

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAZARI

-SA BİÇİMBİRİMİNİN BETİMLENMESİNDE VE
ÖĞRETİLMESİNDE YÖNTEMSSEL SORUNLAR

YELİZ KAPUCU KÖSE

İzmir
2021

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

-SA BİÇİMBİRİMİNİN BETİMLENMESİNDE VE
ÖĞRETİLMESİNDE YÖNTEMSSEL SORUNLAR

YELİZ KAPUCU KÖSE

DANIŞMAN
Prof. Dr. Caner Kerimoğlu

İzmir
2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “-sA Biçimbiriminin Betimlenmesinde ve Öğretilmesinde Yöntemsel Sorunlar” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

11/11/2021

YELİZ KAPUCU KÖSE

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 09/12/2021

Tez Başlığı:

-sA Biçimbiriminin Betimlenmesinde ve Öğretilmesinde Yöntemsel Sorunlar

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 151 sayfalık kısmına ilişkin, 09/12/2021 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri**(uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı % 15'tir**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz

Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) ☒

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) ☐

☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
☒ Kaynakça hariç,
☒ Alıntılar dâhil,
☒ Altı (6) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
☐ Kaynakça dâhil,
☐ Alıntılar dâhil.

EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu LK SAYFA Çıktısı ☒

EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd İçinde ☐

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Yeliz Kapucu Köse

Öğrenci No: 2017950020

Anabilim Dalı: Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Programı: Türkçe Öğretmenliği Yüksek Lisans Programı

Statüsü: Yüksek Lisans ☒

Doktora ☐

ÖĞRENCİ

DANIŞMAN

Yeliz Kapucu Köse

Prof. Dr. Caner Kerimoğlu

09.12.2021

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (☐) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali TaşTel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2:Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu" formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltilme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4:Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

TEŞEKKÜR

“Sizler, yani yeni Türkiye’nin genç evlatları!

Yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz... Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler, asla ve asla yorulmazlar. Türk Gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize durmadan, yorulmadan yürüyecektir.”

Mustafa Kemal Atatürk

Yüksek lisans süreci, çok isteyerek ve bu amaç için çabalayarak başladı ancak hiç beklemediğim kadar zor ve uzun bir süreç oldu. Bana bu süreçte en büyük desteği verenler, hiç şüphesiz ailem oldu. İlkokula başladığım 1. sınıftan şu ana kadar devam eden tüm eğitim sürecimde desteklerini, ilgilerini, güvenlerini hissettiğim eşsiz bir aileye sahibim. Çok sancılı geçirdiğim yüksek lisansa devam etmeye gücümün yetmediğini hissettiğimde beni destekleyen, emeklerimizi ve fedakârlıklarımızı unutturmayan, ailecek isteğimizi hatırlatan, maddi manevi tüm süreçte yanımda olan canım babam İsmail Kapucu’ya sonsuz teşekkür ederim. Yüksek lisansın ders sürecinde hayatta olan, bana inanan, güvenen, beni her zaman dualarıyla desteklediğini bildiğim meleğim, annem Serpil Kapucu’ya hasretle ve sevgiyle bu tezi bitirdiğimi göstermenin hüzünlü gururu içerisindeyim. Desteğini ve yardımını benden esirgemeyen, zaman zaman benimle birlikte koşturan biricik kardeşim Cemal Kapucu’ya bana olan inancı için çok teşekkür ederim. Üniversiteden beri beni destekleyen, gülümsemesi ve anlayışıyla sürecimi aydınlatan eşim Mustafa Köse’ye yanımda olduğu için çok teşekkür ederim.

Lisans sürecimden beri bilgisine ve yaklaşımına hayran olduğum, danışmanım, hocam Prof. Dr. Caner Kerimoğlu’na bana bilgisiyle olduğu kadar anlayışıyla da olan desteğinden dolayı çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem	3
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri.....	3
1.4. Sınırlılıklar	3
1.5. Varsayımlar.....	3
1.6. Kısaltmalar.....	3
BÖLÜM II.....	10
KURAMSAL ÇERÇEVE / KAVRAMSAL ÇERÇEVE / İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	10
2.1. Geleneksel Dil Bilgisi Çerçevesinde Yapılan Çalışmalarda –sA	10
2.1.1. –sA’nın Yapısı ve Kökeni.....	10
2.1.2. -sA’nın Çekimsel Özellikleri	36
2.1.3. -sA’nın Kullanımları	37
2.1.4. Geleneksel Dil Bilgisi Çalışmalarının Değerlendirilmesi.....	55
2.2. Dil Bilimi Bakış Açısıyla Yapılan Çalışmalarda –sA.....	57
2.2.1. –sA Tek İşlevli Bir Ektir	58
2.2.1.1. Uzun (1998, 2004)	58
2.2.2. –sA Çok İşlevli Bir Ektir.....	60
2.2.2.1. –sA’yı Kip Eki Olarak Kabul Eden Çalışmalar	60

2.2.2.2. –sA’yı Kip ve Zaman Eki Olarak Kabul Eden Çalışmalar	78
2.2.3. Dil Bilimi Çalışmalarının Değerlendirilmesi	83
BÖLÜM III	87
YÖNTEM.....	87
3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni	87
3.2. Evren / Örneklem / Çalışma Grubu / Katılımcılar	87
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları	87
3.4. Verilerin Analizi.....	87
3.5. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği.....	87
3.6. Araştırmacının Rolü	87
BÖLÜM IV	89
BULGULAR.....	89
4.1. –sA ve Zaman	89
4.1.1. Gelecek Zamanlı Sözcelerde –sA	89
4.2. -sA ve Kip	91
4.2.1. -sA’nın Kullanıldığı Metin Türleri.....	91
4.2.1.1. Dinsel Metinlerde –sA	91
4.2.1.2. Hikâyelerde –sA.....	92
4.2.1.3. Romanlarda –sA.....	94
4.2.1.4. Fabllarda –sA	102
4.2.1.5. Şiirlerde -sA	102
4.2.1.6. Biyografilerde -sA.....	105
4.2.1.7. Gezi Yazılarında -sA.....	106
4.2.1.7. Denemelerde –sA	106
4.2.1.8. Masallarda –sA.....	107
4.2.1.9. Prospektüslerde –sA.....	109

4.2.1.10. Atasözlerinde –sA	113
4.2.1.11. Şarkılarda –sA	114
4.2.2. –sA Biçimbiriminin Anlamsal Değerleri-İşlevleri.....	116
4.2.2.1. Çaresizlik.....	116
4.2.2.2. Genelleme - Kesinlik.....	117
4.2.2.3. Tehdit	122
4.2.2.4. Benzerlik	124
4.2.2.5. Bari, en azından,.....	125
4.2.2.6. Rağmen	128
4.2.2.7. Bile, dahi	130
4.2.2.8. Tahmin	136
4.2.2.9. Yeterlilik	137
4.2.2.10. Seslenme	139
4.2.2.11. Yeğleme, tercih etme	140
4.2.2.12. Rica	140
4.2.2.13. Pişmanlık.....	141
BÖLÜM V	142
İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI İLE İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA –sA BİÇİMBİRİMİNİN ÖĞRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	142
5.1. Türkçe Dersi Öğretim Programları	142
5.1.1. 2006 İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSİ (6, 7, 8. SINIFLAR) ÖĞRETİM PROGRAMI.....	142
5.1.2. 2015 TÜRKÇE DERSİ (1-8. SINIFLAR) ÖĞRETİM PROGRAMI....	143
5.1.3. 2017, 2018, 2019 TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)	143

5.1.4. Türkçe Dersi Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi	143
5.2. Türkçe Ders Kitapları.....	144
5.2.1. İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı (2007-2008).....	144
5.2.2. 7. Sınıf Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı (2019-2020)	161
5.2.3. Türkçe Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi.....	169
BÖLÜM VI.....	171
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	171
6.1. Tartışma.....	171
6.2. Sonuç ve Öneriler.....	175
KAYNAKÇA.....	177
İNCELENEN METİNLER.....	180
EK 1.	183

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1 Dil Bilgisi Kaynaklarında –sA Bağımlı Dil Bilgisi Ögesinin Çekimsel Özellikleri..	36
Tablo 2 Türkçede Görünüş/Kip/ZamanParadigmaları.....	60
Tablo 3 –sA Biçimbiriminin Yapısal Özellikleri.....	64
Tablo 4 İşlevsel ve Anlamsal Kiplik Sınıfları Arasındaki İlişki.....	74
Tablo 5 -sA Ekinin Dilek ve Şart İşlevleri.....	83

ÖZET

-sA BİÇİM BİRİMİNİN BETİMLENMESİNDE VE ÖĞRETİLMESİNDE YÖNTEMSSEL SORUNLAR

Bu tez, -sA biçimbiriminin geleneksel dil bilgisi ve dil bilimi alanlarındaki özelliklerini incelemekle başlamaktadır. Ardından biçimbirimin dini metinler, roman, hikaye, masal, gezi yazısı, prospektüs, şarkı gibi türlerden seçilen kullanımları incelenmiş ve anlamsal değerleri saptanmaya çalışılmıştır. Dil bilgisi öğretimindeki durumunu belirlemek için ise -sA biçimbiriminin öğretim programları ve ders kitaplarında nasıl ele alındığı incelenmiştir. Görsellerine de yer verilen kitaplarda ezbere yönlendiren, anlam bilimini ve dilin işlevliğini yok sayan bir tutum olduğu izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: -sA biçimbirimi, koşul, istek.

ABSTRACT

THE METHODOLOGICAL PROBLEMS IN DEFINING AND TEACHING OF –sA MORPHEME

This thesis begins with analyzing the features of the -sa morpheme in the fields of traditional grammar and linguistics. Then, the uses of the morpheme selected from genres such as religious texts, novels, stories, fairy tales, travel writings, prospectuses, songs were studied and their semantic values were tried to be determined. The usage of the sa morpheme is analyzed in textbooks and teaching programs to determine its status in grammar teaching. It is observed that in the books, including visuals, there is an attitude, leading to rote learning, ignores the semantics and the functionality of language.

Keywords: -sA morpheme, condition, optative.

BÖLÜM I

GİRİŞ

Dil bilgisi, öğretim kademelerinde bir dilin oluşturduğu kurallar bütünü olarak tanımlanagelmıştır. Ancak bu alanın oluşturduğu kurallara bakınca dili tam olarak yansıtmadığı görülür. Bunun asıl sebeplerinden birisi dil bilgisi sözcüğünün Eski Yunanca *gramma* sözcüğünden türetilen *gramer* sözcüğünden gelmesidir. *Yazı, harf* anlamına gelen bu sözcük dilin sessel boyutunu ihmal etmiştir. Bu boyuta ek olarak bu alanın Yapılandırmacı Yaklaşım çerçevesinde bir değerlendirme ile ayrı bir alan olarak ele alınmayışı Türkçenin okuma, dinleme becerilerini kapsayan anlama ile konuşma, yazma becerilerini kapsayan anlatma alanlarının içerisinde yer alışı da ihmal edilişi bir kademe daha artırmıştır. Dilin bir canlı gibi yetişmesi, sınırlı sesler ile sonsuz sınırlılıktaki kullanım fırsatı sunması dilin ayrı incelenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Dil bilgisinin kuralları, anlamın ön plana çıkmasıyla birlikte sorgulamalı bir duruma gelmiştir. Dil bilimin tartışmalı konularından biri olan kiplik konusunun bugün dilek-şart kipi olarak anılan –sA ekine bakıldığında da incelenen metinler ve araştırmalar sonucunda ulaşılan sonucu fikir birliğinin olmayışıdır. Bu çalışmada, bütüncül bir bakış açısıyla bakılarak –sA biçimbiriminin betimlenmesi ve öğretilmesindeki yöntemsel sorunlar tespit edilecektir. Bu çalışmada dil bilgisi kitaplarında *Dilek Kipleri* adı altında yer alan dilek-şart kipinin betimsel, anlatsal, açıklayıcı, kanıtlayıcı ve çağrı işlevli metinlerden alınan örnekleriyle işlevleri üzerinde açıklamalar yapılacaktır. Bu eke yönelik yapılan saptamaların yeterli olup olmadığı, bu biçimbirimin betimlenmesinde ve öğretilmesinde problemlerin veya eksikliklerin olup olmadığı saptanılmaya çalışılarak bunların ne olabileceği gösterilmeye çalışılacaktır.

1.1. Problem Durumu

Türkçede –sA biçimbirimi *Kipler* başlığı altında yer alır. Kipler bildirme kipleri ve dilek kipleri olmak üzere ikiye ayrılır. Dilek kipleri sezgisel bir anlam ile dilin konuşucuları arasında anlaşılabilir. Dilek kiplerinin dilek-şart kipi olan –sA, bugünün dil bilgisinde istek ve şart bildirmesi yönüyle ayrılmıştır. MEB, 2006 yılındaki İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda “Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder.” ve “Dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.” kazanımları ile bu ekin yer aldığı kategoriye dikkat çekmektedir. Ancak aktarılan bilgilerin öğrencilerin sezgisel bilgileriyle örtüşmediği gözlenmektedir. Literatürde bu biçimbirime yönelik araştırmalar, –sA’nın dilek ve şart

anlamı dışında başka anlamlar da taşıdığını ve aslında dil bilgisinin bazı kurallarıyla örtüşmeyen durumları bulundurduğunu sunmaktadır.

“Bizce şart kipi olarak anılan –sA ekinin şart kipi –sA, dilek-istek kipi –sA, zaman anlamının ön planda olduğu –sA ve kalıplaşmış anlamından uzaklaşarak cümle bağlayıcı haline gelmiş –sA olmak üzere dört ana işlevi vardır. “ (Bulak, 2011, s. 27). Türkyılmaz (1999, s. 293) ekin şart bildirdiği koşullarda genellikle ana cümlenin zarfı olduğunu belirtmiş ve eki iki bölüme ayırıp irdelemiştir. Ergin (1993, s. 293) eki şart, dilek ve istekle emir arası bir işlev diye tanımladığı üç bölümde incelemiştir. Ekin dilek anlamının şart anlamından tamamen uzaklaşmadığını, dileğin şart ile bağının bulunduğunu söylemiştir. Zeynep Korkmaz (2003, s. 681-693) *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* adlı kitabında kipi şart ve dilek kipi kuran –sA olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Gülsevin (1990, s. 276-279) ise –sA ekinin şart bildirdiği koşullarda cümlenin yüklemi olmadığını, kipten ziyade zarf-fiil durumunda olduğu için de zarf-fiil kategorisine girmesi gerektiğini söylemektedir. Gülsevin’in çalışmasından dört yıl sonra 1994’te Leyla Karahan da Gülsevin’i destekleyici açıklamalar yapmıştır. Ancak Hayati Develi –sA ekini her iki yazarın da birkaç fonksiyon benzerliğinden ötürü zarf-fiil kategorisine aldıklarını, bu düşüncenin yanlışlığını şu cümleyle açıklamıştır: “-sA morfemiyle kurulmuş ve şart, sebep, zaman gibi ifade alanlarıyla hiçbir ilgisi olmayan daha pek çok yapının mevcut olması, bu morfemi sadece bir iki fonksiyonundan hareketle “zarf-fiil” kategorisine sokmamızı imkânsız kılmaktadır.” (Develi, 2014, s.91-94). Benzer (2010, s. 137) ise ekin şart işlevinin zaman geçtikçe dilek anlamını da üstlendiğini söylemiş, bu ayrımın dil bilgisi öğretiminde vurgulanmasının gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Caner Kerimoğlu (2016, s. 98-100) *Dilbilgisi Yazımı ve Öğretimi* adlı kitabında Gürer Gülsevin ve Leyla Karahan’ın düşünceleri ile karşıt düşüncelerde olan yazarların dayanaklarına yer vermiştir. Ancak yazarların savundukları görüşlerin kendi içinde mantıksal tutarlılıklara sahip olması gerektiğini vurgulamış, bakış açılarına göre doğru addedilebilecek düşünceler olduğunu söylemiştir. Bir öğretim dil bilgisi kitabında daha yaygın olan düşüncelerin yer alması gerektiğini de savunarak –sA ekinin zarf-fiilden daha çok kip eki olduğu görüşünün yaygınlığını vurgulamıştır. Kip eki kabul edildiği durumlarda da farklı anlamlarının olabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini de kitabında belirtmiştir.

Buraya kadar –sA biçimbiriminin dil bilgisi kitaplarında ve makalelerde hangi şekillerde incelendiği kısaca açıklanmıştır.

1.2. Amaç ve Önem

Görünüş, kip ve zaman kavramları modern dil bilimin en hararetli konularını oluşturur. (Uzun, 2004, s. 143). Dil bilgisinin emretmeye ters bir oranda kural koyucu olan yapısı, -sA biçimbiriminde de aktarılabacak bazı kuralları bünyesinde barındırır. MEB'in şart kipi olarak kılavuzlara yerleştirdiği -sA eki problem durumunda da görüldüğü üzere netlik sergilemez. Bu çalışmada -sA eki ayrıntılı bir biçimde, farklı türlerdeki metinlerden de alınan örnekler ile irdelenecektir. -sA biçimbiriminin metinlerde detaylı olarak incelenmesi ana dil ve yabancı dil olarak Türkçenin öğretilmesinde netlik oluşmasına katkı sağlayacaktır. Bu biçimbirime yönelik sunumların geliştirilmesi ve materyallerin tasarlanması açısından da alanda faydalı olacaktır.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

-sA biçimbiriminin betimlenmesinde ve öğretilmesinde yöntemsel sorunlar nelerdir? Yukarıda belirtilen problem çerçevesinde araştırmanın alt problemleri ise şunlardır:

1. -sA biçimbiriminin kiplik bakımından görünümü nasıldır?
2. -sA biçimbiriminin kiplik özelliği dil bilgisi öğretiminde nasıl gösterilebilir?
3. -sA biçimbirimi hangi metin türlerinde kullanılmaktadır?
4. -sA biçimbirimi, kullanıldığı bu metin türlerinde hangi anlamsal değerleri almaktadır?
5. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Türkçe Öğretim Programları, -sA biçimbiriminin öğretilmesine yönelik kazanımlara yer vermiş midir? Yeterli midir?
6. Ders kitaplarında -sA biçimbirimini öğretmek amacıyla uygulanan etkinliklerin sorunları ve eksiklikleri nelerdir?

1.4. Sınırlılıklar

Çalışma incelenmek için belirlenen metinlerle sınırlıdır. Ayrıca vurgu, ezgi, ton gibi bütün bilim alanına giren parçaüstü ses olguları çalışma sınırlarına alınmamıştır.

1.5. Varsayımlar

Çalışmada incelenen metinlerin -sA ekinin işlevini yansıtabilecek biçimde olduğu varsayılmıştır.

1.6. Kısaltmalar

Develi (1997)'den Alınan Kısaltmalar

(TH) Tuhfetü'l-Harameyn

TH (sayfa/satır): Tuhfetü'l-Hameyn, Yusuf Nâbî (ö. 1712). Matbu nüshası (İst. 1848, 112 s.) incelenmiştir.

(CN) Cihân-nümâ

CN (sayfa/satır): Cihân-nümâ, Kâtip Çelebi (d. 1609-ö. 1657). Eserin İst. 1732 İbrahim Müteferrika basımının ilk yüz sayfası incelenmiş, ancak “Tezyilü't- tâbi” başlığıyla ilave edilen kısımlar inceleme dışı bırakılmıştır.

(SN) Seyahat-nâme

SN (sayfa/satır) : Seyahat-nâme, Evliya Çelebi (XVII yy). Topkapı Sarayı Müzesi Bağdat 304 numara ile kayıtlı yazmanın ilk 30 yaprağı incelenmiştir. Bu yazmanın yaprak numaraları metnin başladığı yaprakta 1'den başlatılmış, fihrist kısmı yaprak numaralarına dahil edilmemiştir.

(MB) Münâzara-i Sultân-i Bahâr bâ- Şehriyâr-ı Şitâ, Bursalı Lamiî Çelebi (ö.H.938= M. 1531). Matbu metin (İst. 1873, 75 s.) incelenmiştir.

Gülsevin (2014)'den Alınan Kısaltmalar

(EMŞer.) Ahmet Fakih, Evsafi Mesacidi's-Şerife

H. Mazioğlu, Ahmet Fakih, Kitabı Evsafi Mesacidi's-Şerife, TDK., Ankara, 1974.

(Mec.Nez.) Mecmu'atü'n-Nezâir

M. Canpolat, Mecmu'atü'n-Nezâir, TDK.Yay., Ankara, 1982.

(MC.) Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne

G. Gülsevin, Ahmed-i Dâ'î, Miftâhu'l-Cenne (Metin-Dil Özellikleri-Dizin), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi, Malatya, 1989, C.I-II, VIII+929 s.

(Feraiz) Feraiz Kitabı

Ş. Tekin, "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu", TDAY 1973-1974, s.59-157.

(Işk.) Işk-nâme

S. Yüksel, Mehmed, İşk-nâme, DTCF.Yayınları, Ankara, 1965.

(Mrzb.) Marzuban-name Tercümesi

Z. Korkmaz, Sadruddin Şeyhoğlu, Marzuban-name (İnceleme - Metin - Sözlük - Tıpkıbasım)
DTCF. Yay., Ankara, 1973.

(Yun.Em.) Yunus Emre Divanı

F. K. Timurtaş, Yunus Emre Divanı, Tercüman 1001 Temel Eser, S.1 İstanbul, 1972.

(ETTk.) Eski Türkiye Türkçesi

(TTk.) Türkiye Türkçesi

Karahan (1997)'dan Alınan Kısaltmalar

(AV) Âşık Veysel

(D) Duvak

Y. B. Bâkiler, *Duvak*, Hisar Yayınları, Ankara, 1971.

(GG) Gezerek Gördüklerim

F. R. Atay, *Gezerek Gördüklerim*, 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

(Ş) Şiirlerim

N. F. KISAKÜREK, Şiirlerim, Fatih Yay., İstanbul, 1969.

Korkmaz (1992)'dan Alınan Kısaltmalar

(Y) Yalnızlar

T. BUĞRA, *Yalnızlar*, Bütün Eserleri 7, I. Baskı, Ötüken Neşriyatı, İstanbul, 1981, 258 s.

(SAE) Saatleri Ayarlama Enstitüsü

A. H. TANPINAR, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1961, 371 s.

Korkmaz (2017)'dan Alınan Kısaltmalar

(AER) Abdullah Efendi'nin Rüyaları

A. H. TANPINAR, *Abdullah Efendi'nin Rüyaları*, Ahmet Halit Kütüphanesi, İstanbul, 1943.

(ŞYY) Şişhaneye Yağmur Yağıyordu

H. TANER, *Şişhaneye Yağmur Yağıyordu*, Bilgi Yayın Evi, Ankara, 1987.

(KDA) Kaf Dağının Ardında

E. İŞINSU, *Kaf Dağının Ardında*, Akçağ yay., Ankara, 1988.

(KK) Koçyiğit Köroğlu

A. K. TECER, *Koçyiğit Köroğlu*, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, 1969.

(DG) Deniz Gurbetçileri

H. BALIKÇISI, *Deniz Gurbetçileri*, Remzi Kitap Evi, İstanbul, 1969.

(FY) Fetva Yokuşu

D. YILMAZ, *Fetva Yokuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978.

(Ş) Şiirler

A. M. DIRANAS, *Şiirler*, Türkiye İş Bankası yay, İstanbul, 1990.

(TKİ) Tasarlama Kiplerinin İşlevleri

F. TÜRKYILMAZ, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, TDK yay, Ankara, 1999.

(HDDBS) Hak Dostum Diye Başlayayım Söze

H. TANER, *Hak Dostum Diye Başlayayım Söze*, Bilgi yay., Ankara, 1987.

(H) Huzur

A. H. TANPINAR, *Huzur*, Tercuman 1001 Temel Eser.

(İD) İslâm'ın Dirilişi

S. KARAKOÇ, *İslâm'ın Dirilişi*, Diriliş yay, İstanbul, 1976.

(KMI) Karanlıkta Mum Işığı

M. N. SEPETÇİOĞLU, *Karanlıkta Mum Işığı*, İrfan Yayın Evi, İstanbul, 1980.

(Bİ) Biz İnsanlar

P. SAFA, *Biz İnsanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1972.

(EŞİ) Esir Şehrin İnsanları

K. TAHİR, *Esir Şehrin İnsanları*, Sander yay., İstanbul, 1969.

(YB) Yağmur Beklerken

T. BUĞRA, *Yağmur Beklerken*, Ötüken yay., İstanbul, 1981.

Sebzecioğlu (2004)'ndan Alınan Kısaltmalar

(Karadağ) Şerafettin Karadağ

Ş. KARADAĞ, *Hey Gidi Günler*, MEB, İstanbul, 1995.

(Tanpınar) Ahmet Tanpınar

A. TANPINAR, *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998.

Türkyılmaz (1999)'dan Alınan Kısaltmalar

(T) Türkiyem

T. UYAR, *Türkiyem*, Dost Yayınları, Ankara, 1963.

(DDK) Dünyayı Dolduran Kiraz

Ş. KARACA, *Dünyayı Dolduran Kiraz*, Damla Yay., İstanbul, 1990.

(KAD) Keşanlı Ali Destanı

H. TANER, *Keşanlı Ali Destanı*, Bilgi Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 1984. (1. Baskı:1964)

(KT) Kutlu Töre

A. AKSOY, *Kutlu Töre*, Töre-Devlet Yay., İstanbul, 1978.

(FY) Fetva Yokuşu

D. YILMAZ, *Fetva Yokuşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1978.

(ÇB) Çiçekler Büyür

E. İŞINSU, *Çiçekler Büyür*, Töre-Devlet Yay., 3. Baskı, Ankara, 1980. (1. baskı: 1979)

(ÜK) Üsküp'ten Kosova'ya

Y. B. BAKİLER, *Üsküp'ten Kosova'ya*, Polat Ofset, 3. baskı, 1989. (1. baskı: 1979)

(HG) Hilâl Görününce

S. ÇOKUM, *Hilâl Görününce*, Cönk Yayınları, İstanbul, 1984.

(GSY) Gözlerim Sığmıyor Yüzüme,

K. İSKENDER, *Gözlerim Sığmıyor Yüzüme*, Adam Yayınları, 3. baskı, Ağustos, 1994. (1. baskı: Mart 1988)

(M) Milliyet Gazetesi

(AT) Azap Toprakları

E. İŞINSU, *Azap Toprakları*, Töre-Devlet Yay., 10. baskı, Ankara, 1980. (1. baskı: 1969)

(V) Varlık Dergisi

(CS) Cem Sultan

A. T. OFLAZOĞLU, *Cem Sultan*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1986.

(DA) Devlet Ana

K. TAHİR, *Devlet Ana*, Bilgi Yayınevi, 2. baskı, Ankara, 1969. (1. baskı: 1979)

(Ç) Çılgılık

F. EDGÜ, *Çılgılık*, Ada Yayınları, İstanbul, 1982.

(LM) Lâl Masallar

M. MÜNGAN, *Lâl Masallar*, Metis Yayınları, 3. baskı, İstanbul, 1995. (1. baskı: 1989)

(ÜBK) Üç Beş Kişi

A. AĞAOĞLU, *Üç Beş Kişi*, Remzi Kitabevi, 3. baskı, İstanbul, 1986.

(YD) Yalancı Dünya

O. KEMAL, *Yalancı Dünya*, Tekin Yayınevi, 4. baskı, İstanbul, 1978. (1. baskı: 1966)

(AK) Aynalarda Kalan

A. N. ASYA, *Aynalarda Kalan*, Ötüken Yayınevi, 2. baskı, İstanbul, 1977. (1. baskı: 1969)

Aslan Demir (2007 ve 2008)'den Alınan Kısaltmalar

(AK) Ayaşlı ve Kiracıları

Memduh Şevket Esendal (1934), *Ayaşlı ve Kiracıları*, Bilgi Yayınevi, 1996.

(AS) Amerikan Sargısı

Fakir Baykurt (1966), *Amerikan Sargısı*, Adam Yay., 1996.

(DDK) Dünyayı Dolduran Kiraz

Şükrü Karaca (1995), *Dünyayı Dolduran Kiraz*, Vadi, 2002.

(GE) Gizli El

Reşat Nuri Güntekin (1924), *Gizli El*, İstanbul: İnkılap Yay., 1995.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE / KAVRAMSAL ÇERÇEVE / İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Geleneksel Dil Bilgisi Çerçevesinde Yapılan Çalışmalarda –sA

2.1.1. –sA’nın Yapısı ve Kökeni

Türkiye Türkçesinde –sA biçimbirimi ile ilgili olarak sırasıyla Banguoğlu (1974), Gencan (1979), Ergin (1988, 2003), Korkmaz (1992, 2017), Gülsevin (1990, 1997, 2014), Karahan (1994, 1997), Türkyılmaz (1999), Güneş (2009), Boz (2012), Ercilasun (2016), Özdemir (1967), Bassarak (1997), Kuznetsov (1997), Bulak (2011) ve Develi (1997)’yi değerlendirdik. İlgili kitap ve makalelerdeki görüşlerin detaylarına yer verildikten sonra genel bir değerlendirmesi yapılacaktır:

Banguoğlu (1974), fiil çekiminde şart olarak gördüğü zaman ve kişi kavramlarına, çokluk ve tarz kategorilerini de ekler ve bu dört unsuru fiil çekiminde temel unsurlar olarak değerlendirir. Zaman unsurunu bir işin, oluşun içerisinde geçtiği zaman dilimi olarak tanımlar ve zamanı fiil çekimindeki esas unsurlardan görür. Çekim kiplerinin de bu esas unsura göre şekillenmesinden ötürü de kip yerine zaman sözcüğünü tercih etmiştir. Ancak kip olarak esasen dört kipten bahseder. Diğerlerini ise üçü ana, ikisi yan olmak üzere asıl zaman kipleri diye adlandırır. Kip olarak benimsediği diğer dört kipi ise uyarı kipleri olarak isimlendirir. Bu kipler yine bahsedilen zaman kavramını bünyelerinde bulundurmakla birlikte fiillere anlam yönüyle bir meyillilik gösterirler. Banguoğlu, bu kipleri ve kipler ile ilgili sınıflandırmasını şu şekilde açıklamaktadır:

1. bil-se dilek-şart (désiaeratif - conditionnel).
2. bil-e istek (optatif).
3. bil-meli gereklik (nécessitatif).
4. bil-(sin) buyuru (impératif).

Asıl zaman kipleri bu uyarı kipleriyle birlikte fiilin çekim tablosunu meydana getirirler. Buna göre Türkçede basit, bildirme tarzında 9 zaman, dolayısıyla 9 kip vardır, deriz ; 1. geçmiş, 2. şimdiki zaman, 3. gelecek, 4. dolaylı geçmiş, 5. geniş zaman, 6. dilek-şart, 7. istek, 8. gereklik, 9. buyuru.

Bunlardan ilk beşi asıl zaman kipleri, son dördü uyarı kipleri olur.
(Banguoğlu, 1974, s. 443)

Fiillerde zaman; konuşucunun konuştuğu an dikkate alınarak şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman olarak bölümlenir. Banguoğlu, bu zamanları *salt zamanlar* olarak adlandırır. Bir de *görelî zaman* diye adlandırdığı bir zaman vardır. Görelî zamanda konuşucunun zamanı salt zamandaki gibi şimdiki zaman olarak kabul edilmez. Fiil tarzında fiil köküne yukarıda bahsedilen dokuz kipten biri getirilir ve gövde durumunda olan fiil bildirme, anlatma, söylenti ve şart tarzlarından biriyle çekimlenir. Tarzlarla çekimlenen fiil salt zamanda olduğu gibi şimdiki zamana aktarılmaz. Anlatma tarzında fiil zamanı geçmişe (bil-ir-di), söylenti tarzında dolaylı bir geçmişe (bil-ir-miş) ve şart tarzında dilek-şart kipine (bil-ir-se) aktarılır. Bildirme tarzında birleşik çekim oluşmazken anlatma, söylenti ve şart tarzında birleşik çekim oluşur.

Gencan (1979), fiillerin zaman ve anlam özelliklerine göre çeşitli eklerle değişik şekillere girdiğini söyler ve bu şekillerin her birini de kip olarak adlandırır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere kip kavramı zaman ile iç içe düşünülmüş ve ona göre adlandırılmıştır. Gencan, fiil kiplerini bildirme kipleri ve dilek kipleri olarak ikiye ayırmıştır. Dilek kiplerinin ortak anlamının dilek olduğunu, özel bir zaman algısının bulunmadığını ancak açıkça belirtilmese de bu kiplerde örtülü bir gelecek zaman anlamının bulunduğunu belirtir.

-sA biçimbirimini almış olan fiilleri ise dilek kipleri kategorisine dâhil etmiş ve dilek-koşul kipi olarak adlandırmıştır. Dilek-koşul kipinin -sE ekiyle yapıldığını, bu ekin kalın kullanımlarda -sA olduğunu belirtmiştir.

Gencan, ekin kökeni ile ilgili olarak *Köktürk Yazıtları*’nda -sar biçimbiriminin kullanıldığını söylemiştir:

“Türk Oğuz begleri işiting.

Üze Tenğri basmasar asra yir telinmeser Türk budun iliğın törüğün kem artadı.”
(Gencan, 1979, s. 292)

Dilek-koşul kipinin *Divanü Lügati’t Türk*’te ise -se biçiminde kullanıldığını ifade eder ve günümüz Türkçesindeki anlamlarına da yer verir:

“Ula bolsa yol azmas bilig bolsa söz yazmas

İşaret olsa yol şaşırılmaz bilgi olsa söz sapıtılmaz.” (Gencan, 1979, s. 292)

Gencan, bağ eylemi şu şekilde tanımlamıştır:

“Kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsidir.” (Gencan, 1979, s. 390)

Bağ eylemleri yani ulaçları ise özel bağımlı dil bilgisi öğeleriyle fiil kök ve gövdelerinden oluşanlar ile farklı bağımlı dil bilgisi öğeleri ve edatlarla ad eylemlerden ve belirtme sıfat-fiillerinden zarf-fiil işlevine girenler olarak iki kısımda incelemiştir. İkinci kategoriye dâhil ederek *ad eylemlerden yapılan ulaçlar* başlığı altında -mektense yapısıyla da -sA/-sE biçimbirimini irdelemiştir. Bu yapının burada ele alınması, Gülsevin’in (1990) aşağıda verilen çalışması için de gereklidir. Bu yapıda ad eylem *-den* durum ekini aldıktan sonra *ise*, *-se* ek eylemi ile bir araya gelerek ulaç fonksiyonunda cümlelerde kullanılır olur. Bu yapıdaki her bir biçimbirim, yani *-mek*, *-ten* ve *-se* biçimbirimleri, kendi anlamlarından sıyrılır. Bu yapının kullanıldığı cümlede, ulaçtaki oluş ve kılışın yapılmasındansa temel cümledeki yüklem tercih edildiği anlamı hâkimdir:

“Bu havada sokağa çıkmaktansa evde kalıp aç oturmaya razıyım.” (Gencan, 1979, s. 406)

Gencan, tanımında bağ eylemlerin kişi ekleri alıp almayacağına dair bir açıklamada bulunmamış; aksine Gülsevin’in (1990) görüşlerine destek olacak nitelikte kişi eki ile çekimlenen başka bağ eylemlerden bahsetmiştir:

“Geldiğinize sevindim. Bu işi başaracağınıza inanıyorum...” (Gencan, 1979, s. 407)

Ergin (2003), *şekil* olarak da adlandırdığı kipi eylem kök veya gövdesinin anlattığı tutumun nasıl ortaya çıktığını belirten dil bilgisi kategorisi şeklinde tanımlar.

Ergin (1988, 2003), eskiden siga adı verilen kip terimini fiillerin kullanışta girdiği kalıplar olarak değerlendirir. Bu kalıpların Türkçenin eklemeli bir dil olmasının sonucu olarak eklerle yapıldığını, bu eklerden bazılarının salt zaman bildirmekle yükümlü olduğunu; bazılarının ise hem zaman hem de şekil bildirdiğini ifade eder. Bu kipler Ergin’de iki biçimde gösterilir: *Bildirme ve tasarlama kipleri*. Bildirme kiplerinin hem zaman hem de şekil ifadesi verdiği görüşünde olan Ergin; bu kiplerde şekilden çok zaman adlarının baskın olduğunu, bu nedenle de bu kiplerin zaman adlarıyla anıldığını söyler. Tasarlama kiplerinde

ise zaman bildirme işlevinin olmadığını, bu kiplerin yalnızca şekil ifade ettiğini savunur ve tasarlama kiplerini şu şekilde tanımlar:

“Tasarlama kipleri gerçek olmayan, tasarlanan, tasarıda olan, tasavvurda olan hareketleri ifade için kullanılan fiil kalıplarıdır: **gelse, gelmeli** gibi. Bunlara **dilek kipleri** de denilir.” (Ergin, 1988, s. 319)

Tasarlama kiplerini *şart, emir, istek* ve *gereklilik* olmak üzere dörde ayırır. Şart ekinin –sA/ -sE olduğunu belirten Ergin (1988, 2003); şart işleviyle kullanılan –sA/-sE ekinin yargı bildirmediğini, bu özelliğiyle tipik bir tasarlama kipi olduğunu belirtir. Önceden zamir kökenli kişi ekleriyle çekimlenen ekin ilerleyen dönemlerde kararlılık gösteren bir yapı ile iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlendiğini belirtmiştir.

İstek anlamıyla kullanılan –sA/-sE ekinin bu anlamında şart belirtmediğini, temenni için kullanıldığını belirtir:

“Bari yarın hava güzel olsa, biraz uyusan, dizinde ağlasam ah ağlasaydım, ah bir zengin olsam” (Ergin, 1988, s. 327)

Ergin, –sA/-sE ekinin sonuna hitap ögesi olarak emirle istek arasında bir kullanıma da sahip olduğunu söyler:

“gelsene (gel-se-n-e!), otursana (otur-sa-n-a!), baksanıza (bak-sa-nız-a!) gibi.” (Ergin, 1988, s. 327)

Ergin (2003), Türkçedeki şart ekinin kökende –sAr/ -sEr olduğunu belirtir. Bu haliyle ekin Eski Türkçe döneminde uzunca bir müddet kullanıldığını ancak dönemin sonunda *r* sesinin düşmesiyle ekin –sA/-sE durumuna geldiğini belirtir. Ekteki görünüşün yanında çekimdeki diğer bir değişmeyi ise kişi eklerine bağlayan Ergin, ekin görülen geçmiş zaman dışındaki başka kipler gibi kişi adlarıyla çekimlendiği görüşündedir:

“koy-sar-men, koy-sa-sen gibi.” (Ergin, 2003, s. 309).

Batı Türkçesinde gösterilen çekimin değiştiği ve artık görülen geçmiş zaman gibi iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenmeye başladığı bilgisi Ergin (2003) tarafından aktarılır. Batı Türkçesinin ilk devresi Eski Anadolu Türkçesinde şart ekinin çekimlenişini şu şekilde örnekler:

“ol-sa-m, ol-sa-n, ol-sa, ol-sa-vuz, ol-sa-nuz, ol-sa-lar” (Ergin, 2003, s. 309)

Bu çekimde yalnızca birinci çoğul kişi çekiminin zamir kökenli eklerin Eski Anadolu Türkçesindeki çekiminde olduğu belirtilir. Eski Anadolu Türkçesi döneminin akabinde -vuz, -vüz ekinin de yerini -k, -k ekine bırakmasıyla görünüm tamamen iyelik kökenli kişi eklerinin görünümüne sahip olmuştur. Osmanlıca döneminde ise ikinci kişi çekimlerinde görülen sağır kef ile ikinci çoğul kişi çekiminde görülen yuvarlak ünlünün bugünden farklı bir görünüm sergilediğini de belirten Ergin, sağır kefin atılması ve ünlü uyumunun sağlanmasıyla çekimin günümüzdeki görünümüne kavuştuğunu bildirir.

Ergin, i- fiilinin birleşik fiil ve isimleri fiilleştirerek isim fiil yapmada görevli olduğunu ve bu fiilin dört şekilde çekimlendiğini söyler. İsim fiillerdeki çekimler şimdiki zaman, görülen ve duyulan geçmiş zaman ile şart biçimleridir. Fiillerin birleşik çekimlerinde ise bildirme ve tasarlama olmak üzere toplamda dokuz kipin üzerine görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ile şart biçimleri gelir. Buradaki görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ile şart biçimlerinin fiil kök veya gövdesine gelen kiplerin geçmiş zamanları ve şartı olduğu Ergin tarafından vurgulanır. Birleşik çekim adlandırılırken de önce fiil kök veya gövdesine gelen kip adı söylenir, ardından i- fiili ile çekimlenen yardımcı fiil kipleri gelir.

Birleşik çekimlerde şart i- fiilinin üzerine gelir ve fiil kipinin şart şeklinde olduğu anlamı vardır. Ergin, birleşik çekimin şart kipinin fiil kök veya gövdesine gelen asıl kipler ile nasıl bir araya geldiğini tek tek ve örneklerle açıklar.

Geniş zamanın şartı bugün çalışır-sa-m, çalışır-sa-n, çalışır-sa, güler-se-k, vermez-se-niz, vermez-ler-se şeklindedir. Çokluk üçüncü şahısta vermez-se-ler şekli de görülebilir.

Şimdiki zamanın şartı bugün satıyor-sa-m, satıyor-sa-n, satıyor-sa, içiyor-sa-k, içiyor-sa-nız, içiyor-lar-sa şeklindedir.

Görülen geçmiş zamanın şartı bugün sor-du-y-sa-m, sordu-y-sa-n, sordu-y-sa, verdi-y-se-k, verdi-y-se-niz, verdi-ler-se şeklindedir, çokluk üçüncü şahsın verdi-y-se-ler şekli de kullanılmaktadır. (...)

Öğrenilen geçmiş zamanın şartı bugün okumuş-sa-m, okumuş-sa-n, okumuş-sa, geçmiş-se-k, geçmiş-se-niz, geçmiş-ler-se şeklindedir. Çokluk üçüncü şahısta geçmiş-se-ler şekli de görülebilir.

Gelecek zamanın şartı bugün yapacak-sa-m, yapacak-sa-n, yapacak-sa, gidecek-se-k, gidecek-se-niz, gidecekler-se şeklindedir. (Ergin, 2003, s. 325)

Ergin (2003); emir, şart ve istek biçimlerinin şartının olmadığını belirtir. Gerekliliğin şartının ise yaygın olarak kullanılmadığını belirtir.

Korkmaz (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğünde* kip terimini eylem kök yahut gövdesinin anlattığı olma ile kılma işinin zaman ile kişi tasarımlarına tabi bulunarak hangi

tarzda gerçekleştirildiğini yahut meydana geldiğini belirten dil bilgisi ulamı şeklinde tanımlamıştır.

Kipleri ise *bildirme kipleri* ve *istek kipleri* olmak üzere iki bölüm hâlinde kategorize etmiştir. İsteme ya da tasarlama kipleri olarak belirttiği istek kiplerini, tasarlama kipleri terimi ile şu şekilde tanımlamıştır:

“Fiilin olumlu veya olumsuz nitelikteki gerçekleşmesini, tasarlanan dilek, istek, gereklilik veya emir kavramları içinde veren kipler: gitse (<git-se), gide (<git-e); gitmeli (<git-meli), gitsin (<git-sin) vb.” (Korkmaz, 1992, s. 146)

Korkmaz, tanımın sonunda tasarlama kiplerinin bildirme kipleri ile zıt konumlarda olduğu bilgisine de yer vermiştir.

-sA biçimbirimini ise Korkmaz, tasarlama kiplerinden şartı oluşturan şart eki olarak tanımlar. Şart kipi için de *eylemdeki oluş ve kılışın şarta bağlı olması durumunda bir yargı bildirmeyen, diğer bir işlev olarak da dilek işleviyle de kullanılabilen tasarlama kipi* tanımını vermiştir. Kullanımı aşağıda verilen cümlelerin de yer aldığı örneklerle verilmiştir:

“Sırtını evin köşesindeki çınar ağacına yasladı: Şuraya oturuversem ... bu sabah rüzgarı hep böyle esse ... güneş yerini hiç değiştirmese ... şu tavuk boyuna gıdıklaşa ... (T. Buğra, Yalnızlar, s. 174).” (Korkmaz, 1992, s. 142)

Türk dil bilgisinde şarta bağlı kurulan cümlelerin genellikle geniş zaman eki üzerine getirilmesiyle oluştuğuna da yer verir:

“Yağmur yağarsa hava biraz serinler. Tavsiyelerinize uyarsam plânladığım hedefe ulaşabilir miyim? vb.” (Korkmaz, 1992, s. 142)

-sA biçimbiriminin birleşik cümle oluşturduğunu, yüklemi -sA ile çekimlenen sözcüğün asıl cümledeki yargıya şart anlamıyla bağlandığını şart cümlesinin tanımında belirtmiştir. Şart cümlelerini *asıl şart* ve *olasılığa bağlı farazî şart* biçiminde ikiye ayırır.

Korkmaz (2017), -sA biçimbiriminin 8-12. asır tekstlerindeki *bak-sa-men*, *bil-me-se-sen*, *ag-sa*, *buz-sa-mız*, *ög-se* örneklerini vererek hem -sAr biçiminin hem -sA biçiminin daima zamir kökenli şahıs ekleriyle çekimlendiğini ve şart anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Anılan dönemlerde ekin tek işlevle kullanılıp sonrasında istek, dilek, niyet işlevlerinde de kullanılması ek ile ilgili soruların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu

soruları Korkmaz, -sA biçimbiriminin eski dönemlerde iki farklı ek iken sonrasında tek bir eke dönüşmesiyle açıklar.

Korkmaz, -sA şart kipinin kökende isimden istek işlevinde fiiller oluşturan +sA- bağımlı dil bilgisi ögesiyle geniş zaman ortaç eki olan -r bağımlı dil bilgisi ögesinin birleşimden meydana gelen -sAr eki olduğunu belirtir. Ek, ilerleyen dönemlerde sondaki -r ekinin düşmesi ile >-sA'ya dönüşür. Korkmaz, ekin bu yapısıyla sıfat-fiil görünümünde olduğunu kabul eder. Sıfat-fiillerin sıfat, daha genel bir kapsamda isim kategorisinde bulunan fiil şekilleri olması sıfat-fiillerin hem isim hem de fiil olarak işlevlenmesini sağlar. Sıfat-fiillerin kişi eklerini alarak çekime girmesi durumunda kişi ile zamana bağlı birer çekimli eylem oldukları görülür. Fakat kişi eklerini almadıklarında zaman işlevinden uzaklaşarak isim kategorisinde bulunmaları, tümce içinde zarf görevinde kullanılmasını kolaylaştırır. Özellikle de -r ekinin düşmesinden sonra zarflaşma işlevinin daha kolay olduğu görüşündedir. Korkmaz, şart görevinde olan -sA ekinin bu şekilde bir evrilme gösterdiğini savunur ve tek başına bir yargı bildirmemesini, temel cümleye zarf görevinde bağlanmasını da bu evrilme süreci ile açıklar.

Dilek görevinde kullanılan -sA ekininse dayandığı temelde gene isimden *istek*, *niyet*, *dilek* işlevinde eylemler türeten +sA- bağımlı dil bilgisi ögesi ile eylemden ortaç türeten -k ekinin birleşmesinden oluşan +sA-k eki olduğunu belirtir. Korkmaz, bu düşüncelerine yukarıda bahsedilen Kaşgarlı Mahmud'un düşüncelerini de dayanarak göstererek -sAk ekinin *dilek*, *niyet*, *istek* bildiren bir sıfat-fiil olduğunu belirtir.

Korkmaz, -sAk>-sA gelişmesini, -DI geçmiş zaman bağımlı dil bilgisi ögesi ve -Duk ortaç kaynaklı geçmiş zaman bağımlı dil bilgisi ögelerinin karşılıklı olarak bir diğerinden ayırt edilemeyerek -Duk ortacındaki -k sessizinin kişi eki olarak onaylanması durumuyla açıklamıştır. Bu eklerde olduğu gibi -sA şart bağımlı dil bilgisi ögesi ve -sAk ortaç bağımlı dil bilgisi ögesinde de benzer bir durum olmuştur, -sAk>-sA-k şeklinde yanlış bir ayırımla -k bağımlı dil bilgisi ögesi kişi bağımlı dil bilgisi ögesi olarak onaylanmış olmalı, görüşündedir. Korkmaz, bu dönüşümün ardından -sA şart bağımlı dil bilgisi ögesi ve -sA dilek bağımlı dil bilgisi ögesinin aynı forma girdiğini belirtir. Aynı formda olmalarına rağmen görev farklılıklarının bulunduğunu da eklemiştir. -sA şart bağımlı dil bilgisi ögesi ile kurulan şart sıygası bir yargı belirtmezken dilek sıygasında yargı vardır. Korkmaz bu farklılığın da yapı ayırımından kaynaklandığı görüşündedir.

Korkmaz (1995), -sA biçimbiriminin hem şart cümlelerini hem de *dilek, temenni, rica* anlamı taşıyan cümleleri oluştururken kullanıldığını belirtir.

Gülsevin (1990), Türkçe dil bilgisi kitaplarında fiil kiplerinin dilek-şart adı altında verilen -sA biçimbirimi hakkında 1990 yılında kaleme aldığı makalesiyle farklı bir görüş ileri sürmüştür. Bu görüşe göre -sA biçimbirimi fiil kipleri kategorisinde değil, gerundium yani zarf-fiiller, ulaçlar kategorisinde yer almalıdır. Gülsevin'e göre, -sA biçimbirimi kiplerden çok gerundium ekleriyle işlev açısından benzerlikler göstermektedir.

Gerundiumlar hakkında görüş birliğinin mevcudiyetini söyleyen Gülsevin, görüş birliği içinde olunmayan meselenin gerundiumların kişi eki alıp almayacağı meselesi olduğunu söyler. Gerundiumların *fiillerin zarf hali* olduğunu söyleyerek bunun bir işlev olduğunu belirtir. Ancak kişi eki alıp almama durumunun ise işlevden ziyade biçim ile ilgili olduğunu savunur ve biçim ile ilgili bir yapının işlevi sınırlandırmasına karşı çıkar. Kişi ekleriyle çekimlenen ulaçların da ulaç tanımına uygun düştüğünü söyleyerek böyle bir sınırlamanın ulacın tanımını bozacağı görüşündedir.

Gülsevin, -sA biçimbiriminin diğer kiplerle aynı kategoriye dâhil edilemeyeceğini ise diğer sekiz kipin kişilere göre çekimlenip temel cümlelerin yüklemi olduğu örnekler üzerinden açıklamıştır. -sA biçimbiriminin ise yalnızca *keşke* sözcüğünün veya keşke anlamında kullanılan diğer sözcüklerin yer aldığı kısıtlı cümlelerde dilek anlamı taşıyarak temel cümlelerin yüklemi olabildiğini söyler. Bu kullanımlarda da şart anlamının olmadığını şu örneklerle somutlaştırır:

“Keşke bu yaz memlekete gitsem.

Keşke o da derslerinde başarılı olsa.” (Gülsevin, 1990, s. 278).

-sA biçimbiriminin şart anlamında kullanıldığı cümlelerde işlev olarak temel cümledeki yükleme zarf olduğunu da şu örneklerle somutlaştırır:

“Havalar ısınırsa (ısınsa) memlekete gideceğiz.

Ödevlerimi bitirirsem oynarız.” (Gülsevin, 1990, s. 278).

Gülsevin, -sA biçimbiriminin gerundium başlığı altına alınmasına karşı yapılacak en ciddi itirazın ise kişi eki alabilmesinden kaynaklandığını söyler. Ancak bunun gerundium olmaya bir engel teşkil etmediğini iki sebeple açıklar. Bu sebeplerden birincisi gerundiumların hepsinin tek bir ekten meydana gelmiyor olmasıdır. Bazı gerundiumlar

birkaç ekin bir araya gelmesiyle oluşurlar. Örnek olarak *FiİL-DİK + kişi eki +da* yapısını verir ve örnek bir kullanıma Gencan'da (1979) da rastlanıldığını belirterek gerundiumların kişi eki alabileceğini vurgular.

İkinci sebep olarak da -sA biçimbiriminin Eski Türkçedeki kullanış şeklini gösterir. Bu dönemde kişi işareti almadan da kullanıldığını A. von Gabain'den aldığı şu örneklerle açıklar:

“Bar-sar bargıl ‘gidersen git!’” (Gülsevin, 1990, s. 279).

Gülsevin, sonuç bölümünde istek ifade eden az sayıda hususi kullanış sayılmazsa tümcede hiçbir zaman iş, oluş ve hareket bildiren kelime veya kelime grubu işlevi bulundurmayan -sA bağımlı dil bilgisi ögesi; sürekli iş, oluş ve hareket bildiren kelime veya kelime grubu işlevi yüklenen *fil kipleri* kısmında verilmemesini önermiştir. Fiilden meydana gelen belirteçler durumunda bulunan *gerundiumlar* bölümünde yer verilmesinin uygun olduğu görüşündedir. Örnek olarak aşağıdaki cümlelere yer vermiştir:

“Ahmet eve koş-arak gitti.	(hal gerundiumu)
Ahmet eve gel-ince gideriz.	(zaman gerundiumu)
Ahmet eve gel-diğinde gideriz.	(zaman gerundiumu)
Ahmet eve gel-irse gideriz.	(şart gerundiumu)” (Gülsevim, 1990, s. 279)

Gülsevin (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* isimli yayınında günümüz gramerlerinde *Dilek-İstek Kipleri* bölümünde bulunan *emir, istek, dilek-şart* ile *gerekliklik* kiplerini *İstek Kipleri* adı altında incelemiştir. Günümüz dil bilgisinde ayrı eklerle adlandırmanın mümkün olduğu kipleri, Eski Anadolu Türkçesinde böyle bir adlandırmayla vermenin mümkün olmayacağını belirtir. Bu kiplerde bir isteğin var olduğunun ortak olduğunu belirtmiş ancak cümlede yer alan diğer sözcüklerin, şahısların birbirleriyle olan ilişkilerinin, vurgu ve tonlama gibi unsurlar ile isteğin ne zaman gerçekleşeceğinin ve şiddetinin de isteği emir, gerekliklik gibi diğer anlamlara yöneltebileceğini belirtir. Bu nedenle günümüzde kiplerin hangi biçimbirimlerle ifade edildiğini belirtmenin daha mümkün olduğunu ancak bahsedilen dönemde, özellikle de yazılı metinler üzerinde, bu tespitin mümkün olmadığı belirtilir. Yine Gülsevin, 1990 yılında yayımladığı *Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine* adlı makalesinde belirttiği gibi -sA ekinin yalnızca dilek-istek bildirdiği durumlarda asıl cümlelerin yüklemi olabildiğini ve bu nedenle de kipler arasında incelendiğini söyler. Ancak şart bildirdiği durumlarda bir kip olarak incelenmediğini, böylesi durumda zarf-fiil kategorisinde incelendiğini belirtir.

-sA biçimbiriminin dilek-istek anlamında kullanıldığında bir kip olduğunu bildiren Gülsevin, -sA *gerek* yapısının Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik bildirdiğini belirtir. Şart bildiren -sA biçimbiriminin ise diğer zarf-fiil yapılarında olduğu gibi eklendiği fiilin temel cümledeki fiile anlamca bir zarf olarak bağlanmasının Eski Anadolu Türkçesindeki örneklerde de yer aldığını belirtir. Bu nedenle Gülsevin, 1990 yılında yayımladığı *Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine* adlı belirtilen çalışması ile Karahan (1994)'ın -sa/-se *Eki Hakkında* adlı yazısını da dayanak göstererek şart bildiren -sA'nın zarf-fiil olarak adlandırılması konusunu bir kere daha gündeme getirir. Kişi ekleri de alabilen -sA eki, eklendiği fiilin gerçekleşmesi şartıyla temel cümledeki fiilin gerçekleşmesinin mümkün olduğu anlamını verir.

Gülsevin (2014), *Eski Türkiye Türkçesinde "İstek Kipi" Üzerine* isimli makalesinde ekleri işlevleri ile çekimlerine göre örneklendirmiştir. -sA biçimbiriminin dilek-istek bildirip kip olarak kullanıldığı yapısında, dilek-istek ve gereklilik bildirdiği Gülsevin tarafından örneklerle verilmiştir. -sA ekinin dilek-istek bildirdiği kullanımlarında 1. kişi teklik için Eski Türkiye Türkçesinde "-sAm" biçimbirimi kullanılır:

"gümişden elli kandili gör anda / gücüm yitse iletsem aña ben de (EMŞer.58);
dédüm yâra kim dudagunı emsem / dédi dervîşe la'l olur mı emsem (Mec.Nez.108a.1);
gönlinden geçdi kim 'acabâ 'arşun ululuğı ne kadar ola uçsam görsem diyü (MC.11a.12)"
(Gülsevin, 2014, s. 7)

1. kişi çokluk kullanımında -sAvUz biçimbirimi Gülsevin tarafından şu şekilde örneklendirilmiştir:

"gamzenün zahmın görüp yolunda yüz döndürsevüz / hiç amân vérme ki senden tığ
u bizden başlar (Mec.Nez.178a.3)" (Gülsevin, 2014, s. 7)

3. kişi teklik kullanımlarında -sA biçimbirimi yer alır:

"kamu muhammed ümmetine okısa bizni du'adan unutmasa inşaallah
(Feraiz.60a.18)" (Gülsevin, 2014, s. 7)

Gülsevin'e göre, -sA biçimbirimi Eski Türkiye Türkçesinde gereklilik bildirdiği kullanımlarında -sA *gerek* yapısındadır.

1. şahıs tekil kullanımında -sAm biçimbirimi kullanılır:

“senünle meşveret kılsam gerekdür / bu derde çâreler bulsam gerekdür (İşk.3565)”
(Gülsevin, 2014, s. 7)

2. kişi teklik kullanımında -sAη biçimbirimi yer alır:

“bir kaç haslet birle ârâste olsaη gerek (Mrzb.64b.14)” (Gülsevin, 2014, s. 7)

3. kişi teklik kullanımında ise -sA biçimbirimi mevcudiyetini korur:

“müslümânım diyen kişi şartı nedür bilse gerek / taqrınınuñ buyruğın tutup beş vakt
namâz kılsa gerek (Yun.Em.80,1)” (Gülsevin, 2014, s. 7)

Gülsevin, günümüzde *Dilek-İstek Kipleri* başlığında bulunan *emir, istek, dilek-şart* ile *gereklilik* kiplerinin Eski Türkiye Türkçesinde işlevleri bakımından değişik bağımsız biçimlerde gösterme imkânı bulmanın olabildiğince zor olduğundan bahseder. Bahsedilen kiplerin tümünde *bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi* anlamının mevcut olduğunu söyler. Eski Türkiye Türkçesinde yalnızca bir biçimin neredeyse bütün çeşit ve aşamalarda istek bildirme imkânı bulduğunu belirtir. Sözüñ kıyası benzer bağımlı dil bilgisi ögelerinden dilek-istek, emir, referans ilkesiyle gereklilik ve dilek belirtmek için yararlanılmıştır diyerek bugünün Türkçesinde bu işlev çoğulluğunun belirli bağımlı dil bilgisel ögelerde yoğun duruma gelip derinleştiğini bildirmiştir. Türkiye Türkçesinde *nispeten* emir veya istek, gereklilik hakkında başka bağımlı dil bilgisi ögelerinden söz edilebilir; fakat Eski Türkiye Türkçesinde her kip hakkında değişik bağımlı dil bilgisi ögelerini işaret etmenin imkânı yoktur, demiştir. Bu görüşlere Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* adlı kitabında da yer vermiştir.

Karahan (1994), dil bilgisi literatüründe *şart* veya *dilek-şart* eki olarak adlandırılan -sa/-se ekinin literatürdeki yerinin ölçü esasına dayanarak yapılmadığı görüşündedir. Bu esasa dayanarak yapılan çalışmanın ise Gülsevin (1990)’ın *Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine* adlı çalışması olduğundan söz eder ve bu çalışmanın akabinde ölçü esasına dayalı sorunların tartışıldığından bahseder. -sa/-se *Eki Hakkında* adlı makalesinde Gülsevin (1990)’ın yukarıda açıklanan çalışmasında değinilen -sA’nın zarf-fiil olabilme ölçütü üzerinde durulur.

Karahan (1994), gramerimizde *oluş ve kılışın şekli*ni, zamanını ifade eden kip ekleri ulamının yer aldığını bildirir. Kipi, bir dil bilgisi sözcüğü durumunda *oluş ve kılışın şekli* olarak tanımlar.

Kip ile ilgili açıklamalarından ve dil bilgisi literatüründe yer alan kip tanımları üzerinden kip eklerinin kip ile ilgili olduğunu ve bu kategorinin sınırları çizilirken hangi ölçütlere dikkat edildiği hususunda açıklamalarına devam etmiştir. Karahan’a göre, dikkat edilen ölçütlerden biri *eklerin sadece fiille birleşebilir olma* özelliğidir. Ancak bu özellik zarf-fiiller ile kip eklerini birbirinden ayırmak için yeterli bir kriter değildir. Diğer ölçütün ise kip ekleriyle çekimlenen fiillerde bulunan *yargı/bitmişlik bildirme* özelliği olduğunu söyler. Karahan, bu özelliğe göre diğer kip ekleriyle -sa/-se ekini ayırır. Çünkü diğer kip ekleri bir fiille çekimlendiğinde yargı taşırlar. Ancak -sa/-se eki yalnızca istek anlamında kullanıldığı cümlelerde kip ekleri ile fonksiyon bakımından özdeşlik gösterir. Şart anlamında kullanıldığı cümlelerde ise bir yargı bildirme görünümüne sahip değildir.

Yarın sinemaya gitsek cümlesini örnek vererek burada *gitsek* sözcüğünün tek başına istek anlamını vermeye yeterli olduğunu ve bir yargı bildirdiğini belirtir. Bu görünümüyle kip ekleri ile uyumludur.

İlâç içersen/içsen iyileşirsin örneğinde ise -se biçimbirimi ile çekimlenen fiilin bir yargı bildirmediğini, ana cümlemin yüklemine şart bildirme anlamı ile tamamlandığını ifade etmektedir. Karahan, bu ölçüte dayanarak -sa/-se ekinin bir kip eki olmadığını söylemektedir.

Kip eki kategorisine girmeyen -sa/-se ekinin aşağıda verdiği örnek üzerinden hangi kategoriye dâhil ettiğini açıklamıştır:

“İlâç içince iyileşirsin.”

Karahan (1994), bu cümledeki -ince zarf-fiil ekiyle çekimlenen fiilin yukarıdaki örnekte yer alan içersen/içsen fiiliyle aynı doğrultuda yüklemle ilişkisinin bulunduğu görüşündedir. *İçince* sözcüğü de *içersen/içsen* fiilleri gibi yargı bildirmez ve yükleme zaman anlamıyla bağlanır. Bu örnek üzerinden -ince ekinin bağ eylem bağımlı dil bilgisi ögesi olmasına benzer biçimde -sa/-se ekinin de yüklemi şart, zaman, sebep vb. gibi özelliklerle tamamlayan bir bağ eylem bağımlı dil bilgisi ögesi olduğunu söyler. Gencan’ın “*Kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsidir.*” (1979, s. 390) diye tanımladığı bağ-fiil, ulaç tanımıyla da uyumlu bir yapı gösterdiğini söylemektedir.

Karahan, Gülsevin’in (1990) çalışmasında da değindiği -sa/-se ekinin kişi ekleri ile çekimlenebilmesinin zarf-fiil kategorisinde değerlendirmesine bir engel teşkil etmeyeceğini ise zarf-fiil eklerinin farklı yapılar sergilemesinin doğal bir sonucu olarak görmektedir.

Birbirlerinden farklı özellikleri bulunmasına rağmen zarf-fiil grubunun üyeleri olan eklere, kişi eki ile çekimlenebilen -sa/-se ekini de dâhil eder.

Özetle –sa/-se şart bağımlı dil bilgisi ögesini yukarıda bilgi verilen sebeplerden ötürü bağ eylem bağımlı dil bilgisi öğeleri kümesinde bulunmalıdır, bunun gibi bir soruna bakış biçiminin doğal bir sonucu olarak da *şartlı birleşik cümle* düşünüş biçiminin bir daha incelenmesi gerekmektedir, diyerek çalışmanın sonunda bir öneri sunar.

Karahan (1997), *Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-* adlı eserinde yapısına göre cümleleri *basit, birleşik, bağlı, sıralı* olmak üzere ayırmıştır. *Birleşik cümleleri* ise *şartlı birleşik* ile *iç içe birleşik* cümle olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmiştir. Şartlı birleşik cümlelerin bir ana tümce ile ana cümleyi şart ifadesi ile bütünleyen bir yardımcı cümleden oluştuğunu belirtir. Şart cümlesinin yalnız olarak yargı bildirmediğini belirterek esas tümceyi zaman, şart, sebep, benzetme yönleriyle belirten bir zarf olarak cümlede yer bulduğunu söyler. Cümlede zarf olarak bulunduğu örnek cümlelerden bazılarını şu şekilde vermiştir:

“**Havaya bakarsam** hava alırım,

Toprağa bakarsam dua alırım,

Topraktan ayrılısam nerde kalırım

Benim sadık yârim kara topraktır.” (AV)

“Şimdi bahar yağmuru ile yemyeşil serpilen yapraklar, **özsuyu eski zehirden temizlenmezse** kolaylıkla sararıp dökülebilir. (GG)” (Karahan, 1997, s. 62)

Bazı kalıplaşmış şart cümlelerinin cümlede özne ve nesne olarak yer aldığını belirtir ve özne olarak kullanıldığı cümle için şu örneği verir:

“Ne yapsa / faydasız.” (Karahan, 1997, s. 63)

Belirsiz nesne olarak kullanıldığı cümle için de şu örneği verir:

“Ne istersen / al.” (Karahan, 1997, s. 62)

Şart ekinin istek işleviyle kullanıldığını da belirten Karahan, bu işlevle kullanıldığında ekin bağımsız bir cümle oluşturduğunu ancak ifadenin keskin olmadığı görüşündedir. Bu işlevine örnek olarak ise şu dizeleri vermiştir:

“Bir gün çıkıp gelsen, / vursan kapıma /

Atılsan boynuma kollarını açarak /

Otursan dizlerime yaramaz bakışlarla /

Konuşsan yine öyle yarım yamalak. (D)” (Karahan, 1997, s. 63)

Şart cümlelerinin ana cümleye zarf göreviyle bağlandığını savunan Karahan, cümle unsurlarından zarflarda da şart cümlelerine yer vermiştir:

“Rabbim isterse sular büklüm büklüm burulur.

Sırtına Sakarya’nın Türk tarihi vurulur. (Ş)” (Karahan, 1997, s. 59)

Türkyılmaz (1999), kipleri *bildirme kipleri* ile *tasarlama kipleri* olmak üzere ayırır. Tasarlama kiplerinin de *şart*, *istek*, *gereklilik*, *emir* kiplerinden oluştuğunu söyler. Şart kipinin hareketin şart biçiminde gerçekleşebileceğinin düşünüldüğü anlatan karakteristik bir tasarlama kipi olduğunu belirtir. Eylem kök ve gövdelerine –sa/-se şart bağımlı dil bilgisi ögesi eklenerek meydana gelen şart kipinin gramerlerde *şart sigası*, *temenni sigası*, *dilek-şart kipi*, *koşul kipi* gibi karşılıklı olarak bir diğerinden bir parça farklı isimlendirmelerle yer aldığını belirtmiştir.

Türkyılmaz; -sa biçimbiriminin şart işlevinde kullanıldığı cümlelerde genellikle temel cümlelerin yüklemi olmadığı, temel cümlelerin zarfı olduğu görüşündedir. Temel cümleyi tarz ve zaman fonksiyonları ile bütünlediğini söyler. “Şart”, “endişe, tereddüt, kararsızlık, korku”, “önemsememe, umursamama”, “zaman” işlevinde kullanıldığında hem basit hem de birleşik zamanlı fiillerde görülürken “istek, dilek” işlevinde kullanıldığında yalnızca basit zamanlı fiillerde görülür; birleşik zamanlı fiillerde istek işlevinde kullanılmaz. İstek anlamında kullanıldığı cümlelerde bağımsız bir yapı gösterir ve yargı bildirir. “Kuvvetli istek, arzu”, “şartsızlık”, “emir, ısrarlı bir dilek, rica”, “şaşkınlık, beklenmezlik”, “kabullenme”, “meydan okuma” işlevinde kullanıldığı cümlelerde de -se/-sa eki basit zamanlı fiillerde görülür. “Tehdit”, “sebep-sonuç” işlevinde kullanıldığı cümlelerde birleşik zamanlı fiillerde kullanılır.

Türkyılmaz, -sa biçimbirimli bazı sözcüklerin kalıplaşmış ifadeler kurduğunu belirtir. Bu ifadeleri cümle bağlayıcısı olarak adlandırır. Açıklama işlevinde kullanıldıklarında hem basit hem de birleşik zamanlı fiillerde görülürken istek işlevinde yalnızca birleşik zamanlı fiillerde tespiti sağlanmıştır.

Güneş (2009), “Fiillerin oluş/yapılış şeklini, zamanını, olan/yapan varlıkla ilgisini belirtmeye fiil çekimi; bu görevler için kullanılan eklere fiil çekim eki denir.” (Güneş, 2009, s. 99) diyerek fiil çekimi ve bu çekimi sağlayan ekleri tanımlamıştır. Şekle, zamana ve varlığa bağlanmış fiilleri de çekimli fiil olarak tanımlar. Türkçede bu eklerle sağlanır. Şekil/zaman ifadesiyle fiile bağlanan eklere kip ekleri, varlık ifadesiyle fiile bağlanan eklere kişi ekleri demiştir.

Güneş, kipi şu şekilde tanımlar:

“Fiillerin şekil ve zaman ifadesi kazanmış haline kip denir.” (Güneş, 2009, s. 99)

Kipleri ise tek ifadeli yani basit ve çok ifadeli yani birleşik olmak üzere ikiye ayırır. Basit kipleri dördü şekil, beşi zaman olmak üzere dokuz tane olarak belirtir. Şekil ifadesi belirtenleri tasarlama kipleri, zaman ifadesi belirtenleri haber kipleri olarak adlandırır.

Güneş, tasarlama kiplerinde ortak bir istek anlamının bulunduğunu savunur. Bu kiplerde belirli bir zaman kast edilmemekle birlikte gelecekte yapılması istenen olaylar yer aldığı için örtülü bir gelecek zaman anlamının bulunduğunu söyler. Tasarlama kiplerini yapılış/oluşla ilgili tarzlarına göre dörde ayırır. Bunlar: İstek, emir, temenni/şart ve gerekliliktir. İlgili biçimbirim Güneş tarafından *temenni/şart kipi* diye adlandırılır ve bütün kişilerde geçerli olan *-sa/-se (<-sar/-ser)* ekiyle yapılır.

Birleşik kipleri ise hikâye, rivayet, şart ile kuvvetlendirme ve ihtimal kipi olmak üzere dörde ayırır. Birleşik kiplerde birden çok şekil veya zaman bildiren basit kip vardır. Bu kiplerden birisi temel fiile, diğeri ise *i-* fiiline aittir.

Şart kipi Güneş tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

“Basit veya birleşik kipli bir fiil ile “*i-*” fiilinin temenni/şartının birleşerek oluşturduğu kiptir.” (Güneş, 2009, s. 114)

Gerçek şart ifadesinin bu şekilde meydana geldiğini söyleyen Güneş, şart kipini üç bölümde inceler. İlki basit kiplerin şartı adını taşır. Bu bölümde basit bir kip çekimi *i-* fiilinin temenni/şartıyla birleşir. Fiile gelen *-sa/-se* ekinin temenni anlamının baskın olduğunu daha önce de belirten Güneş, asıl şart ifadesinin birleşik fiil oluşturmakla mümkün olduğuna değinmiştir.

Boz (2012), bağımlı biçimbirim olarak nitelendirdiği fiil kök veya gövdelerinin kullanıma çıkabilmeleri için bir başka biçimbirime gereksinim duyduğunu belirtir.

Bahsedilen bir başka biçimbirim ile yüklem ya da fiilimsi durumuna gelirler. Bu biçimbirime Boz; eylem çekimleyiciler, bir diğer adıyla ulamlar der. Bu kavram ile tarz, zaman, sayı ve kişi ulamları kast edilir. Cümlede yüklem olarak bulunan bir fiilin fiil kök veya gövdesi ile tarz, zaman, sayı ve şahıs ulamı olmak üzere dört ana ögesi bulunur:

- * Eylem kök veya gövdesi : {gel-}, {kalkın-}, {gözük-}
- * Tarz ulamı : {-sA} –{malı}
- * Zaman ulamı : {-iyor}, {-acak}
- * Sayı ve kişi ulamı : {-um}, {-sınız}, {-ler}, {- Ø } (Boz, 2012, s. 60)

Zaman ulamları geniş, öğrenilen geçmiş, görülen geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olmak üzere beş başlıkta incelenir. Tarz ulamları ise dilek, istek, gereklilik, emir/istek olmak üzere dört başlıkta incelenir. İlgili -sA biçimbirimi tarz bildiren ulamlar kategorisindedir. Boz, tarz bildiren ulamları şöyle tanımlar:

“Eylemin dilek ve gerekliliğe bağlandığını, istenildiğini veya emredildiğini bildiren çekimdir. Bu ulamı bildiren biçimbirimlere, işlevlerinden dolayı tarz/şekil biçimbirimleri de denir.” (Boz, 2012, s. 64)

Boz, tarz bildiren ulamların zaman bildirmediği görüşündedir. Ancak fiillerin belirli bir zamanda gerçekleşiyor olmasından ötürü tarz bildiren ulamların yer aldığı cümlelerde zaman ifade eden isteğe bağlı zarf tümleçleri yer alır:

“Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-se-Ø.” (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-meli-Ø. (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-e-Ø. (geniş/şimdiki/gelecek zaman)

Ali bunu bugün/şimdi/yarın iç-sin. (geniş/şimdiki/gelecek zaman)” (Boz, 2012, s. 64)

Tarz bildiren ulamlarda geçmiş zaman ulamının i- yardımcı fiili aracılığıyla oluştuğunu belirten Boz, emir-isteğin de geçmiş zamanının bulunmadığını söyler:

“Ali bunu dün iç-se-y+i-di-Ø. (geçmiş zaman)

Ali bunu dün iç-meli-y+i-miş-Ø. (geçmiş zaman)

Ali bunu dün iç-e-y+i-di-Ø. (geçmiş zaman)” (Boz, 2012, s. 64)

-{sA} biçimbirimi fiili dilek tarzıyla niteler veya şekil olarak yine aynı ekle şart olarak da çekimlenir. Ancak işlevsel açıdan ayırdırlar:

“Çok istiyorum şu sınavı kazansam! (dilek)

Annem isteğimi bir karşılasa. (dilek)

Türkiye kalkınırsa hepimiz mutlu oluruz. (şart)

Çok çalışırsanız başarılı olursunuz. (şart)” (Boz, 2012, s. 65)

Boz, -{sA} biçimbirimini aynı zamanda bir ulaç biçimbirimi olarak kabul eder. Ulaç biçimbirimleriyle yapılan sözcük ve sözcük öbeklerinin de cümlede belirteç olarak görevlendiğini bildirir. (i-/ol-) yardımcı fiili ile oluşan ulaçlar başlığı altında yer alır. Şekil itibarıyla fiil çekimleri gibi görünmelerine karşın, anlamsal olarak şart bildirdiğini ve ulaç/ulaç öbeği olarak cümlede belirteç tümleci göreviyle yer almışlardır. Boz, -{sA} ile oluşan ulaç/ulaç öbeklerini üç ana bölümde incelemiştir. Bunlardan birincisi *Adların (i-/ol-) yardımcı eylemi ile yapılan şart çekimi* “Şartlı ulaçlar/ulaç öbekleri” bölümüdür. Bu bölümde geleneksel dil bilgisi çalışmalarında verilen aksine, ad+yardımcı fiil ile oluşan yapıların birleşik eylemlerin şart çekimi kısmında yer aldığına ancak bunun gözden geçirilmesinin gerekliliğine değinmiştir. Bu yapıların bir cümle oluşturmadıklarını, şekilsel yönüyle fiil çekimlerine benzediğini ancak anlamsal açıdan cümlede şart belirttiğini ve ulaç/ulaç öbeği olarak yer aldığına değinmiştir:

+{i-sA-sayı-kışı ulamı} şeklinde oluşan yapıları Boz şu şekilde örneklendirir:

“Öğretmensen maaşın iyi sayılır.

Buralarda öğrenciysek işimiz zor.

Başarılıysanız sizi kim tutar.” (Boz, 2012, s. 47)

+{ol-sA-sayı-kışı ulamı} şeklinde oluşan yapıdaki ol- yardımcı fiilinin i- fiiliyle benzerlikleri olduğunu ancak küçük farklarla ayrıldığını bildirir. Adlardaki olumsuzluğun *değil* ve *-ma* ekleriyle gerçekleştiği Boz tarafından verilir.

Boz, *ortaçların (i-/ol-) yardımcı eylemi ile yapılan şart çekimi* “şartlı ulaçlar/ulaç öbekleri” adlı ikinci bölümde de birinci bölümdeki önerisini vermiştir. İsim kökenli ulaçların

kullanım sahasının yaygın olmadığını ancak fiillerle kurulan ulaçların daha yaygın olarak kullanıldığını belirtir.

-{A/Ir+-i-/ol-sA-sayı-kişi ulamı} şeklinde oluşan fiillerden kurulan ulaçları şöyle örneklendirmiştir:

“Ahmet git-erse ben zaten burada kalamam.

Okullar kapan-ırsa bu şehir boşalır.

Böyle yap-arsanız en doğrusunu yapmış olursunuz.” (Boz, 2012, s. 49)

-{mİş+-i-/ol-sA-sayı-kişi ulamı}:

“Yemeği bit-mişse hemen buraya gelsin.

Emaneti bırak-mışsanız işiniz bitmiştir.

Sahneye bugün çık-mışsak bir bildiğimiz var.” (Boz, 2012, s. 49)

Ercilasun (2016), Köktürk Dönemi dil özelliklerinde şart kipinin henüz oluşmadığını belirtir. Bu dönemde ek, -sAr haliyle kişilerle ilişki kurmadan cümle içinde zarf-fiil yapısıyla kullanılmıştır. Ercilasun, ek ile ilgili şu örnek cümle ve açıklamalara yer vermiştir:

bir todsar âçsık ömez sen (bir doysan -aslında 2. şahıs eki yok- açlığı düşünmezsin), ol yirgerü barsar Türk bodun ölteçi sen (o yere doğru gitsen -aslında 2. şahıs eki yok- Türk milleti, öleceksin), bu yolun yorisar yaramaçı tidim (bu yolla yürüsek -aslında 1. şahıs eki yok- yaramayacak dedim), ben özüm kazganmasar (ben kendim kazanmasam -aslında 1. şahıs eki yok). (Ercilasun, 2016, s. 185)

Ercilasun, Köktürk Döneminde zarf-fiil olarak yer alan -sAr biçimbiriminin Uygur Döneminde de kişi ekleriyle çekimlenmeye başlayarak şart kipi özelliğini almaya başladığını savunur ve bu özelliğin Uygur Türklerinin devamında da büyük ölçüde görüldüğüne vurgu yapar. Karahanlı Türkçesinde ise şart kipinin -sA ile karşılandığı Ercilasun tarafından belirtilir ve aşağıdaki örneklere yer verilir:

“kelme-se men, iç-se sen, ek-se, ur-sa-mız, sew-se-ler.” (Ercilasun, 2016, s. 349)

Karahanlı Dönemi’nde hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimleri yapılırken er- fiili ile çekimlenen görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ile şart kiplerinin kullanıldığı Ercilasun tarafından belirtilir ve aşağıdaki örnek çekimlere yer verilir (İlgili biçimbirim olan -sA’nın yer aldığı örnekler alınmıştır.):

“sewse ermiş; kördüm erse, bulduñ erse, keçti erse, ölmüş erse, kulur erse sen; udır erdiñ erse, ölür erdi erse.” (Ercilasun, 2016, s. 350)

Harezm Türkçesinde şart kipinin iyelik kökenli kişi ekleriyle çekimlenmeye başladığı Ercilasun tarafından belirtilir ve şu örnekler verilir:

“alsam, alsañ, alsa, alsak, alsañız, alsalar.” (Ercilasun, 2016, s. 399)

Eski Oğuz Türkçesinde ise şart kipinin 1. çoğul kişi çekimi dışında iyelik kökenli eklerle çekildiği Ercilasun tarafından belirtilir ve aşağıdaki çekimli sözcüklere yer verilmiştir:

“alsam, alsañ, alsa, bilsevüz, bilseñüz, bilseler.” (Ercilasun, 2016, s. 456)

Bu dönemde “olmak” anlamıyla kullanılan er- fiilindeki r sesinin düşmesi ve e sesinin de daralmaya uğramasıyla fiillerin birleşik çekimleri i- fiiliyle yapılmaya başlanmıştır. Ercilasun, bu özelliği de şu örneklerle belirginleştirmiştir. (İlgili biçimbirim olan -sA’nın yer aldığı örnekler alınmıştır.):

“bilürise, alurısañuz, birise, altıyısı” (Ercilasun, 2016, s. 457)

Ercilasun, i- fiilinin çekimde bulunmadığı kullanımlarının da mevcut olduğunu belirtir:

“almışduk, başlarmış, görmişse.” (Ercilasun, 2016, s. 457)

Özdemir (1967); eylemlerin çekimli biçimleriyle eylem, zaman, kişi ve kip ifade edildiğini bildirir. Kipleri bildirme ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayırır. Tasarlama kipleri meydana gelmesi istenen, tasarlanan fiillerin büründükleri şekiller olarak tanımlanır. Bu kiplerde biçim kavramının görünür olduğu, zaman kavramının ise dolaylı yollardan mevcudiyetinin olduğunu savunur. -sA biçimbirimi, Özdemir tarafından şart kipi olarak adlandırılır. Fiillere gelen -se, -sa bağımlı dil bilgisi ögesiyle karşılanır. Diğer kiplerden farklı olarak bu kullanım, yargı bildirmeyip bağılı tümceler oluşturması yönüyle ayrılır.

Özdemir ekin kökenine yönelik olarak da Eski Türkçede -sar, -ser ekinin kullanıldığını bildirir. Bu kullanıma Göktürk Kitabeleri’nde rastlandığını; ekin 16 ve. 17. asırda -se, -sa olarak kullanıldığını, bu kullanıma da Kaşgarlı Mahmut’ta rastlandığını belirtir.

Bassarak (1997); *Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri* adlı incelemesinde kip eklerinin hepsinin zaman anlamı taşımadığını, bu nedenle de incelemesinde yer

vermeyeceğini belirtir. Gereklik kipi olan –mAlI, istek kipi olan –A, şart kipi olan –sA ve eki bulunmayan emir kipinin zaman anlamından ziyade tarz anlamlarının olduğunu belirtir. Şart kipi kuran –sA’nın basit ya da esas tümce kuramadığını fakat yan tümce kurabildiğini açıklar. Bu yan tümcenin ise dilde kişi ekleriyle çekimlenebilen tek önerme olduğunu belirtir. –sA bağımlı dil ögesinin *bileşik kipler* olarak isimlendirdiği çekimlerde yer almamasını da ekin birleşik çekimlerde basit çekimlerde olanın aksine vurguyu üzerine alamamasına bağlar.

Kuznetsov (1997), -sA ekinin kökenine dair görüşlerini aktarırken üleştirme sayı eki olan –(ş)Ar ve çokluk eki olan –lAr ekini de dâhil etmiştir. Üç ekin de kökende sa- fiilinden geldiğini, bu biçimin zarf-fiilinin Eski Türkçede *sa-yu* biçiminde olduğunu belirtir. Bu biçimin *sa-yı* ve *sa-ya* (*say-a*) şeklinde bir dönüşüm geçirdiğini, üç ekin de *sayı* > *sarı* sözcüğünden geldiğini savunur. Kökeni aynı olan bu eklerin ayrımı için de *s>l* değişimi gerçekleşmiştir, görüşündedir. Şart kipinin kökeninde *sayu* zarf-fiilinin *sayarak*, *sanarak* anlamıyla var olduğu görüşündedir. Burada –sA biçimbiriminin eklendiği sözcükteki işin, davranışın gerçekleşmesi durumunda temel yargıdaki eylemin gerçekleşeceği anlamı vardır.

Şart kipi için Kuznetsov tarafından *kal* sözcüğü örnek olarak seçilmiş ve bu sözcük üzerinden *kal-sayı* > *kal-sarı* > *kal-sar* > *kal-sa* şeklinde bir değişim sürecinden bahsedilmiştir. Şart kipinin üleştirme sayı eki ile çokluk ekinden önce oluşması sürecin diğer eklere nispeten daha kısa olması sonucunu doğurmuştur. Eski Türkiye Türkçesinde –sAr şekliyle var olan şart kipindeki –r ekinin geniş zaman ya da sıfat-fiil eki olarak nitelendirildiği neredeyse tüm âlimlerin görüşüdür, demiştir. Genel kabul olarak geniş zaman eki olduğunu belirten Kuznetsov, sıfat-fiil ekinin de varlığı nedeniyle kesin bir anlama varılamadığını söyler. Bu nedenle sa- fiilinin zarf-fiil olması durumunda sorunu ortadan kaldıracağını da görüşlerine ekler.

Bulak (2011), -sA biçimbiriminin Eski Türkçe döneminde ağırlıklı olarak şart işlevinde kullanıldığını, zaman işlevinin de sık olmamakla beraber kullanıldığını söyler. Karahanlı Türkçesi ile beraber Orta Türkçe döneminde şart ve zaman işlevine dilek işlevinin de eklendiğini söyler. Ekin günümüz Türkçesinde sözcük ve sözcük öbeklerinin de desteklemesiyle anlamsal olarak büyüme yaşadığını ve birden çok işlevde kullanıldığını savunur. Bu işlevleri *şart kipi*, *dilek-istek kipi*, *zaman anlamının ön planda olduğu -sA ile kalıplaşmış ve anlamından uzaklaşarak cümle bağlayıcı haline gelmiş -sA* olarak dörde ayırır. Bu dört işleve ilave olarak ekin diğer anlam genişlemelerini çeşitli eklerin, kelime veya kelime gruplarının sağladığını belirtir.

Bulak da Benzer (2010) gibi, biçimbiriminin en eski işlevinin şart işlevi olduğunu belirtir. Eski Türkçeden itibaren kullanılan bu işlev, ekin ana işlevini de temsil etmekte ve kipe adını vermektedir. Ekin *gerek* sözcüğü ile birleşmesiyle oluşan *-sA gerek* yapısının Eski Anadolu Türkçesinde *-mAlI* eki yerine gereklilik işlevinde de kullanıldığını belirtmiştir.

Bulak; *-sA* biçimbiriminin dilek-istek işlevinin Eski Türkçede olmadığını, Uygur devresinden daha ileri bir zamanda *-sAk* bağımlı dil bilgisi ögesinin şart kipinin yerine kullanılmasıyla görülmeye başladığını söyler. Zaman işlevinin ise şart fonksiyonuna benzer biçimde dilek-istek fonksiyonundan önce kullanıldığını belirtir. *-sAr* bağımlı dil bilgisi ögesinin Göktürk Yazıtlarında, Eski Uygurcada *-InCA*, *-dİğİndA* ulaç bağımlı dil bilgisi ögelerinin manasında zaman işleviyle kullanıldığını söyler.

Develi (1997), cümlelerin temel öğelerinden olan yüklemi en önemli öge olarak da nitelemiştir. Yüklemde belirtilen iş, hal ve hareketin nasıl oluştuğunu, tarzını ve biçimini bildiren morfepleri ise *kip* veya *sigA* olarak adlandırmıştır. Cümledeki anlamın tespitinde önemli bir yeri olduğuna inandığı morfepleri cümleleri incelerken temel dayanak noktasında görmüştür.

Develi, dil bilgisi kitaplarında da yer aldığı gibi kipleri *bildirme kipleri* ve *tasarlama kipleri* olmak üzere ikiye ayırır. Dilek-şart (şart), istek, gereklilik ile emir (buyuru) olmak üzere tasarlama kiplerini de dörde ayırır. Tasarlama kiplerinin zaman bildirme işlevine sahip olmadıkları görüşünde olan Develi, bu kiplerin sadece tarz ve şekil bildirdiklerini ifade eder. Dil bilgisi kitaplarında en güçlü anlam özellikleri ile adlandırılan bu morfeplerden *-sA* morfemini daha spesifik olarak klasik Osmanlı Türkçesi devrindeki yapı ve kullanımları ile incelemiştir.

Gramerlerde dilek-şart veya şart kipi biçiminde adlandırılan *-sA* biçimbiriminin dilek-şart adlandırmasının yazılışları aynı ancak işlevleri farklı olan iki ekin bir arada düşünülmesinden ileri geldiğini belirtir. Ancak dilek bildiren *-sA* ile temel cümlelerin yüklemine şart temelinde sınırlandıran ve birleşik cümle oluşturan *-sA*'nın birbirinden bu özellikler ile ayrıldığı görüşündedir.

-sA biçimbiriminin yüklemi oluşturduğu bir yardımcı cümle ile bütüne bakıldığında *-sA* morfeimli birleşik cümle yapısı çalışmanın içeriğini oluşturur. Bu cümle yapısının başka bir dilden esinlenilmeden oluşan bir yapısı olduğu görüşünde olan Develi, *-sA* morfeimli yardımcı cümlelerin temel cümleyi şart, istek, farz gibi anlamlar ile sınırlandığını söyler.

Bu birleşik tümle yapısının Eski Türkçe devrinden bu yana benimsenmiş olduğunu, sonraki devirlerde bazı işlevlerinin zayıflayıp başka şekillerde de kullanıldığını belirtmiştir.

-sA morfemiyle oluşturulan cümleleri *basit şartlı birleşik cümleler, zincirleme şart cümleleri, girişik şart cümleleri* ile *eksilteli cümle* olmak üzere dört yapı şekliyle incelemiştir. Bu yapıların ise temelde iki öge üzerine kurulduğunu belirtir. Bunlardan biri sonlam olarak da adlandırılan temel cümledir. Bu temel cümle ikinci öge olan, başlam olarak da adlandırılan, yan cümleye anlam olarak bağımlıdır.

Develi'nin basit şartlı birleşik cümle olarak adlandırdığı cümle yapısında -sA biçimbirimi ile oluşturulan bir yan cümle ile bir ana cümle vardır. Yan cümle ana cümleyi şart anlamı ile sınırlamaktadır. Develi, bu cümle yapısında ana cümleyi bağımsız, yan cümleyi de bağımlı öge olarak adlandırmayı uygun bulmaz. Neden olarak ise yan cümlelerin ana cümleyi bir zarf olarak nitelemenin ötesinde şarta bağlı olarak sınırlamasını göstermektedir. Bu cümlelerde şart anlamının zayıflayıp yerine karşıtlama, karşılaştırma gibi anlam ifadelerinin ortaya çıkabileceğinden bahsetmiştir. Basit şartlı birleşik cümle olarak adlandırdığı yapının bahsedilen yapıda veya da diğer birleşik cümlelerin yapısında görülebileceği görüşündedir. Develi, her örneğin bir de sadeleştirilmiş halini vermiştir. Seçilen örneklerin sadeleştirilmiş hallerine altlarında yer verilmiştir.

-sA biçimbirimli bir yan cümle ile temel cümleden oluşan basit şartlı birleşik cümle örneği Develi tarafından şu şekilde verilmiştir:

“Dil olurdu pâymâl-i leşker-i cân-sûz-i hicr

Ceyş-i cân-bahş-ı nüvid-i vasl imdâd etmese. (TH, 94/9)” (Develi, 1997, s. 119)

“Kavuşma müjdesinin can veren askerleri yetişmese, gönül, ayrılığın gönül yakıcı askerlerinin ayakları altında ezilirdi.” (Develi, 1997, s. 150)

Develi (1997), basit şartlı birleşik tümce dizgesindeki cümlelerin ki'li birleşik tümcede tümce ögelerini oluşturabileceğini söyler. Yükleme ismi unsuru olarak yer aldığı cümleye örnek şöyledir:

“Sırrı budur ki garbînün eyyâm-ı seyri yedi gün olsa mesîr-i şemse muvâfık gitmekle şarkînün vakt-i gurûbından bunun vakt-i gurûbı sonra olur. (CN, 21/9)” (Develi, 1997, s. 119)

“Sırrı şudur: Batıya gidenin yürüyüş zamanı yedi gün olsa, güneşin hareketi yönünde gitmekle, bunun akşamı doğuya doğru gideninkinden sonra olur.” (Develi, 1997, s. 151)

Yüklem isminin niteleyicisi olarak yer aldığı cümleye örnek aşağıda yer almaktadır:

“Eyle bir muazzam şehir-i kebîrdir ki Islâmbol içre bin âdem merhûm olsa yine âdem deryâsından omuz omuzı sökmez. (SN, 14a/27)” (Develi, 1997, s. 119)

“Öyle büyük bir şehirdir ki, İstanbul içinde bin kişi ölse yine insan deryâsından bir şey eksilmez.” (Develi, 1997, s. 145)

Nesne olarak yer aldığı cümleye örnek:

“Kontarnus tahalhul ve zübûla zâhip olup didi ki: “Sular kabarup mütehalhıl olmasa der-hâl neden hâsıl olur ve cezr zamanında nereye akar gider?” (CN, 82/6)” (Develi, 1997, s. 119)

Kontarnus şişip kabarma ve çekilip inme (tahalhul ve zübûl) görüşüne varıp şöyle demiştir: “Sular kabarıp şişmese bu durum (med) nasıl ortaya çıkar ve cezir zamanında nereye akar gider?” (Develi, 1997, s. 149)

Zarfın niteleyicisi olarak yer aldığı örnek cümle ise şöyledir:

“Sünnetullâh her zamânda bu hal üzre cârîdir ki bir bendesine ebvâb-ı inâyeti feth etmek dilese evvelâ bir kaç gün imtihân-ı mihanla hâtırın beste kılur. (MB, 60/21)” (Develi, 1997, s. 120)

“Allahın kanunu her zamanda böyledir ki, bir kuluna lütuf kapılarını açmak istediğinde önce bir kaç gün sıkıntılarla imtihan ederek onu üzer.” (Develi, 1997, s. 142)

Basit şartlı birleşik cümle yapısında *di-* ve *eyit-* eylemlerinin nesnesi biçiminde aktarılan cümle görülebilir:

“...dîn-i ‘Îsî’ye hıyâneten eydür: “Ey kiralum! Eger sıhhat istersen, bu senin derdine bundan gayri ‘ilâc yokdur, evvelâ bir büyük sarnıc havz eyle...” (SN, 8a/19)” (Develi, 1997, s. 120)

...Hristiyanlığa ihanet için şöyle der: “Ey Kralım! Eger sağlığına kavuşmak istersen, ki senin derdinin başka ilacı yoktur, önce büyük bir havuz yap...” (Develi, 1997, s. 144)

“...Eger daha yakın gelürse tîğ-i tîz gibi elleşirüz ve illâ ırakdan tîr-i hûn-rîzleyin dilleşiriz.” didiler. (MB, 65/14) (Develi, 1997, s. 120)

“...”Eğer daha yakın gelirse keskin kılıç gibi elleşiriz, aksi takdirde kan dökücü ok gibi uzaktan konuşuruz.” dediler.” (Develi, 1997, s. 143)

Birden fazla basit şartlı birleşik cümle sıralı cümle oluşturabilir. Develi, yer verdiği örnekte iki yan cümle için bir temel cümle kullanıldığını söylemiştir:

“Bu dahı iki kısımdur: Üzerinde vâki’ olduğu küreyi tansîf ederse azîme <dirler>, etmezse sagîre dirler. (CN, 48/27)” (Develi, 1997, s. 120)

“Bu da iki kısımdır: Üzerinde bulunduğu küreyi ikiye ayırırsa azîme <derler>, ayırmazsa sagîre derler.” (Develi, 1997, s. 147)

Develi, basit şartlı birleşik cümle kategorisinde incelediği bazı cümlelerde temel cümlelerin bitmişlik gösteren bir yükleminden değil, gerundium veya partisip grubundan oluştuğunu söylemektedir. Temel cümlelerin gerundium grubu olmasının daha kabul görülür olduğunu söyler ve ele aldığı örneklerde -Up gerundium eki ile oluşan cümleler bulunduğunu belirtir. Bu cümlelerde gerundium grupları temel cümleye zarf göreviyle bağlanırlar. Birden fazla gerundium ekine bağlanan -sA morfemli yardımcı cümle varsa, burada da -Up eki ve bağlacı görevindedir:

Her ne tarafa imrâr-ı nazar olınsa, yeksere leb ü rû ve çeşm ü ebrû müşâhede
olınup, gûyâ nessâc-ı kârgâh-ı sun’ tarafeyn-i rehğüzâra nakş-ı beşere-i
insâniyye ile müzeyyen birer perde-i musavver âvihte idüp ol mertebe cilve-i
âlem-sûret manzûr-ı dîde-i ‘ibret-bîn olmamış idi. (TH, 56/14) (Develi,
1997, s. 121)

“...bakılan her yönde dudak ve yüz, kaş ve göz görülüp sanki yaratış tezgâhının dokumacısı yolun iki tarafına insan nakşıyla süslü bir perde asmıştı ve o derece âlem kılıklı görüntü hiç görülmemişti.” (Develi, 1997, s. 150)

“Zira bir musavvir tasvîrde yalnız tekmîl-i a’zâyâ meşgûl olup, sâir tenâsüb ü muhassenât-ı evzâ’ u etvâra raayet itmese küllî taksîr ittiği gibi... (CN, 67/8)” (Develi, 1997, s. 121)

“Zira bir ressam resimde yalnız organların tamamlanmasıyla uğraşıp tavırdaki güzellik ve uyuma riayet etmese kusur ettiği gibi, coğrafya yazarı da yalnız mekânın anlatımıyla uğraşıp halkın durumuna ve diğer özelliklerine dair bilgi vermese çıplak bir cesedi tasvir eden ressama benzer.” (Develi, 1997, s. 148)

Develi, zincirleme şart cümlelerinde birden fazla şartlı yardımcı cümlelerin cümlede bulunduğunu belirtir. Bu şartlı yardımcı cümleler, birbirlerine zincirleme bir şekilde bağlanırlar; ancak ana cümleyi etkileyen bu yardımcı cümlelerden en sonuncusudur:

Mes'ele-i saniyye: Zeyd Amr ile eşrâtın olan tulû'u'ş-şems mine'l-magrib mes'elesinde mübâhise idüp, Zeyd "Bu mes'eleyi kavâid-i hey'ete tatbik mümkindür" dise, 'Amr inkâr eylese, Zeyd: "Takiyyüddin-i Râsîd kavlince mıntakatü'l-burûc meyl-i küllîden geçüp tedricle zaman-ı medîdde ufk-ı istivâya muntabık olur, sâir seyyârât mıntakaları dahı anun gibi muntabık olmağla mahall-i gurûbdan tulû' itmiş olur" diyü vech-i tevfiķi böyle beyan eylese, 'Amr inkârında musırr olup : "Bir vechle tevfiķ mümkün değildir, eger mümkün olursa, talak-ı selâse ile 'avratum mutallaka olsun" dise, vâki' olur mı? (CN, 21/30 077) (Develi, 1997, s. 122)

İkinci mesele: Zeyd, Amr ile kıyamet alâmetlerinden olan güneşin batıdan doğması meselesinde mübahase edip Zeyd: "Bu meseleyi astronomi ilmi ile açıklamak mümkündür." dese, Amr kabul etmese, Zeyd : "Takiyyüddin er-Râsîd'ın görüşüne göre burçlar kuşağı (zodyak) meyl-i küllîden geçip uzun bir zaman içinde ufk-ı istivâya uygun olur, diğer yıldız kuşakları da onungibi uygun olduğundan batıdan doğmuş gibi olur." diye uygunluğu açıklasa, Amr kabul etmemekte ısrar edip: "Hiç bir şekilde uygunluk mümkün değildir, eğer mümkün olursa eşim üç talakla boş olsun." dese yemini gerçekleşir mi? (Develi, 1997, s. 146-147)

Develi; girişik şart cümlelerinin diğer yapılardan daha dağınık bir görünüme sahip olduğunu, bu yapıda oluşma şekillerinin de farklı olduğunu belirtmiştir. Ki’li birleşik cümlede öznenin niteleyicisi durumunda bulunur:

“...ve her ‘aded ki fî olsa, meselâ fî on nevruz denilse, birden ona varıncadır, ibtidâsı anun içinde dimekdür... (CN, 93/2 111)” (Develi, 1997, s. 122)

“Başında “fî” bulunan her sayı, mesela ‘fî on Nevruz’, birden ona kadardır, öncesi onun içinde demektir; ama yalnızca beş Nevruz denilse, sırf o gün kastedilmiş olur.” (Develi, 1997, s. 149)

-sA biçimbirimiyle oluşturulan yardımcı tümce, ki’li birleşik tümce görünümündedir:

“Eger dinilirse ki âhir-i hadisde buyurulduğu üzre husûf, tecellî-i İlahî sebebi ile huzû’dur; biz diriz ki, bu ziyâdenün nakli sahîh degüldür. (CN, 18/26 070)” (Develi, 1997, s. 123)

“Eğer: “Hadisin sonunda buyurulduğu üzre ay tutulması ilahi tecelli sebebi ile bir saygı halidir.” Denilirse, biz deriz ki, hadisteki bu fazlalık sahih değildir.” (Develi, 1997, s. 146)

4. yapı olan eksilteli cümle yapısının günümüzde yaygın kullanıldığını belirten Develi, bu yapıların temel tümceleri atılmış birleşik cümle yapısında olduğu görüşündedir:

“Hâlâ cemî’i küffâr-ı duzah-karârın bilâ-teşbîh kıble-gâhlarıdır kim her sene niçe bin nasârâ varup Kamame’de pür-gamâm olup ziyaret idüp hâşâ hac itmiş olsalar! Ammâ haç idüp haçperestlik itdikleri mukarrerdir. (SN, 7b/27 044)” (Develi, 1997, s. 123)

“Hâla bütün cehennemlik kâfirlerin, benzetmek gibi olmasın, kıbleleridir ki, her sene binlerce Hristiyan gidip Kamame’de pür-gamâm ? olup ziyaret ederler, haşa sümme haşa, haccetmiş olsalar. Ama haçperestlit ettikleri muhakkaktır.” (Develi, 1997, s. 144)

Develi (2014), -sA bağımlı dil bilgisi ögesinin kip ya da zarf-fiil olup olmadığını açıkladığı çalışmasında Gülsevin ve Karahan’a atıfta bulunmuştur. Gülsevin ve Karahan’ın eki zarf-fiil önermelerine karşın, Develi -sA ekini alan fiilin cümlede zarf görevinde kullanıldığında zarf-fiil adlandırmasına uygun düşebileceğinin *akla uygun* olduğunu belirtir. Ancak az sayıda örnekten yola çıkılarak böyle bir adlandırma değişikliğinin yapılmasını uygun bulmaz.

–sA biçimbirimiyle çekimlenmiş eylemlerin işlev açısından incelediğinde cümlede fail, nesne, zaman tamlayıcısı, hal tamlayıcısı, yer tamlayıcısı olarak bulunduğunu belirtir. Bu işlevlerden zaman ve hal tamlayıcısının zaman ve hal zarfı olarak isimlendirilmesinin mümkün olabildiğini ancak diğer işlevlerin zarf ya da zarf-fiil ile ilintisinin bulunmadığını belirtir. Bu nedenlerden dolayı da birkaç işlevden ötürü –sA biçimbiriminin zarf-fiil olarak adlandırılmaması gerektiği görüşüne sahiptir.

2.1.2. -sA'nın Çekimsel Özellikleri

–sA biçimbiriminin çekimsel özellikleri incelenen tüm kaynaklarda aynıdır. –sA eki, büyük ünlümü uyumu gereği -sa/se şeklinde yer almaktadır. Gencan (1979), dilek-koşul kipinin -sE ekiyle yapıldığını, bu ekin kalın kullanımlarda -sA olduğunu belirtmiştir.

Olumlu çekimde *sev* sözcüğü üzerinden çekimleyecek olursak *sev-se-m*, *sev-se-n*, *sev-se*, *sev-se-k*, *sev-se-niz*, *sev-se-ler* biçiminde tüm kişi eklerinde –sE biçimindedir. Olumsuz çekimde ise yine aynı sözcük üzerinden çekimleyecek olursak *sev-me-se-m*, *sev-me-se-n*, *sev-me-se*, *sev-me-se-k*, *sev-me-se-niz*, *sev-me-se-ler* biçiminde yine –sE biçimindedir.

–sA biçimbirimi olumlu ve olumsuz soru çekiminde de –sa/se ile çekime girer. Olumlu soruda *sev-se-m mi?* *sev-se-n mi?* *sev-se mi?* *sev-se-k mi?* *sev-se-niz mi?* *sev-se-ler mi?* şeklindedir. Olumsuz soruda ise *sev-me-se-m mi?* *sev-me-se-n mi?* *sev-me-se mi?* *sev-me-se-k mi?* *sev-me-se-niz mi?* *sev-me-se-ler mi?* şeklindedir.

Bu çekimsel özellikleri Tablo 1’de şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 1

Dil Bilgisi Kaynaklarında -sA Bağımlı Dil Bilgisi Ögesinin Çekimsel Özellikleri

Kişi	Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
1. tekil kişi	sev-se-m	sev-me-se-m	sev-se-m mi	sev-me-se-m mi
2. tekil kişi	sev-se-n	sev-me-se-n	sev-se-n mi	sev-me-se-n mi
3. tekil kişi	sev-se	sev-me-se	sev-se mi	sev-me-se mi
1. çoğul kişi	sev-se-k	sev-me-se-k	sev-se-k mi	sev-me-se-k mi

2. çoğul kişi	sev-se-niz	sev-me-se-niz	sev-se-niz mi	sev-me-se-niz mi
3. çoğul kişi	sev-se-ler	sev-me-se-ler	sev-se-ler mi	sev-me-se-ler mi

2.1.3. -sA'nın Kullanımları

Banguoğlu (1974), dilek-şart kipinin dilek anlamıyla kullanımının sevildiğini ve yaygın olarak tercih edildiğini belirtir:

“Biraz dinlenseniz. Bu akşam bahçede yemek yesek. «Koklasam saçlarını bir gece ta fecre kadar». Bari kadrini bilseler. Sen bu işten vazgeçsen.” (Banguoğlu, 1974, s. 468)

Dilek-şart kipi -e ünlemi ile çekimlendiğinde ısrarlı bir dilek, buyuru anlamı oluşur:

“Baksan a! Anlasanız a! Uzatmasalar a! O da ağzını tutsa ya! Sen bu işi bana bıraksan a! Ben de anlasam a!” (Banguoğlu, 1974, s. 468)

Banguoğlu, gerçek bir temenni ile ilgili olmayan *saymaca kesik cümleler* diye belirttiği cümle yapısında da dilek-şart kipinin yer aldığını belirtir:

“İnsan birdaha dünyaya gelse ... Şu boğaz derdi olmasa ...” (Banguoğlu, 1974, s. 468)

Soru cümlelerinde yer alan dilek-şart kipi, *kararsızlık* ile *tereddüt* belirtmede işlevseldir:

“«Dönsek mi bu aşkın şafakından?» Gitseler mi, bekleseler mi? Nasıl yapsam? Bir mühendise mi danışsanız?” (Banguoğlu, 1974, s. 468)

Banguoğlu, dilek-şartın anlatması tarzının yine geçmişe dayalı bir anlatımda kullanıldığını belirtir. Ancak burada dilek zayıflamış ve gerçekten uzaklaşmıştır:

“Rahatsız olmasaydınız. Bu fikre saplanmasaydın. Ucu bize dokunmasaydı. Ona da bir pay ayırsaydık.” (Banguoğlu, 1974, s. 469)

Dilek-şartın rivayeti tarzında ise cümlede *dilek*, *buyuru*, *faraziye*, *tereddüt* anlamları olabilir:

“Zahmet etmeseymişler. Eski evimizde kalsaymışız. Bildirseymiş ya! Sen padişah olsaymışsın... vazgeçse miymişim?” (Banguoğlu, 1974: 469)

Gencan (1979), dilek-koşul kipi olarak adlandırdığı kipi iç içe iki anlam özelliğinin mevcut olduğunu belirtir. Bu anlamlar dilek ve koşuldur. Gencan; biçimbirimin dilek, istek anlamının -A/-E istek ekine göre incelikli olmadığını da belirtir. Kipi cümle içerisinde dilek veya koşul anlamlarından hangisinde kullanıldığını tespit etmekte konu, sözün bağlamı, ses ve söyleyiş tonu gibi özelliklerden faydalanılacağını söyler:

Dilek anlamında:

“Yarın bize gelsen, arkadaşlarla gelseniz (gelmenizi dilerim).” (Gencan, 1979, s. 292)

Koşul anlamında:

“Birkaç kez okusa unutmayacak (unutmamasının koşulu birkaç kez okumaktır).” (Gencan, 1979, s. 292)

Gencan, anlamla ilgili eylemlerde dilek-koşul kiplerinin art arda geldiğinde kurdukları anlam üzerinde de durmuştur.

Bu cümlede temel yargının gerçekleşeceğine pekiştirme anlamı katar:

“Arasa sorsa bir sonuca varır. Ağlasa çırpırsa isteğine kavuşur.” (Gencan, 1979, s. 292)

Aşağıdaki cümlede koşul kiplerinden sonra kullanılan *de* bağlacı ve *bile* bağlacının yer aldığı cümlelerde temel yargının isteğe uygun olmadığı anlamı vardır:

“Ağlasa da çırpırsa da bu iş olacak (ya da olmayacak).” (Gencan, 1979, s. 292)

Aynı kökü paylaşan fiillerin koşul olumlu ve koşul olumsuz ile yapılan çekimlerden sonra gelen *de* bağlacının ise cümleye eşitlik anlamı kattığını belirtmiştir.

“Siz gelseniz de gelmeseniz de biz kıra gideceğiz.” (Gencan, 1979, s. 292)

Gencan, ünlem içeren dilek-koşul çekimli fiillerin ise buyurma anlamına kaydığını belirtmektedir:

“Gelsen e! Kitaplarınızı açsanız a! Okusanız a! Kar başladı; biraz hızlı yürüseniz e!...” (Gencan, 1979, s. 292)

Türkyılmaz (1999) basit ve birleşik zamanlı fiillerde görülebilen şart kipinin *şart, istek-dilek, kuvvetli istek-arzu, tahmin-faraziye-kuvvetli tahmin, endişe-tereddüt-kararsızlık-korku, şartsızlık, emir-ısrarlı bir dilek-rica, beklenmezlik-şaşknlık, tehdit, önemsememe-umursamama, dikkati çekme, yemin etme-ahdetme, kabullenme, meydan okuma, sebep-sonuç, kararlılık, açıklama* işlevlerinde kullanıldığını söyler.

Basit zamanlı fiillerde şart işlevinde kullanımı:

*Bunca önemli görevleri yüklenen ve bunca umutlar yıllar yılı kendisine bağlanmış olan Cellât Taşı, haklı olarak Fetva Kapusuna ve onun yeni sahiplerine kaygıyla bakıyordu. Üstelik onun sağlam gövdesi Yeniçerileri yiyip **bitirmese**, bu sarıklılar zor gelirlerdi buralara; fakat ne oluyordu onlara ki şöyle bir teşekkür kabilinden de **olsa** dönüp bakmamışlardı Cellât Taşına. (FY, 124) (Türkyılmaz, 1999, s. 80)*

Birleşik zamanlı fiillerde şart işlevinde kullanımı:

Şayet onu **görürse** durumu anlayacağına ve “ihya” kelimesinin ne maksatla kapının üzerindeki mermer levhaya yazıldığını kavrayabileceğine inanıyordu. (FY, 154) (Türkyılmaz, 1999, s. 81)

Türkyılmaz; istek, dilek işlevi ile kullanılan -sA biçimbiriminin *keşke, bari* gibi sözcüklerle pekiştirildiğini belirtir:

“İşte günlerden bir gün Elâ gözlüm,

Yeni bir başlangıçla bitecek ömrümüz,

Amenna ve Saddakna,

Bari hoşça **geçse** günümüz (T,54)” (Türkyılmaz, 1999, s. 83)

“**Keşke** bir böcek **olsam** ben. Ufak, ufacık bir böcek **olsam**.. Tarih şeridinin içine girip geriye doğru **gitsem**.. Geriye gitmek kolaydır, mutlaka. Geriye doğru küçülüyor sayılar. Bir yokuştan iner gibi **insem** tarih aşığı. (DDK, 100)” (Türkyılmaz, 1999, s. 83-84)

“Zilha- Bir şehzade gır atında

Şu taraftan cıksagelse

Tacı tahtı terkeylese

Beni deli gibi sevse

Kafdağı'nın arkasında

Fildişinden bir sarayda

Düğün dernek gelin girsem

Pırlantalı taşlar taksam ah. (KAD, 30)" (Türkyılmaz, 1999, s. 84)

Cümlelerin bir yüklemle yargı bildirmeyip eksik bırakması durumunda cümledeki istek ve dilek anlamı yükselmektedir:

"Gökçe Ananın gözleri dünden beri bu giysileri beğenmez bakışlar fırlatıyordu. Hele şimdi onları çıkarmasa bak nasıl ekşiyecekti yüzü? Yalnız ekşimeyle kalsa...? (KT,25)" (Türkyılmaz, 1999, s. 84)

Kuvvetli istek, arzu anlamlarında kullanılan -sa/-se eki *ah*, *bir* sözcükleri ile iyice pekişir. *Bir* sözcüğünün zarf olarak cümle başında bulunduğu cümlelerde kuvvetli istek anlamı yoğundur:

"Bir gelse, o koca serin elini alnıma koysa, "çok çektin Zehra, ziyarı yok, üzülme, bir daha sefere oğlan doğurursun", dese. (ÇB, 22)" (Türkyılmaz, 1999, s. 85)

"Ah mümkün olsa da onun bu ahir ömründe, sizi bir Türk subayı olarak evimize götürsem. Babam sizi dinlese, duyduklarımın yanlış olduğuna inansa. Gözleri açık gitmese... (ÜK, 137)" (Türkyılmaz, 1999, s. 85)

Tahmin, faraziye, kuvvetli tahmin anlamlarında kullanılan cümlelerde, *sanki* sözcüğü anlamı kuvvetlendirmektedir. -sa biçimbirimi ile çekimlenmiş fiilin tekrar ettiği cümlelerde tahmin anlamı daha belirginleşir:

"Fevzi: -Buralar bana hiç yabancı gelmedi, diyordu. Sanki Kayserideyim. Sanki adım atsam, bizim köye varacağım." (HG, 202) (Türkyılmaz, 1999, s. 86)

“Arif’den çok çekinmeme rağmen, ona şımarabiliyorum. İlay Eminofa’nın sorumluluğunu rahatça yüklendiğini bildiğimden **olsa gerek**.. Sırf bu hâl için bile kendimi mutlu saymalıyım.” (ÇB, 296) (Türkyılmaz, 1999, s. 86)

“bu şehirde ya sen de vahşi bir at

ya da **olsan olsan**

kabuk bağlayamayan

dinsiz bir yara olursun! (GSY, 40)” (Türkyılmaz, 1999, s. 86-87)

“Medyada Türkçenin mahvedildiğini ve istenmeyen bir dilin kullanıldığını öne sürenlerin önemli bir kesiminin temel gerekçesi, **saklasalar** da, kişisel. -Yavuz Baydar, Mutedil – (M, Gazete Pazar eki, 21.2.1999, s. 11, sü.4)” (Türkyılmaz, 1999, s. 87)

Türkyılmaz; endişe, tereddüt, kararsızlık, korku anlamlarını veren -sA biçimbiriminin yer aldığı cümlelerin bazılarında ya bağlacının yer aldığını belirtir. Soru biçimindeki cümlelerde kararsızlık ve tereddüt anlamları görülür. Basit zamanlı fiillerde:

“İçini çekip sustu. -Kendimi **savunsam** mı? (Varlık, Şubat 1987, S. 953, 27)” (Türkyılmaz, 1999, s. 87)

-isminiz nedir, efendim?

-gizlemek istiyorum. **Söylemesem**... (GSY, 41) (Türkyılmaz, 1999, s. 88)

Birleşik zamanlı fiillerde:

“Razgrat’tan Yeni Pazar’a uzanan bir tılsımlı kol, paketi orada bir yere bırakacak, Rıza da onu alıp, TeKeZeSe’nin arabasına atıp... Ya kol, Yeni Pazar’a kadar uzanmayıp da Şumnu’da **kırıldıysa**? (ÇB, 89)” (Türkyılmaz, 1999, s. 88)

-sA biçimbirimi alan sözcüğün yer aldığı cümle şartsızlık anlamında kullanılır:

“Sen **istesen** de **istemesen** de seni seviyorum diyorlar, seni ölümüne seviyorum. -Orhan Tekelioğlu- (M, Gazete Pazar eki, 18.4.1999, s., sü.4)” (Türkyılmaz, 1999, s. 88)

-Anladım, dedi Ak Hoca... Abe yalnız bu yüzden olacaksan müslüman, vaz geç derim: çünkü müslüman da **olsan**, Türk de **olsan** kâr etmez... (AT, 245) (Türkyılmaz, 1999, s. 89)

“Püriten görüş, “Evet” diyebiliyor; yani, örneğin Erzurumdaki yerel medyanın dili de orada sosyal dokunun canlı bir parçası olmayan “üst dil” olmalı. Tam tamına anlaşılır **olsa da**. (M, Gazete Pazar eki, 21.2.1999, s.11, sü.4)” (Türkyılmaz, 1999, s. 89)

-sA biçimbiriminin ikinci kişi çekimlerinde görülen *a,e* ünlemi cümlelerin emirle istek arası bir anlamda kullanılmasını sağlar. Emir, ısrarlı bir dilek, rica anlamlarında kullanılan -sA biçimbiriminin yer aldığı cümleleri Türkyılmaz aşağıda yer alan örneklere de yer vererek göstermiştir:

“Ekber, yahu, anla beni, uyku tutmuyor, şu çakıyı görmeden sabahı edemeyeceğim. Yahu, sen şunu alıp **gelsene** şimdi, beni seviyorsan hani, bir zahmet. (V, Şubat 1987, S.953 s.21)” (Türkyılmaz, 1999, s. 90)

“Cem: Dün geceki balo ne güzeldi, değil mi? (Sinan susunca) Sence de, sizlerce de güzel değil miydi? Hepimiz eğlenmedik mi? **Söylesenize!** (CS, 12)” (Türkyılmaz, 1999, s. 90)

Şaşkınlık, beklenmezlik anlamlarında kullanılan cümlelerde *ne* soru sözcüğü tespit edilir:

“Bir kaç asılsız gitmiş ki; Firenk keşişinden kara Taunun dermanını sora... **Ne dese** iyi, kara namussuz? (DA, 17)” (Türkyılmaz, 1999, s. 90)

Bak, ha, ya sözcüklerinin yer aldığı cümlelerde tehdit işlevi kuvvetlenmektedir:

-Bak Bekir ağabey, bak sen yiğitsin diye bir tek sana söyledim bu işi, **bak** başkalarına **anlatırsan**... (AT, 133) (Türkyılmaz, 1999, s. 90)

“Bir şikâyetlik falan **duyarsam, haduyarsam**; -kahveyi dolduran bomboş gözlere baktı.- bana bir şey olmaz ama, hepinizin karısını kızını geçiririm karakoldan. (AT, 34)” (Türkyılmaz, 1999, s. 90)

“**Ya** gider Milis’a **haber verirsem** diye hiç mi kuşku geçmez yüreğinden, bunca güveniyor mu bana? (ÇB, 92)” (Türkyılmaz, 1999, s. 91)

Önemsememe, umursamama anlamlarında kullanılan -sA biçimbiriminin basit zamanlı fiillerde kullanımına örnek:

“O benim gerçek efendim **olsa** n’olur, **olmasa** n’olur. (Ç, 10)” (Türkyılmaz, 1999, s. 91)

Birleşik zamanlı fiillerde kullanımına örnek:

“Eee, diye bağırdı... Amma nazik bir şey oldun sen de, hiç yakışıyor mu, ne yapalım yani, **gidiyorsa gidiyor!** (ÇB, 221)” (Türkyılmaz, 1999, s. 91)

Türkyılmaz’a göre önemsememe, umursamama anlamlarında kullanılan -sA biçimbirimi birleşik zamanlı fiillerde kullanıldığında ana cümleinin nesnesi olarak bulunurlar:

“-Cehennem ol Vera, ne **dilersen** yap... (ÇB, 207)” (Türkyılmaz, 1999, s. 91)

Dikkati çekme işlevinde kullanılan -sA biçimbiriminin yer aldığı fiile eklenen *a/e* ünlemleri aracılığıyla hitaplı şart biçimi görülür:

“Anlamadan, düpedüz yaşadığımız ne çok şey var gündelik yaşantımızda bir **düşünsene**. (LM, 11)” (Türkyılmaz, 1999, s. 91)

Yemin etme, ahdetme anlamlarında kullanılan -sA:

“Alişar Efendim “öl” desin, şuraya yatıp **ölmezsem**, Demirciler piri Davut Peygamber örsünde ezileyim! (DA, 300)” (Türkyılmaz, 1999, s. 92)

Kabullenme anlamında kullanılan -sA:

“Başını önüne eğip: “Neden istemeyeyim dayı?” deyişi. Omuz silkişi: **İstesem** ne olacak, **istemese** ne olacak? (ÜBK, 251)” (Türkyılmaz, 1999, s. 92)

“**Bilmesem** de olurdu Gökçe Anam! **Bilmesem** de söyleyecek sözüm mü olurdu sana? (KT, 9)” (Türkyılmaz, 1999, s. 92)

Meydan okuma anlamında kullanılan cümlelerde -sA biçimbirimi almış olan, 2. tekil kişi ile çekimlenen fiile *a/e* ünlemi ulanmıştır:

“Yazları İstanbul’a gidersiniz. Hani, niye tavlayamıyorsun artistlerden birini? Ha? Cevap ver: Niye? Baban madem fabrikatör, **tavlasana!** (YD, 15)” (Türkyılmaz, 1999, s. 92)

Sebepler-sonuç ilişkisini kuran cümlelerde -sA:

“Varsın şarkısız kalsın ömrümce dudaklarım

Suyunu hep aynı çeşmeden **icecekse**.. (T, 35)” (Türkyılmaz, 1999, s. 92)

Kararlılık anlamı veren cümlelerde -sA:

“Fakat kardelenler güçlüdürler, inatçıdırlar. Ayaklar altında kalacaklarını **bilseler** bile, karı delip, uzatırlar başlarını. (ÇB, 25)” (Türkyılmaz, 1999, s. 92)

Sabırsızlık anlamında kullanılan cümlelerde -sA:

“Nefes nefese vardım kapısına, güm güm vurdum. Bir **açsa**, hemen söyleyecektim. (ÇB, 51)” (Türkyılmaz, 1999, s. 93)

Türkyılmaz, şart kipinin zaman belirttiğini ifade eder. Basit zamanlı fiillerde:

“Göğsünde büyüttüğüm değerler,

Baksam utanırdı birbirinden (AK, 136)” (Türkyılmaz, 1999, s. 93)

Birleşik zamanlı fiillerde:

“O “Deli Çuvak” ki Azrail yemek yerken canımı almaya gelse karnı doymadan canını vermezdi Azraile. O Muştı Beğ ki, “Bugün atını **tımar edersen** kıyamet kopacak” de, kıyametin kopacağına bakmaz da gene tımar ederdi atını. (KT, 59)” (Türkyılmaz, 1999, s. 93)

Türkyılmaz, -sA biçimbirimi ile oluşan kalıplaşmış ifadelerin de cümlede sebep, açıklama ve istek anlamlarında kullanıldığını belirtir. Sebep anlamında:

Gariptir amma, şu yıllarda Anadolu’da yaşayan insanlara karşı içimizde buruk bir acıma belirdi hem de kendimizle mukayese ettiğimiz zaman! **Ne de olsa**, bizim tutsaklığımız alnımıza ateşten kazanmış bir damga gibi. Kurtulmak için kendi çapımızda bir gayretimiz var, umudumuz var. (ÇB, 231) (Türkyılmaz, 1999, s. 94)

Açıklama anlamında kullanılan -sA biçimbirimin basit zamanlı fiillerde kullanımı şöyledir:

“Genç ve toy İstanbul, her ne kadar Süleymaniye’yi dize getirmiş **olsa da**, bir adımını Fetva Kapusu avlusuna atmış **olsa da** taş binaların içinden muhteşem İstanbul, ıslıl bakmakta ve asırlara sığmayan gür sesiyle konuşmakta devam ediyordu. (FY, 200)” (Türkyılmaz, 1999, s. 94)

“Ama biz üçümüz, **nasıl söylesem**, kafa arkadaşı gibi değil yalnız gönüllerimiz kardeşti. (ÇB, 13)” (Türkyılmaz, 1999, s. 94)

Birleşik zamanlı fiillerde kullanımı ise şöyledir:

“Bu kez buraya kimin geleceğini merak ediyordu. **Duruma bakılırsa**, artık askerlerin gelmeyeceği belliydi.” (FY, 117) (Türkyılmaz, 1999, s. 95)

İstek işlevinde kullanılan -sA biçimbirimli örneği ise Türkyılmaz şu örnek cümleyle vermiştir:

“Hey devletlü Sultanımız, haydi bütün bunları yaptın diyelim; şu bacaklarına geçirdiğin ve sırtına giydiğin garip elbiseler neyin nesi? **Hiç olmazsa** bunları at sırtından da dedelerine benze. (FY, 218)” (Türkyılmaz, 1999, s. 95)

Güneş (2009), şart kipi oluşurken iradenin seçme (isteme) ile zorlama (emir) olarak görünen iki boyutundan söz eder. Bu boyutları etkileyen bir etmen ise sözcük türünün isim veya eylem köklü bir sözcük oluşudur.

Güneş’e göre; -sa/-se ekini alan eylem köklü bir sözcükse kipte seçme, isteğe bağlılık anlamı öne çıkar ve anlam temenni ifadesi olmaktadır:

“Yine sevdaya **kanatlısam** aziz İstanbul!

Sende birçok seneler **geçse** tükenmez hazla...

Kapasam böylece ömrün bu en güzel yaprağını. (Y. Kemal Beyatlı)” (Güneş, 2009, s. 102)

-sa/-se ekini alan isim soylu bir sözcükse veya haber kipiyle çekimlenen bir eylemse burada zorlama anlamı öne çıkar. Gerçek şart ifadesinin ortaya çıktığı gözlemlenir:

“Paran **çoksa** (<çok ise), kefil ol...

İstedığın **buysa** (<bu ise), al senin olsun.

Çok **çalışırsan**, (<çalışır isen) başarılı olursun.” (Güneş, 2009, s. 102)

Güneş, şart kipinin ardından a!/e! edatlarının gelmesi durumunda anlamın emir olduğuna dikkat çeker:

“Gelsenize! Konuşmasana! Buraya baksana!” (Güneş, 2009, s. 102)

Şart kipi almış olan sözcüğün tekrar edilmesi durumundaysa ihtimal anlamı öne çıkar:

“Bu işi **yapsa yapsa** Ahmet yapar.

Bu kumaştan **çıkrsa çıkrsa** bir takım elbise çıkar.” (Güneş, 2009, s. 102)

Korkmaz (2017), -sA biçimbiriminin Türkiye Türkçesinde iki ana işlevle kullanıldığını belirtir. Bu işlevlerden birincisi şart, ikincisi ise dilek işlevidir. Ancak bu işlevlerinde de kendi içerisinde dallanmalara uğradığı görüşündedir. Şart kipi oluşturan-sA, ana cümledeki yargının meydana gelmesini bir koşula bağlar ve yalın halde bir hüküm bildirmez:

“Bunun ile beraber olduğu yerde durmaktan da korkuyordu. Biraz **kalsa**, bütün vücudunu ve düşüncesini görünmeyen bir takım eller yakalayacaklar, (...) sanıyordu (A. H. Tanpınar, AER, 63).” (Korkmaz, 2017, s. 604)

Korkmaz’a göre şart kipi tümcedeki kullanışları ile görev değişimleri aracılığıyla şart anlamından kopmamakla beraber bazı görev ayrılıklarına uğrar. Bu ayrılıklardan biri kararlılık bildiren bir yapı sergiler. Temel cümledeki yargının koşul ne olursa olsun her durumda gerçekleşeceğini bildirir. Bu anlam, *kim?*, *ne?*, *hangi?*, *nerede?*, *nereye?*, *nasıl?* gibi soru zamirlerinin yer aldığı şartlı cümlelerde ve şart kipinin olumlu ve olumsuz şekillerinin bir arada kullanıldığı cümlelerde görülür:

Ot nedir? Alelade bir nebat. Mübarek hayvan, bunu kesip koparıyor, çiğneyip öğütüyor, sonra iki arka bacağının arasından süt tesmiye ettiğimiz o lıkır lıkır, bembeyaz mayii beşeriyete ihsan ediyor. Ne vakit **düşünsem** başım döner, müfekkirem durur, nefesim kesilir (H. Taner, ŞYY, 124). (Korkmaz, 2017, s. 605)

“Arkadaşlar **nasıl olsa**, misafir odasında sehpaaların üzerinde yer. Bana gelince... **nerede olsa** tıkınırım, o da tasa mı (E. Işınso, KDA, 61).” (Korkmaz, 2017, s. 605)

“Kışlarda akşam

Dağlarda her çam

Nereye **baksam**

Nigâr Nigâr der (A. K. Tecer, KK, 69).” (Korkmaz, 2017, s. 605)

“Zaman yeterli **olsa** da **olmasa** da elindeki işi bitirmeliydi.” (Korkmaz, 2017, s. 605)

Korkmaz, koşulun belirttiği oluş ve kılış ile ana tümcedeki eylemin bildirdiği oluş ile kılış arasındaki zıtlık fonksiyonunun da koşul anlamının dallanmalarından biri olduğunu belirtir. Şart kipi bu cümlelerde şarta karşılık gerçekleşmeme anlamlarında ...*dığı hâlde*, ...*rağmen* zarflarının yerini tutar. Bu cümlelerde anlam *de* ve *bile* bağlaçlarıyla pekiştirilir:

“A kardeşim, insanoğlu kırk santimetre kalınlığında Antalya çamurundan battal direk **olsa** bile yontula sendelene kağıt helvası gibi incelir (H. Balıkcısı, DG, 53).” (Korkmaz, 2017, s. 605)

“Şu garip gürültü tedirgin etmişti onu bu kez. Ne **yapsa** ne **etse** kurtaramıyordu kendini ondan (D. Yılmaz, FY, 202).” (Korkmaz, 2017, s. 606)

Şart kipinin kararsızlık, tahmin, tercih ve şüphe bildiren alt anlamları da mevcuttur. Sorulu şart cümlelerinde kararsızlık, şart kipinin tekranlamasıyla kurulan cümlelerde ise tahmin anlamları güçlüdür:

“Ben

-Hayır! Yıldızlarda Tanrı gülse gerek...

O

-Tanrı gülse gerekmiş, hıh yıldızlarda!

Garip âşık, nasıl da gözü yukarda (A.M. Dıranaz, Ş, 50).” (Korkmaz, 2017, s. 607)

“Yeniçelerilerin ruhlarını bu mavi sonbahar göğünde görür gibi oluyordu. Bu ümit ışığı **gelse gelse** böyle olağanüstü bir görüntüden gelebilirdi (D. Yılmaz, FY, 174; F. Türkyılmaz, TKİ, 87).” (Korkmaz, 2017, s. 607)

Soru zamirlerinin ardından gelen üçüncü kişi teklik çekiminde bulunan şart kipi, cümleye bazen şaşkınlık bazen de beklenmedik sonuç anlamı verir:

“Genç adam maaş günü evine bir şeyler satın alıp gelmiş. Ertesi akşam işim var diyerek eve çok geç gelmiş. Ne **yapsa** beğenirsin? Bütün maaşını kumara yatırmış ve kaybetmiş.” (Korkmaz, 2017, s. 607)

Bak, ha, eh, ya gibi kelime ile nidaların bulunduğu cümlelerde çekimlenen şart kipi *tehdit* anlamında kullanılır:

“Hah şöyle, **gelecekse** gelsin de karşı karşıya açıkça bir kozlarını paylaşınlar!”
(Korkmaz, 2017, s. 608)

Yalın yahut zaman belirten sözcüklerle beraber kullanılan şart kipi, *-Inca*, *-DığI zaman* belirteçlerinin yaptığı işi yapar:

“Ne zaman bize gelse oturup eski günlerimizden de söz ederiz.” (Korkmaz, 2017, s. 608)

Korkmaz, *-sA* biçimbirimi ile oluşan şart işlevinin dildeki canlılığını bir aşınma veya kayma yoluyla zamanla kalıplaşmış yeni şekillerde de kendisini gösterdiği görüşündedir. *Sebep, tahmin, güçlendirme, zıtlık, ilave, açıklama, sorma, hayret, tercih, teklif, üsteleme, boş verme, yaklaşma* gibi anlamlara sahip olan cümlelerde *-sA* biçimbirimi almış sözcük, kalıplaşmış bir şekilde ya tek sözcük olarak ya da sözcük öbeği olarak veya da müstakil bir cümle olarak kullanılırlar. Dilbilgisel yapı olarak cümle açıcı veya cümle bağlayıcı görevindedirler. Bazıları önceki cümleyi sonraki cümleye bağlamaktadırlar, ancak büyük çoğunluğu sonraki cümleyi önceki cümleye bağlama görevinde kullanılırlar. *-sA* biçimbirimi ile kalıplaşan sözcük, sözcük öbeği veya müstakil cümlelerin başlıcaları şunlardır: *baksana, baksanıza, bana kalsa, bana kalırsa, ben olsam, bana sorarsan, bilsen, böyle de olsa, böyle olsa bile, canın isterse, daha olmazsa, dikkat ederseniz, dikkat edilirse, doğrusunu istersen, doğrusunu isterseniz, doğrusunu söylemek gerekirse, görünüşe bakılacak olursa, ne olursa olsun, ne pahasına olursa olsun, hiç olmazsa, isterse, istersen, isterseniz, işin aslına bakarsan, ne kadar olsa, nasıl olsa, ne olsa, niçin dersiniz, niye dersin, olsa olsa, ona bakarsan, nasıl desem, nasıl olsa, ne de olsa vb.*

“Malî durumu iyiden iyiye bozuldu her hâlde. **Baksana** bakan keçileri kaçırdı (H. Taner, HDDBS, 116).” (Korkmaz, 2017, s. 608)

“Şimdiye kadar bir türlü işin içinden sıyrılamadı, neden dersiniz? **Bana sorarsanız** düzensizliğinden derim.

Uzay bize yeni bir medeniyet ilham edecek midir? İkinci soru bu. **Bize kalırsa** bu noktada da fazla iyimser olmamalı (S. Karakoç, İD, 8).” (Korkmaz, 2017, s. 609)

“Gidip bir düşüneyim. Amir beyi... ben idare ederim. **Daha olmazsa** lokantacı sürgünün imzaları var dosyasında, ben imzayı imzaya benzetmeyi beceririm (N. Sepetçioğlu, KMI, 343).” (Korkmaz, 2017, s. 609)

-Biz öğleden sonra çarşıya çıkıyoruz, istersen sen de gel.

-Hayır gelmiyeceğim.

-Canın isterse! (Korkmaz, 2017, s. 609)

“Şimdiye kadar hiç tavsiyelere uymadı. Bundan böyle **ne yaparsa yapsın**, bize ne...”
(Korkmaz, 2017, s. 610)

“Ne kadar değişik, güzel bir dostluk onlarınki. **Nasıl desem**, coşkun kalın çizgilerle başlayıp da zamanla incelen (A. H. Tanpınar, H, 306).” (Korkmaz, 2017, s. 610)

“Halk gözüyle görüyor ve sinirleniyordu. Ne **kadar olsa** muta-assıp (P. Safa, Bİ, 166).” (Korkmaz, 2017, s. 610)

“Kazancı sınırlı olduğu halde, temiz ve şık giyinmek istiyordu. **Ne de olsa**, o da bir insandı ve kendine göre zevkleri vardı.” (Korkmaz, 2017, s. 610)

Korkmaz, dilek-şart kipinin ikinci ana işlevi olan dilek işlevini diğer eklerle de sağlanabildiğini söyler. Ancak bu eklerin hem yapı hem de anlam itibarıyla farklılıklar sergilediği görüşündedir. *-AyIm*, *-AlIm*; *-sIn/-sUn* ve *-A* ekleri ile sağlanan dilek anlamının emir anlamına doğru yöneldiğini ancak *-sA* eki ile kurulan dilek anlamının şarttan dileğe yönelen *niyet* ve *tasarlama* durumunda bir dilek anlamına sahip olduğunu savunur. Cümlelerde yer alan *ah*, *bari*, *keşke* gibi sözlerin ise dilek anlamını pekiştirdiğini söyler:

“Kendini öldürenlere “delirdi” derler. Ah keşke **delirebilsem** (K. Tahir, EŞİ, 34).”
(Korkmaz, 2017, s. 610)

Kereste fabrikasının güçlü bir dinamosu vardır. Rıza Efendi ondan yararlanıp evlere elektrik vermeyi bile düşünüyor; ama karşısına; “aletirik de ne?” diye çıkanlar da var. Bir **basarsa!** Rahmi; “bir **koparsa** şo işi” diye düşünüyor ve kadehlerindeki iki parmak rakıyı bir dikişte bitiriyor (T. Buğra, YB, 8, 35). (Korkmaz, 2017, s. 611)

-yA! ünlemindeki *-y* sesinin düşmesiyle *-A!* biçimini alan ünlem ile bütünleşen *-sA* biçimbirimi, çok kuvvetli bir dilekte bulunulduğunu aktarır. Anlamın emre kaymasından dolayı Korkmaz, bu biçimin yalnızca ikinci kişi tekil ve çoğul çekimlerinde görüldüğünü belirtir:

“Küçük bir horoz bir kavanozun içinden çatlak sesile öterek kanatlarını şakırtıyor ve arada bir “gelsene gelsene”, “Abdullah, Abdullahçık, ger diye onu çağırıyordu (A. H. Tanpınar, AER, 59).” (Korkmaz, 2017, s. 612)

“Ayşe “Nerede Sabriye teyzenin evi? Göstersenize anneciğim” diye mızımlanırken, Nermin sekiz yıldır görmediği İstanbul’a bir zaman baktı (K. Tahir, EŞİ, 30)” (Korkmaz, 2017, s. 613)

Özdemir (1967), -sA biçimbirimiyle ifade edilen şekillerde istek anlamının olmadığını belirtir. Burada tipik bir tasarlama kipi olarak ifade ettiği şart kipinin yalnızca şart anlamının mevcut olduğunu belirtir. Bu kısım, dil bilgisi kitaplarında iç içe geçmiş bir görünüm sergiler. Bundan dolayı da ekin dilek-şart kipi olarak adlandırıldığını söyler. Şart kipi ile istek anlamının karşılanabilmesi için de -sA biçimbirimi ile temenni anlamının karşılanması lazımdır, demiştir:

“Bari yarın yağmur yağmasa, hava güzel olsa” (Özdemir, 1967, s. 188)

Özdemir, ekin ayrıca seslenme olarak kullanılan biçimlerinde istek ile emir arasında bir değere sahip olduğunu belirtir:

“Yap-sa-na!”, “Otur-sa-na!”, “Oyna-sa-na!” gibi. (Özdemir, 1967, s. 188)

Bulak (2011), -sA biçimbiriminin temelde dört ana işlevi olduğunu belirtir. Bu işlevler *şart kipi -sA, dilek-istek kipi -sA, zaman anlamının ön planda olduğu -sA ile kalıplaşmış ve anlamından uzaklaşarak cümle bağlayıcı haline gelmiş -sA* olarak sıralanmıştır.

Bulak, -sA biçimbiriminin en eski ve ana işlevi olarak belirttiği şart işlevinin çeşitli ek, kelime veya kelime gruplarının da eklenmesiyle genişlemeye uğradığını belirtir. Bu işlevleri ise koşul işlevine ek olarak *kararlılık, tahmin, kuvvetli tahmin, faraziye, varsayım, şüphe, endişe, korku, tehdit, şartsızlık, şaşkınlık, beklenmezlik, meydana okuma, zıtlasma, kararsızlık şarta rağmen gerçekleşmeme, boş verme, önemsememe, umursamama* olarak sıralar.

-sA biçimbirimi şart işlevinde kullanıldığında temel tümcedeki eylemin meydana gelmesini bir koşula bağlarlar:

“Ahmet yarışmayı kazanırsa bir ödül de benden alacak.” (Bulak, 2011, s. 28)

Ana cümledeki yargının koşullar her ne olursa olsun gerçekleşeceğini bildiren durumlarda ek, kararlılık işlevinde kullanılır:

“Dünya tersine dönse vazgeçmem, gökteki güneş sönse vazgeçmem.” (Bulak, 2011, s. 28)

-sA biçimbirimini alan fiilin tekrar etmesiyle cümlede tahmin anlamı oluşur:

“Bu camı **olsa olsa** Şükrü’nün çocukları kırmıştır.

Bu işi **yapsa yapsa** Deli Mehmet yapar.” (Bulak, 2011, s. 29)

-sA gerek yapısı ile de kuvvetli tahmin anlamı oluşur:

“Ali yorgun **olsa gerek** kahveye gelmedi.” (Bulak, 2011, s. 29)

-sA biçimbirimini alan fiil, akıl yürütmeye faraziye, varsayım işlevinde kullanılır:

“Havalar iyi giderse bu yıl meyve bol olur.” (Bulak, 2011, s. 29)

-sA biçimbirimini alan fiilin cümle içinde soru bağımlı dil bilgisi ögesi *mI* ya da *ya* ünlemiyle kullanılmasıyla cümle şüphe, endişe, korku anlamı taşır. Cümlelerin verdikleri anlamın kesin çizgilerle ayrılamaması nedeniyle bu işlev şüphe, endişe, korku işlevi olarak tek bir kategoride ele alınmıştır:

“Kapıyı geç **mi** kapatsaydım.

Ya bir gün hastalansam bu çocuklara kim bakar?” (Bulak, 2011, s. 29)

Bak, ha, ya gibi sözcük ve nidaların cümleye kattığı anlam da göz önünde bulundurularak -sA biçimbirimini alan fiilin bulunduğu cümle tehdit işlevinde de kullanılır:

“**Bak** sana söylediklerimi başkasından duyarsam!

Ya olanları eşine anlatırsam.

Seni buralarda görsem bir daha fena yaparım **ha!**” (Bulak, 2011, s. 29)

Ekin şartsızlık işlevinde her durumda gerçekleşecek bir iş, oluş veya hareket vardır. -sA ekini almış olan fiilin olumsuzluğu ile bir arada kullanılmasıyla ve soru sözcükleriyle bir arada kullanılmıştır:

“Gelsen **de** gelmesen de düğün yapılacaktır.

Neresi olsa kıvrılır yatarım.” (Bulak, 2011, s. 30)

Soru zamirlerinden sonra gelen -sA biçimbirimini almış fiilde, şaşkınlık ve beklenmezlik işlevi görülür. Şaşkınlık ve beklenmezlik anlamını güçlendirmek için söylenmek istenen doğrudan söylenmez:

“Milletin ortasında kardeşin **ne** yapsa beğenirsin.” (Bulak, 2011, s. 30)

Bulak; meydan okuma, zıtlasma işlevinde hitap 2. kişiye yöneldiğinden emir işlevine kayan bir anlamın olduğunu ancak asıl hissedilen anlamın meydan okuma, zıtlasma olduğunu belirterek bu işlevdeki maksadın karşısındakini harekete geçirecek sözlerle onun eylemlerini gerçekleştirmesi olduğunu belirtir. Söyleyen kişinin karşıdaki kişiden korkmadığı, cesaretli olduğu da bu cümlelerden çıkarılır:

“Korkmuyorsan bana söylediklerini babana da **söyle.**” (Bulak, 2011, s. 30)

Kararsızlık işlevinde -sA biçimbiriminin kullanıldığı cümlelerde işlevi kuvvetlendirecek sözcükler veya soru eki vardır. Bir kelimenin hem olumlu hem olumsuz kullanımı ile karşıt anlamlı sözcükler birlikte kullanılarak *kararsızlık* anlamı sağlanan cümleler oluşturulur:

“Uzun **mu** desem kısa **mi** desem, **bilmem** ki?” (Bulak, 2011, s. 30)

Şarta rağmen gerçekleşmeme görevinde temel tümcenin yüklemindeki eylem şart gerçekleşmesine rağmen gerçekleşmez. Bulak, ekin bu işlevinde “-dİĞİ halde” yapısının olduğunu savunur. Soru kelimeleri, bağlaçlar ile bir yargı belirten temel tümce yüklemeleri ile bu işlev gerçekleşir:

“**Ne** yapsan boş, **ne** yapsan **nafile.**” (Bulak, 2011, s. 31)

Bulak; şart işlevinin ek, sözcük veya sözcük gruplarının da yardımıyla oluşan son işlevinin ise boş verme, önemsememe, umursamama işlevi olduğunu söyler:

“Ders çalışsam ne olur çalışmasam ne olur.

Kim beklerse beklesin ben keyfime bakarım.

Hastalansan da ölsen de dönüp bakmam.” (Bulak, 2011, s. 31)

Bulak; dilek-istek işlevinin de çeşitli ek, sözcük ve sözcük gruplarının da anlama olan katkılarıyla genişlemeye uğradığını söyler. Bu işlevleri de istek-dilek işlevine ek olarak emir, ısrarlı dilek, rica, kuvvetli istek, arzu olarak sıralar.

-sA biçimbirimi istek-dilek işlevinde kullanıldığında yalnız olarak yargı ifade eder ve cümledeki iş, oluş veya hareketin gerçekleşmesinin istendiği anlamını verir:

“Şimdi şuradan gurbetteki oğlum çık**sa** gelse.” (Bulak, 2011, s. 31)

Emir, ısrarlı dilek, rica işlevinde; -sA bağımlı dil bilgisi ögesinin ardından gelen şahıs ekine -A seslenme ünlüsü eklenir. Bulak, -A seslenme ünlüsünün önceden yA şeklinde bir ünlem olduğunu ancak ünlemin başındaki /y/’nin erimesiyle bu görünüşe kavuştuğunu belirtir. Bu işlevlerde cümlelerin muhatapları genellikle ikinci şahıstır:

“Kendi geleceğini **düşünsene** bana ne bakıyorsun.” (Bulak, 2011, s. 32)

Kuvvetli istek, arzu işlevinde *ah, keşke, bari, bir* gibi sözcük ile ünlemler anlamın aşırılışmasına yardımcı olurlar:

“Bu yılki sınavı **bir** kazansam.

Keşke şimdi memleketimin ayrıntı olsa da içsek.

Ah babam şimdi yaşasaydı. Nasıl bir adam olduğumu görseydi.” (Bulak, 2011, s. 32)

Bulak’a göre, dört ana işlevden biri olan zaman işlevinde -sA biçimbirimi -IncA, -DığIndA, -DığI zaman işlevleriyle paralellik gösterir:

“Köye varırs**ak** olanları anlatalım.

Okullar tatil olurs**a** köye gideceğiz.

İlkbahar gelirse yaylaya çıkacağ**ız**.” (Bulak, 2011, s. 33)

Kalıplaşıp cümle bağlayıcı olan işlevde -sA ekini almış sözcük veya sözcük gruplarının kalıplaşması söz konusudur. Bu işlevde şart anlamı cılızlaşmış, cümleye başka anlamlar katma söz konusu olmuştur. Ekin bu işlevi diğer işlevlere göre daha yenidir ve kalıplaşmaya paralel olarak da genişleme devam edecektir. Bu işlevde de çeşitli ek, sözcük ve sözcük gruplarının da yardımıyla anlamda genişleme olmuştur. Bu anlamlar *değişmezlik, tahmin, güçlendirme, zıtlık, ilave, açıklama, sorma, teklif, üsteleme, dikkat çekme, faraziye, varsayım, kararlılık, boş verme, önemsememe, umursamama, yaklaşma, zıtlık, sonuç, sıralama ve sebep* olarak sıralanır.

Tahmin işlevinde:

“**Görünüşe bakılacak olursa** bu yıl ekinler iyi ürün verecek.” (Bulak, 2011, s. 33)

Değişmezlik işlevinde:

Ne kadar olsa yine sonuçta akrabandır.

Ne de olsa kışın sonu bahardır.

Yer yerinden oynasa o bildiğini okur. (Bulak, 2011, s. 33)

İlave işlevinde:

Yine olmazsa tarlayı bu sene nadasa bırakırım. (Bulak, 2011, s. 34)

Açıklama işlevinde:

Doğrusunu isterseniz o gün kimse gerektiği gibi davranmadı.

İşin aslına bakarsan kardeşin en baştan beri yalnızdı.

Dikkat edilirse bu şirkette doğru dürüst çalışan yok. (Bulak, 2011, s. 34)

Sorma işlevinde:

Nasıl dersen onu ben de daha düşünmedim.

Niçin derse her şeyi olduğu gibi anlatın. (Bulak, 2011, s. 34)

Tercih işlevinde:

Bana kalırsa o çocuktan adam çıkmaz.

Bize kalırsa karısı tamamen haklı onun. (Bulak, 2011, s. 34)

Teklif işlevinde:

Beni dinlerseniz bu seferlik oynamasına izin verin. (Bulak, 2011, s. 34)

Üsteleme, dikkat çekme işlevinde:

Düşünsene sen on gün aç kalıyorsun.

Baksana adam hala bana neler yapıyor. (Bulak, 2011, s. 34)

Faraziye, varsayım işlevinde:

Dediklerine bakılırsa bu yıl mahsul iyi olacak. (Bulak, 2011, s. 35)

Kararlılık işlevinde:

Ne yaparsa yapsın hedeflerime ulaşmamı engellemeyecek.

Ne pahasına olursa olsun okulumu bitireceğim. (Bulak, 2011, s. 35)

Boş verme, önemsememe, umursamama işlevinde:

Neyse şimdi olayın çözümüne bakalım. (Bulak, 2011, s. 35)

Zıtlık işlevinde:

Yoksa o konuları sen de mi bilmiyorsun? (Bulak, 2011, s. 35)

Yaklaşma işlevinde:

Neredeyse kaza yapacaktık. (Bulak, 2011, s. 35)

Sonuç işlevinde:

Hiç olmazsa derslerinde kardeşine yardımcı ol.

Her nedense bugün yüzü hiç gülmedi.

Hiç değilse bahçe işlerini sen yap. (Bulak, 2011, s. 35)

Sıralama işlevinde:

Gerek çocuklar **gerekse** gençler beslenmelerine dikkat etmiyorlar. (Bulak, 2011, s. 35)

Sebeplik işlevinde:

Ne de olsa ailenin en küçük çocuğu oydu. (Bulak, 2011, s. 35)

2.1.4. Geleneksel Dil Bilgisi Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Banguoğlu (1974), kipleri asıl zaman kipleri ve uyarı kipleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. -sA biçimbirimini ise dilek-şart kipi olarak adlandırmış ve uyarı kiplerine dâhil etmiştir. Uyarı kiplerinin zaman anlamını barındırmakla birlikte fiillere anlam yönüyle bağlandığını bildirir. Gencan (1979) da Banguoğlu gibi kip kavramını kullanmıştır. Kipleri bildirme ve dilek kipleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. -sA biçimbirimini ise dilek-koşul kipi olarak adlandırmış ve dilek kiplerine dâhil etmiştir. Dilek kiplerinin ortak bir dilek anlamına sahip olduklarını, özel bir zaman algılarının olmadığını ancak örtülü bir gelecek zaman algısının bulunduğunu belirterek Banguoğlu gibi zamandan ziyade anlamın ön planda olduğunu belirtmiştir. Ergin (1988) de Banguoğlu ve Gencan gibi kip kavramını kullanır ve kipleri bildirme ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayırır. -sA biçimbirimini ise şart kipi olarak adlandırmış ve tasarlama kiplerine dâhil etmiştir. Ekin şart ve istek anlamlarının varlığına da ayrıca değinmiştir. Korkmaz (1992) da Banguoğlu, Gencan ve Ergin gibi kip

kavramını kullanır ve kipleri bildirme ve istek kipleri olarak ikiye ayırmıştır. –sA biçimbirimini ise şart eki olarak adlandırmış ve istek kiplerine dâhil etmiştir. Ekin şart ve dilek anlamlarının varlığına da ayrıca değinmiştir. Güneş (2009) de kip terimini kullanmış ve kipleri tasarlama ile haber kipleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. –sA biçimbirimini temenni/şart bildirerek fiile şekil yönüyle bağlanan tasarlama kiplerine dâhil etmiştir. Ercilasun (2016), Köktürk Döneminde zarf-fiil olan ilgili bağımlı dil bilgisi ögesinin Uygur Döneminde kişi ekleriyle çekimlenebilmesinden sonra şart kipi görünümüne kavuştuğunu belirtir. Özdemir (1967) de kipleri bildirme ve tasarlama kipleri olmak üzere ikiye ayırır. İlgili biçimbirim –sA, şart kipi olarak adlandırılır. Bassarak (1997) da, –sA ekini şart kipi olarak kabul eder ve zaman anlamından ziyade tarz anlamına sahip olduğunu söyleyerek geleneksel dil bilgisi anlayışı çerçevesinde, iki tip kipten söz etmiş olur.

Banguoğlu, Gencan, Ergin, Korkmaz, Güneş, Türkyılmaz ve Özdemir kip kavramını kullanmakla birlikte alt başlıklarındaki adlandırmada farklı terimleri kullanmışlardır. İlgili –sA biçimbiriminin adlandırması da farklılık göstermektedir. Adlandırmada dilek-koşul olarak iki anlamda da işlevsel olduğunu nitelemeyen Ergin, Korkmaz ve Özdemir iki işlevine de ayrıca değinmiştir. Ancak literatürdeki bu adlandırma farklılıkları, –sA biçimbiriminin kavranmasının önündeki bir engel durumundadır.

Gencan –mektense yapısındaki –se ekinin kendi anlamından sıyrıldığını belirtmiş ve bu yapıyı ad eylemden yapılan ulaçlar başlığı altında incelemiştir. Gülsevin (1990)’de bazı gerundiumların birkaç ekin bir araya gelerek oluştuğunu, Gencan’ın da örneklediği –mektense yapısında da mevcut olduğunu bildirir. Bu atfı –sA biçimbiriminin gerundium olarak görülmesine karşı yapılan eleştirilerde, Eski Türkçede kişi işaretleyicisi almadan da kullanılabildiği örnekler ile birlikte kullanır. Ayrıca bu durumun biçimsel bir mesele olduğunu, biçimle ilgili bir meselenin işlevi sınırlandırmaması gerektiğini söyler. –sA biçimbiriminin hâl ve zaman gerundiumları gibi fiile bağlandığını, istek bildiren az kullanımı hariç diğer kipler gibi asıl cümlelerin yüklemi olamadığını söylerken istek bildiren kullanımında şart anlamının bulunmadığına da dikkat çeker. Karahan (1994), şart veya dilek-şart eki olarak adlandırılan –sA biçimbiriminin literatürdeki yerinin ölçü esasına dayalı olarak tespit edilmediğini söyler ve ölçü esasına dayanan çalışmanın Gülsevin’in çalışması olduğunu belirtir. Karahan; kiplerin fiillerle çekimlenen yapısının ayırıcı olmadığını, bu yapının zarf-fiillerde de mevcut olmasından dolayı ayırıcı bir nitelik olmadığını vurgular. –sA biçimbiriminin kişi eki alabilen görüntüsünün de zarf-fiil olmaya bir engel olmadığını, zarf-fiillerin farklı yapılara sahip olmasıyla açıklar.

Gülsevin ve Karahan'ın ele alınan görüşleri –sA biçimbiriminin literatürdeki yeriyle ilgili bir probleme dikkat çeker. Geleneksel dil bilgisinde kip başlığı altında dilek-şart kipi olarak adlandırılan –sA biçimbiriminin ne gerekçelerle zarf-fiil kategorisine dâhil edilebileceğini açıklar. Develi (2014) ise, Gülsevin ve Karahan'ı yeteri kadar örnekten faydalanmadığı ve –sA biçimbirimiyle oluşan pek çok yapının bulunması görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Gülsevin ve Karahan'ın gerekçelerinde örneklendirdikleri, işlevsel olarak da kullanımda olan cümleler; ilgili biçimbirimimizin yukarıda açıklanan adlandırma sorunundan daha büyük bir sorunun içerisinde olduğunu belirtir niteliktedir.

Türkyılmaz (1999) da kip terimini kullanır ve Ergin gibi kipleri bildirme ve tasarlama kipleri olarak adlandırır. –sA biçimbirimini ise şart kipi olarak tipik bir tasarlama kipi olarak kabul eder. İstek belirttiği durumlarda yargı bildirirken şart belirttiği durumlarda temel cümleye yüklem olamadığını, temel cümleye zarf ilgisiyle bağlandığını belirtir.

Boz (2012), kullanım sahasına çıkabilmek için tarz, zaman, sayı ve kişi ulamlarına ihtiyaç duyan bağımlı biçimbirimler olan fiil kök veya gövdelerinden söz ederken kip yerine eylem çekimleyici ya da ulam der. –sA biçimbiriminin bir tarz ulamı olduğunu belirtirken bu ulamların zaman bildirmediğini de görüşlerine ekler.

Geleneksel dil bilgisi yaklaşımları için literatür incelendiğinde, –sA biçimbirimi için en temel sorun yeridir. Geçmişten bugüne kipler başlığı altında yer alan biçimbirimin Gülsevin ve Karahan tarafından zarf-fiil kategorisinde yer almasının daha uygun düşeceği yaklaşımı, adlandırmadan daha büyük bir soruna işaret etmektedir. Gülsevin ve Karahan'ın dayandığı temeller de mantığa uygun kullanım örnekleri içermektedir. Bir diğer sorun ise adlandırma problemidir. Ekin farklı adlandırılması görüş birliğinin olmadığına işaret etmektedir. Böylesi bir durumda, uzun yıllardır kip kategorisinde yer aldığını ve alacağını kabul ederek, ekin adlandırılmasının dilek-şart biçiminde yapılması da problemidir. 1. tekil ve çoğul kişi kullanımları hariç yaygın kullanılmayan –A ekinin istek olarak adlandırılıp –sA ekinin isteğe de işaret ettiğini söylemek ezberci bir yaklaşımı sürdürmekten ötesi değildir. Dilek kipleri için eklerin neye işaret ettiğinden ziyade kategorilerin hangi kullanımlarla işaretlendiği önerisinin alana ve daha ötesi dilin kullanım olanağına daha faydalı olacağı muhakkaktır.

2.2. Dil Bilimi Bakış Açısıyla Yapılan Çalışmalarda –sA

Dil bilimi çalışmalarında Uzun (1998, 2004), Erkman-Akerson (2000), Erkman-Akerson ve Ozil (2015), Ruhi, Ş. - Zeyrek, D. - ve Turan, Ü.D. (2000), Vardar (2002),

Göksel ve Kerslake (2005), Aslan Demir (2007, 2008), Kerimoğlu (2008, 2016), Rentzsch (2015), Dilaçar (1971), Kocaman (1983), Sebzecioğlu (2004), Benzer (2008, 2010), Johanson (2009), Demirel (2018) incelenmiştir. İlgili kitap ve makalelerdeki görüşlerin detaylarına yer verildikten sonra genel bir değerlendirmesi yapılacaktır:

2.2.1. –sA Tek İşlevli Bir Ektir

2.2.1.1. Uzun (1998, 2004)

Uzun (2004), Türkçenin tipik bir eklemeli dil olmasının gereği olarak *tek ek-tek işlev* görüşünü savunmaktadır. Bu görüşünü *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar* adlı kitabında *Tek Ek, Çok İşlev* başlığı altında Türkçenin karakteristik olarak bitişken bir dil olması ve bir görevi bağımlı dil bilgisi öğeleriyle iletebilmesinden dolayı, farklı bir görevi iletmek amacıyla da farklı bir bağımlı dil bilgisi ögesi kullanılabileceğinden bahseder. Düşüncelerini ise şu şekilde sürdürmüştür:

(...) Kaldı ki, bir ekin belirli bir konumda belirli bir işlevi üstlendiğini ama aynı konumda olması gereken ek olmayınca onun işlevini de yüklendiğini nasıl bir dilsel mekanizmayla açıklayabiliriz? Ali gitti’de –di hem bitmişlik, hem de geçmiş zaman aktarıyor olacak! Bu tipik olarak çekimsel olan Batı dillerinden etkilenmenin bir başka “modern” görünümünden başka bir şey değildir. O dillerde tek biçimlenme ama çok işlev, çekimin doğası gereği tipiktir ama Türkçe bir çekimlenmeyen dil değil ki! (Uzun, 2004, s. 163)

Uzun; görünüş, kip ve zaman terimlerinin bir üçgen oluşturarak dilsel bir kategoriye işaret ettiğini düşünür. Ancak geleneksel dil bilgisi çalışmalarında görünüş kategorisinin neredeyse hiç tanımlanmadığını belirtir ve bu kategorinin modern çalışmalarda açıklanmaya çalışıldığından söz eder.

Görünüş kategorisinin dünya dilciliğinde revaçta olduğunu savunan Uzun, Türkçenin tek ekle tek işlevi aktardığını savunur. Tek bir ekle görünüş, kip ve zaman kategorilerinin üçünü de yansıttığı görüşüne karşı çıkmıştır. Uzun görünüş kategorisini sürme ve bitme olarak ikiye ayırmıştır. –yOr kipinin sürmeyi, -DI kipinin ise bitmeyi temsil ettiğini söyleyerek isteme kiplerini de dâhil etmekte bir zorlama olmayacağını savunarak diğer kiplerin sürme veya bitme niteliğini göstermediğini belirtir.

Uzun, zaman ve kiplerin Türkçenin tipik bir eklemeli dil olmasının bir doğası olarak ekler aracılığı ile aktarıldığını söyler. Eklerin ise -yOr, DI, -mİş, -Ar, -AcAk, -mAlI, -sA, -A

ve *-sIn*'dan oluştuğunu söyler. *-yOr*, *DI*, *-mİş*, *-Ar* ve *-AcAk* eklerinin dilbilgisel zaman niteliği gösteren *bildirme* kipi ekleri olduğunu; *-mAll*, *-sA*, *-A* ve *-sIn* eklerinin ise ayrı birer kipi gösteren *isteme* kipi ekleri olduğunu savunur. Her biri ayrı bir dilbilgisel zamanı gösteren bildirme kiplerinden *-yOr*'un şimdiki zamanı, *-DI*'nın belirli geçmiş zamanı, *-mİş*'in belirsiz geçmiş zamanı, *-Ar*'ın geniş zamanı ve *-AcAk*'ın da gelecek zamanı gösterdiğini belirtir. Her biri ayrı birer kip olan isteme kiplerinden *-mAll*'nın gerekliliği, *-sA*'nın isteği, *-A*'nın dileği (şartı) ve *-sIn*'ın emiri karşıladığını belirtir.

-sA biçimbirimini bir kip eki olarak kabul eden Uzun, şart kipi olarak da adlandırmakla birlikte yan tümcelerde görülen bir ek olmasından dolayı sınırlı bir görünüm sergilediğini belirtir.

Uzun (1998), çok işlevliliğe bakış biçimi açısından bir kritiktir. Eylem çekimlerinde yer alan bağımlı dil bilgisi öğelerinin zaman, görünüş ve kip görevinden yalnızca birini karşılayacağını belirtir. Kökleşik olarak gramerlerde ve dahi çağdaş dil bilimi çalışmalarında da çok işlevliliğin kabulünü Türkçenin tipik özelliğine aykırı bir durum olduğu ve karakteristik olarak bir bağımlı dil bilgisi ögesiyle bir görevin karşılandığı eklemeli bir dil olmasından dolayı karşıt bulur.

Uzun, Türkçede kökleşik olarak isteme kipi olarak adlandırılan bir kümeden bahseder. Bu kümeye *-(y)AcAk* ve *-(A/I)r* eklerini de ekler. İsteme kiplerinde gereklilik, istek, dilek, beklenti, tahmin tasarımlarının olduğu belirtilir. İsteme ekleri: *-(y)AcAk*, *-(A/I)r*, *- mAll* ve *-(y)A* ile bir arada sunduğu *-sA* biçimbirimleridir. Bu birimler ile görünüş aktarılamayacağı belirtilir. Bunların kip eki olduğunu vurgular ve yüklemdeki eylemin görünüşünün bu eklerden bağımsız olarak bulunduğunu savunur. Eylemde sözü edilen görünüş ise diğer görünüşlerin anlamlarına karşıt olarak anlamını bulan bir sıfır ekinden gelir.

Uzun, çalışmasının *Yeni Bir Kip ve Kip Türleri* başlığı altında Ali eve gelmeliymiş cümlesinden yola çıkarak bir iddia sunar. Bu iddia, birleşik çekimlerde salt konuşurun tavrının yer almadığına yöneliktir. Böyle bir dizilimde konuşurun değil de başkasının bahsi geçen durumu gerekli gördüğü, bu gerekliliği konuşura başkasının söylediği ya da konuşurun bunu daha sonra fark ettiği anlamları çıkabilir. Ancak bu durumda Uzun, konuşur tarafından değil de başkası tarafından bu durumun gerekli görüldüğünün anlaşılacağı fikriyle yeni bir kip önerisinde bulunur. Bu öneride başkası ve konuşucu kipi yer alır. Başkası kipi *-(y)AcAk*, *-(A/I)r*, *-mAll*, *-sA* ve *-(y)A* ekleridir. Konuşucu kipi ise iki biçimde ele alınır. Birinci

konusucu kipinde başkası kipini dışlayan –mAll, -A, -sA, -mIş ve -Ø yer alır. İkinci konuşucu kipinde de başkası kipini gerekli kılan –mIş yer alır. Uzun'un bahsedilen kip ayrımı şu şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo 2

Türkçede Görünüş/Kip/Zaman Paradigmaları

Görünüş	Başkası Kipi	Birinci Tür Konuşucu Kipi	İkinci Tür Konuşucu Kipi	Zaman
-TI + bitme, - sürme	–(y)AcAk, - (A/I)r, -mAll, - sA, –(y)A + isteme, - tanıtsal	–(y)AcAk, - (A/I)r, -mAll, - sA, –(y)A + isteme, - tanıtsal	–(y)mIş - isteme, + tanıtsal	–(y)TI + geçmiş
–(I)yor -bitme, +sürme	–mIş - isteme, + tanıtsal	–mIş - isteme, + tanıtsal	–Ø - geçmiş	
–Ø -bitme, -sürme	–Ø - isteme, + tanıtsal	–Ø - isteme, + tanıtsal		

2.2.2. –sA Çok İşlevli Bir Ektir

İncelenen çalışmalarda –sA biçimbiriminin çok işlevli yapısı kip/kiplik ve zaman kategorileri olmak üzere iki kısımda izlenmiştir. Burada ele alınan dil bilimciler Uzun gibi tek bağımlı dil bilgisi öğeleriyle tek kategorinin işaretlenmediğini belirtmek yönüyle ayrılırlar.

2.2.2.1. –sA'yı Kip Eki Olarak Kabul Eden Çalışmalar

Erkman-Akerson (2000); Türkçede zaman, görünüş ve kip kategorilerinin yükleme gelen ekler aracılığı ile sağlandığını savunur. Eklerin tek ya da birlikte kullanımlarının yanı sıra tek ekle çekimlenen bir yüklemde *ol-* fiilinin üzerine gelen iki fiil çekim eki ile yapısındaki çekim eki sayısının artırılabilirliğini bildirir. Bu da zaman, görünüş ve kipin

fonksiyonlarını artırıcı bir durumdur. Türkçede kip tanımlarının yetersizliğinden, görünüşün neredeyse hiç ele alınmamış olmasından bahseden Erkman-Akerson; eklerin genellikle zaman işleviyle ele alındığından bahsetmiştir. Ayrıca Türkçede görünüş kategorisiyle zaman kategorisinin aynı eklerle gösterilebildiğini vurgulamıştır.

Kip terimini karmaşık olarak niteleyen Erkman-Akerson, kiplerin sınıflandırılması konusunda da dilcilerin ortak bir noktada buluşmadıklarını belirtir. Kipi, konuşmacının ifade ettiği kabul edilmesi için öne sürülen düşünce üzerine değerlendirmesi biçiminde tanımlar ve buradaki önermenin *gerçeklik oranına* yönelik olarak bulunduğunu söyler. Gerçeklik oranlarını sınıflandırarak açıklayan Erkman-Akerson ilgili -sA biçimbirimini dilek-koşul anlamıyla verir. Burada Erkman-Akerson'a göre konuşmacı bahsettiği işin gerçekleşmediğinin farkındadır ancak bahsedilen işin, hadisenin gerçekleşmesini istemektedir veya bu iş ve hadisenin gerçekleşmesi bir koşula bağlanmıştır. Açıklamasını aşağıda yer alan örneklerle somutlaştırmıştır:

“Keşke o kazağı al-saydım!” (gerçekleşme yok!)

“Yarın hava güzel ol-ursa, yüzmeye gideceğiz!” (gerçekleşme koşula bağlı, gerçekleşebilir!)

“Ayşe gel-seydi bizi ar-ardı!” (gerçekleşme yok, koşul yerine gelmemiş!)

“Ayşe’yi ara bakalım, işini bitir-diyse bize gelsin!” (gerçekleşme koşula bağlı, gerçekleşebilir!) (Erkman-Akerson, 2000, s. 150 ve Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 236)

Erkman-Akerson, kip kavramıyla yalnızca gerçeklik oranına dönük işlevin aktarılmasının yanı sıra kiplerle daha başka çıkarımların da yapılabileceğini savunur. Bir işin yapılmasının gerekli olduğu bu çıkarımlardan biridir. Bu çıkarım için doğrudan emir de verilebileceği gibi gerekliliği sağlayan ekler de kullanılabilir. Bir işe izin vermek, bir işin yapılabilir nitelikte olduğunu göstermek veya istekte bulunmakta diğer çıkarımlar arasında yer alır. İlgili -sA biçimbirimi Erkman-Akerson’un bu çıkarımları arasında istek işleviyle dışa vurulur:

“İstek: <Kardeşim bir iyileşse!>” (Erkman-Akerson, 2000, s. 151 ve Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 237)

Erkman-Akerson ve Ozil (2015)’e ait olan sıfat işlevli yan tümcelerin incelendiği çalışmada Erkman-Akerson’un (2000) kip tanımı ve tanımında yer alan önermenin *gerçeklik*

oranına yönelik olduğu bilgisi de yer alır. Kip terimi karmaşık olarak nitelenir ve kiplerin sınıflandırılması konusunda da dilcilerin ortak bir noktada buluşmadıkları bilgileri yinelenir.

Erkman-Akerson ve Ozil, ortaçlı yan cümlelerin ortaya koyabildikleri fiille ilgili olan niteleme görevinin içerisinde eylem barındıran farklı biçimdeki yan cümleler yoluyla da bazı yönlerden ortaya konulabileceği görüşünü paylaşırlar. Bu yapılar *hani*, *ki* ve *koşul yan tümceleri* olmak üzere sıralanır. İlgili biçimbirimi –sA’nın *koşul yan tümceleri* içerisinde yer almasından dolayı, çalışma onunla sınırlandırılmıştır.

Koşul tümceleri, ortaçlı yan tümcenin yerine geçebilen benimsenmiş bir yapı olarak değerlendirilir. Koşullu niteleme yan tümceleri ise *hangi* soru kelimesinin ardından gelen nitelenen isimle oluşturulan yapı olarak tanımlanır. Koşul yan tümcelerinin diğer görevleri çalışmalarında yer almamaktadır.

“**Hangi taşı kaldır-san**, altından Çapanoğlu çıkıyor.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 253)

Erkman-Akerson ve Ozil’e göre, bu cümlede nitelenen isim *taştır* ve yan cümle içerisinde net bir şekilde fark edilebilmektedir. Bu yapılarda ana cümle henüz söylenmeden nitelenen isim fark edilebilmektedir. Bu yapılar Erkman-Akerson ve Ozil tarafından *bir çeşit sağdan dallanma* olarak adlandırılır. Bu adlandırma nitelenen ismin mesajın başlangıcında yer aldığını ifade eder ve iletişimi kolay bir duruma getirir. Yukarıdaki cümlede olduğu gibi içerisinde *hangi* soru kelimesi yer alan bu yapılarda, sadece *daraltma* görevinin yerine getirebildiği çalışmada belirtilir. Koşullu yan tümce yapısında özne atıflarının tastamam yapılabildiği de aktarılır:

“Hangi işe **başlasa-m / başlasa-n / başlasa-Ø / başlasa-k / başlasa-nız / başlasa-lar**, yarıda kalıyor.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 253)

Ortaçlı yan tümceler ile koşul yan tümceleri arasında eyleme gelebilen bağımlı dil bilgisi öğeleri açısından fark bulunmuştur. Koşul yan tümcelerinde daha çok bağımlı dil bilgisi ögesi kullanılabildiği Erkman-Akerson ve Ozil tarafından iki örnek üzerinden gösterilmiştir:

“Sınavı hangi aday **başar-ırsa / başar-dıysa / başar-mışsa**, onu işe alacağız.”

“Sınavı **başar-an** adayı işe alacağız.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 253)

Erkman-Akerson ve Ozil tarafından bir diğer fark da koşul yan tümcelerinin durum eklerini muhafaza edebilmesi olarak belirlenmiştir. Koşul yan tümcelerinde yer alan durum eki, ana cümlede de aynı ekin kullanılmasını gerekli kılar, tekrarlanmama özelliğine sahiptir: “**Hangi kitab-ı aradıysa** bulamadı.” (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 254)

Durum eklerine yönelik bir diğer kullanım ise farklı durum eklerine sahip olmalarına rağmen ana cümleden çıkarılabilmesidir. *Hangi iş-e başladıysam, yarıda kaldı* cümlesinde –e ekini alan iş sözcüğü ana cümlede özne durumundadır. Ancak anlamın net olması ve elverişli olması nedeniyle ana cümleden çıkarılmıştır. (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 254)

Koşul yan tümce, ortaçlı yan tümceye göre avantajlı olduğu durumlar Erkman-Akerson ve Ozil tarafından aktarıldıktan sonra koşul yan tümcelerinin sınırlılıkları da aktarılmıştır. Özellikle konuşma ortamında daha çok tercih edilen koşul yan tümcelerinin metin türlerinde daha sınırlı bir görünüme sahip olduğu vurgulanmıştır. Metinler özellikle daha bilimsel bir çerçevenin ürünü olduğunda kullanılmadıkları, kullanıldıklarında da söyleşi tarzına yaklaşan bir durumun gözlemlendiği söylenmiştir. Konuşma ortamında sık tercih edilen yapının uzun cümleleri aktarırken uygun olmadığı, komplike ve detaylı fikirler aktarılırken ise tercih edilmediği belirtilmiştir. Bu sınırlılıklarda koşul yan tümceleri ile daraltma görevinin sağlanabildiği ancak donatma işlevli bir nitelermeyi sağlayabilmenin mümkün olmadığı da belirtilmiştir. Bunda koşul yan tümceleri ile oluşturulan yapıların belirtililik basamağının yüksek olmadığı sebep gösterilmiştir: *Bunu hangi fizikçi söylediye yanılmış* cümlesinde nitelenen *fizikçi* sözcüğünün *genel fizikçiler* grubuna göre daraltıldığı ancak belirtililik derecesinin düşük olduğu aktarılmıştır. (Erkman-Akerson ve Ozil, 2015, s. 256)

Ruhi, Ş. - Zeyrek, D. - ve Turan, Ü.D. (2000) tarafından ortak bir çalışma olarak hazırlanan *Koşul Tümcelerinde Varsayımsallık ve Gerçek Karşıtlığı*, -sE/ise biçimbirimleri ile Türkçede varsayımsal ve gerçek karşıtlığının işaretlenebileceğini ifade eder. Bu iki biçimbirim ise çalışma kapsamında aynı olarak değerlendirilmeye alınmıştır.

Çalışmada –sE; bitmemişlik gösteren –Iyor, -Ir ve –EcEk eklerinden sonra gelebilen ancak bitmişlik gösteren –mİş ve –DI eklerinde ise hem önce hem de sonra gelebilen bir ek olarak belirlenmiştir. –sE ekinin bu kullanımlarda, bitmemişlik eklerini kapsamına alabildiği ancak bitmişlik eklerinde hem öncesinde hem de sonrasında kullanılabilmemesinden dolayı sondaki ekin kapsayıcı olduğu aktarılmıştır. Bu yapı özelliği şu şekilde tablolastırabilir:

Tablo 3
-sE Biçimbiriminin Yapısal Özellikleri

Bitmemişlik Ekleri ile Kullanımı	Bitmişlik Ekleri ile Kullanımı
Gelecekse * Gelseyecek	Geldiyse Gelseydi
Geliyorsa * Gelseyor	Gelmişse Gelseymiş
Gelirse * Gelser	

Çalışmaya göre, -sE biçimbirimi ile oluşan varsayımsal ve gerçek karşıtı koşul cümlelerinin anlaşılması yapıya bağlıdır. Gerçek karşıtı koşul cümlelerinde, önermenin doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılmaz, önermede bahsedilen durumun gerçekleştiği veya gerçekleşmediği bellidir ve ifade ettikleri sezdirişler iptal edilemez ve silinemez bir görünüme sahip bulunmuştur. Ancak gerçek karşıtı olan varsayımsal cümlelerde belirsizlik hâkimdir, eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği belirsizdir. Bu nedenle bu cümlelerde temenni, olabilirlik gibi diğer kipsel anlamlar işaretlenebilir bulunmuştur. Varsayımsal koşul cümleleri eylem+kip/zaman eki+sE yapısı ile oluşturulurken gerçek karşıtı koşul cümleleri eylem+sE+DI/mİŞ yapısıyla kurulmaktadır. Somutlaştırmak adına çalışmadaki örnek cümlelere bakılabilir:

1. (Eğer) Ahmet çalışırsa/çalışıyorsa/çalıştıysa sınıfını geçer/geçecek.

2. (Eğer) Ahmet çalışsaydı/çalışsaymış sınıfını geçerd/geçecekti. (Ruhi- Zeyrek ve Turan, 2000, s. 22)

Örnek cümlelerden 1. cümle eyleme önce kip/zaman eki, ardından -sE ekinin gelmesiyle oluşmuş varsayımsal koşul cümlesidir. Bu cümlelerde bahsedilen eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği belirsiz olmakla birlikte gerçekleşme ihtimali vardır. 2. cümle ise eyleme önce -sE, ardından -DI/mİŞ eklerinin gelmesiyle oluşmuş gerçek karşıtı koşul

cümlesidir. Bu cümlelerde eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği bellidir. Örnek cümlede Ahmet'in çalışmadığı nettir.

Yukarıda incelenen bilgiler ve örnekler, –sA ile oluşan birleşik çekimde izlenebilir. Çalışmada bir de eylemin zaman/kip/görünüş eklerinden herhangi birini almadan sadece –sE ekiyle çekimlenen yapısından bahsedilmiştir. Bu yapılarla sadece varsayımsal ya da gerçek karşıtı koşul cümlelerinin aktarılmadığı belirtilmiştir. Bu yapılarda anlamı belirginleştiren unsur, ana cümledeki eyleme gelen zaman/kip ekleri olarak belirlenmiştir:

3. Ayşe gelse beni arar.

4. Ayşe gelse beni arardı. (Ruhi- Zeyrek ve Turan, 2000, s. 24)

Bu cümlelerden 3. cümlede konuşmacının tahminini de içeren geniş zaman kip eki kullanılmıştır ve varsayımsal koşul cümlesidir. 4. cümlede ise kip eki, geçmiş zaman bildiren –DI eki ile beraber gerçek karşıtı koşul cümlesini oluşturmaktadır. Çalışmada anlamın sadece ana cümledeki eylemine gelen zaman/kip ekleriyle değil, bağlamdan da tespit edilebileceği vurgulanmıştır:

5. Oysa adaylar Sayısal Bölüm Testlerini okusalar pek çoğunu yapabilirler. Ama okumuyorlar. (Abbas Güçlü, Milliyet, 23.4.1999) (Ruhi- Zeyrek ve Turan, 2000, s. 24)

Bu cümle varsayım koşul cümlesi gibi görünmektedir. Ancak çalışmada bu cümlelerin ardından gelen cümle ile gerçek karşıtı koşul cümlesi olduğu ifade edilmiştir.

Göksel ve Kerslake (2005), istekli ifadeleri olası durumların ya da eylemlerin gerçekleşmesi durumuna karşı anlatıcının tutumunu ifade eden sözler olarak tanımlar ve en yaygın türlerin emir, öneri ve dilekleri içeren yapılar olduğunu belirtir. –sA biçimbirimini içeren örnek cümlelerin isteğe bağlı koşullu cümle kurduğu saptanmıştır:

“Çabuk bitirseler bari.” (Göksel ve Kerslake, 2005, s. 124)

Aslan Demir (2007 ve 2008); isteme anlam birimini emir, istek, rica ve yalvarma olmak üzere dört anlam bilimi kategorisinde değerlendirmiştir. Bu anlam bilimi kategorileri değerlendirilirken yapı bilimsel, sözlüksel, sentaktik ve söyleyişe dayalı işaretleyiciler ele alınmıştır. Çalışmanın konusu olan –sA biçimbirimi, Aslan Demir'de istek anlam bilimi içerisinde yapı bilimsel istek işaretleyicisi olarak yer almaktadır.

Aslan Demir; morfolojik istek işaretleyicilerini gönüllülük kipi, istek kipi, -sA, -(X/A)r, -mAz ve -mAlI olmak üzere beş bölümde incelemiştir. Gönüllülük kipiyle anlatım olanağı verilen isteğin gerçekleşme ihtimali veya imkânının büyük bir çoğunlukla -sA biçimbirimi ile kullanımlarında denk gelen isteklere göre etkili olduğunu belirtir. -sA biçimbiriminin istek anlam bilimi içerisinde yer almasını ise istek kipi -A biçimbiriminin kullanım sahasının sınırlı olmasına bağlar. Gönüllülük kipiyle birleşik çekiminin olmaması da -sA biçimbiriminin tercih edilmesine neden olmuştur.

-sA'nın istek anlam bilimi kategorisinde yer alan yapı bilimsel bir biçimbirim olmasının yanında gizil, gerçekleşme ihtimali veya imkânı bulunan istekleri karşıladığı Aslan Demir tarafından belirtilir. Ek fiilin geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman ekleri ile birlikte kullanımında meydana gelmemiş istekleri karşıladığı da vurgulanır ancak çalışmanın kapsamında değildir.

Aslan Demir, istek ifade eden -sA'nın nadiren bulunan durumların haricinde eyleme direkt olarak çekimlendiğinden bahseder. Gönüllülük kipine benzer bir biçimde 6 şahıs ekiyle de dizinlenebilir, demiştir. -sA istemenin aşamaları, reelliği, ortaya konulabilirliği gibi açılardan diğer yapı bilimsel işaretleyiciler olan gönüllülük ve istek kipinden ayrımlı görülür. İrealist ya da uygun şartlarda meydana gelmesi olası bulunmayan istek ve temennileri ifade ederken kullanılır: *Bir kuş olsam, uçsam tepelere*. Reel olup meydana gelmesi az ihtimal gösteren cümlelerde kullanılır: *Keşke herkes senin gibi ince fikirli olsa*. İki ve daha fazla kişiden oluşmuş topluluklardaki bildirişimde manipülatör olmayan, dayatma mertebesi az, eylemde bahsedilen işin kabul edildiğini belirten istekleri belirtir: *Bu akşam eve biraz erken dönsen?* (Aslan Demir, 2007, s. 108 ve Aslan Demir, 2008, s. 113)

Bir diğer yapı bilimsel işaretleyici olan istek kipiyle -sA'nın kıyasının yapıldığında da değinildiği gibi, Aslan Demir -sA'nın *İstek İşlevi* kısmında da gönüllülük kipinde bir işi yapmaya başlama düşüncesinin olduğunu ancak -sA ile çekimlenen yapılarda farazi bir durumun olduğu belirtilir. Karşılaştırma için *Yarın erken kalksam* ve *Yarın erken kalkayım* cümleleri verilir. (Aslan Demir, 2007, s. 108 ve Aslan Demir, 2008, s. 114)

Aslan Demir'e göre -sA'nın nitelediği anlamsal çalışma çevresi, meydana gelmesine imkân bulunmayan *gerçekdışı* isteklerden meydana gelmesi az olası olan *gerçek* istekler arasında farklı aşamalara sahip bir görünümüdür. Bu isteklerde ihtimal ve olanaksızlık bulunduğu da belirtilir. Bu çeşit isteklerin varlık bilimi ve dil bilimsel zaman ile bağlantısı oldukça enteresan olarak görülmüştür. İsteme kiplerinde görülen *geleceklik* ifadesi mümkün

olmayan, olanaksız bir fiili işaretlediğinde Aslan Demir, bu yapılarda zamanın gelecekle belirsiz olma durumu arasında kaldığından bahseder: *Şu taşındır diyerek Kâbe'yi diksem başına! Keşke bir böcek olsam ben. Ufak, ufacık bir böcek olsam.* (Aslan Demir, 2007, s. 109 ve Aslan Demir, 2008, s. 114)

Aslan Demir, kullanımlarına yer verip açıklamalar yaptığı kısımda –sA biçimbirimi ile hangi alanların karşılanabildiğini belirtmiştir. Bu kullanımların birincisinde 1. şahıs istek ifadesinde *gerçekdışı* istekler ile fiillerin *gerçekleşebilirliği* *görece düşük* düşünceler karşılanır:

“Keşke bir böcek *olsam* ben. Ufak, ufacık bir böcek *olsam*. Tarih şeridinin içine girip geriye doğru *gitsem*. DDK. 118.” (Aslan Demir, 2007, s. 109 ve Aslan Demir, 2008, s. 114)

Bir diğer kullanım iki kişiden oluşan topluluklardaki bildirişimde, öneri anlam bilimine benzer bir şekilde arzulanan tutumları karşılamaktadır. Ayrıca bu kullanımda konuşan kimsenin beraberinde dinleyen kimsenin de onayı gerekmektedir. Aslan Demir, bu kullanımın nazik bir şekilde geri çevirme yapıldığı durumlarda tercih edildiğini belirtir:

[Boby Temel'i iğneye götürüyor ve iğneciden onu diğer günler de iğnelemesini istiyor.]

Temeloş yattı. Osman ispirotolu pamuğu sürdükten, biraz da ovduktan sonra iğneyi batırdı. Temeloş bir titredi. Kaç tane var bu iğneden Osman? diye sordu.

“Biri gitti”, dedi Temeloş, “kaldı beşi.”

“Öteki beşi nasıl yapacağız? “dedim Osman’a. “Öğle zamanları vursan olmaz mı?”

“Nasıl isterseniz!” dedi.

“Ben Temeloş’u alıp *gelsem*, senin evinde iğnelesen!..”

“O da olur, ben eğere de semere de gelirim.” AS. 238. .” (Aslan Demir, 2007, s. 109 ve Aslan Demir, 2008, s. 114-115)

Aslan Demir, -sA biçimbiriminin 1. çoğul şahıs kullanımında *istenir* durumların teklifinin yapıldığını söyler. Bu kullanımda konuşan kimse *biz* kişilerinin öteki üyelerine ya

da biz kişilerinin dışında kalanlara teklif sunar. Aslan Demir bu cümlelerdeki anlam bilimsel karşılığın *-(y)Alım* biçimbirimiyle sunulan isteğe göre kararlı olmadığı yönüyle değerlendirir:

Asabiyede kimse kalmamış, sabahki kalabalık kar gibi erimiş. Doktorlar gitmiş, kapıdaki görevli, “Bunlar öğleden sonraları buralarda hasta bakmaz, öğleden sonra kendi muayenehanelerinde bakarlar, yarın gelin!” dedi. Buna benim de canım sıkıldı. “Köye dönelim bari!” dedim.

“Ankara’ya gelmişken benim torunları bir *görsek!* Burada gecekondu otururlar. Evlerinin yerini bilirim. Çiçin’deki kireç ocağının yanındadır! Ne dersin?” dedi. AS. 226. (Aslan Demir, 2007, s. 110 ve Aslan Demir, 2008, s. 115)

Aslan Demir’e göre *-sA* biçimbirimi 2. şahıslarda konuşan kimsenin dinlenen kimseye çevirdiği istek, dileme, teklif iletilerini sağlar. Bu kullanımlar *negatif nezaket stratejisi* olarak karşılık bulmaktadır:

[Paşa ve kızı konuşuyor]

Paşa devam etti:

-Prensesle epey zamandan beri ayrı yaşıyordum. Bana ağır geldi ama ne yaparsın? Tahsil ve terbiye görmeden olamazdı. Şimdi artık prensesle muhabbeti yeniden kaynaştıracağız.

Kız gülerek şikayet etti:

-Paşa baba, artık bu prenses sözünü *bıraksanız...* GE. 27. (Aslan Demir, 2007, s. 111 ve Aslan Demir, 2008, s. 117)

Aslan Demir; yukarıda yer alan kullanımın üsteleme mertebesinin belirteç, sözlüksel bir unsur veya güçlendiren bir tümcenin yardımıyla yükseltilebildiğini ifade eder: *Artık borcunu ödesen; Şu sınavı geçsen de baban da ben de rahatlasak.* (Aslan Demir, 2007, s. 111 ve Aslan Demir, 2008, s. 116)

Aslan Demir, 3. şahıslardaki kullanımlarda ise *-sA*’nın 3. şahsa çevrilmiş olan istek ve dilemeyi karşıladığı görüşündedir: *Ah sınavı bir geçse, bir gün ansızın çıkıp gelse vb.* (Aslan Demir, 2007, s. 112 ve Aslan Demir, 2008, s. 117)

Ayrıca 3. şahsa *hakkında konuşulan* olmanın dışında herhangi bir baskının atfedilmediği durumlardaki kullanımlarına da yer verilmiştir:

“Melahat’ı *verseler* de hiçbir şey *vermeseler*. Yüzüne bakmakla doyar adamın karnı valla! DDK. 96.” (Aslan Demir, 2007, s. 112 ve Aslan Demir, 2008, s. 118)

Aslan Demir, son kullanım örneğinde ise –sA’nın dinleyen kimseye müracaat edildiğini, karar verme gücünün o kimsede olduğunu belirttiğini ifade eder:

Selime’ye gittim. Erken kalkmış, giyinmiş, pencerenin önüne oturmuş, elinde mendil ıslak, gözleri şiş, kan içinde, rengi uçuk.

-Nasılsınız? dedim.

-İyiyim, teşekkür ederim, dedi.

Biraz durduktan sonra,

-*Biri olsa* da, bugün beni babamın mezarına kadar *götürse*. Bir daha kimbilir ne zaman görürüm, dedi. AK. 190. (Aslan Demir, 2007, s. 112 ve Aslan Demir, 2008, s. 118)

Aslan Demir, –sA’nın şart ifade ettiği kullanımlarında da varsayımsallığını koruduğunu belirtir. Şart işlevi çalışmanın dışında tutulmakla birlikte az sayıda da olsa saptamalara yer verilmiştir. –sA’nın her iki görevde de ezgileriyle niteliğinin hangisi olduğunun saptanabileceği söylenmiştir. Karakteristik ayrımın ise i- eylemiyle oluşturulan birleşik çekimlerde –sA’nın iki görevi de her biri ayrı olarak işaretlediğinde görülür, demektir. –sA’nın istek ifade ettiği durumlarda ardından gelen –(y)DI ve –(y)mİş ile *irrealis* yapı meydana getirdiği belirtilirken önüne eklenen –(X/A)r, -mAz ile *eşdizimli* yapı meydana getirir: *Ayşeciğim, şu kitabı getirirsen* (Aslan Demir, 2007, s. 113 ve Aslan Demir, 2008, s. 119)

Aslan Demir, –(X/A)r, -mAz+sA yapısında istek ifadesinin şart anlam biliminden tamamıyla müstakil bir görüntü sunmadığını belirtir. Karşılaştırma için şu iki cümle örneklenir: *Şu kitabı getirirsen* ve *Şu kitabı getirirsen*. (Aslan Demir, 2007, s. 113 ve Aslan Demir, 2008, s. 119)

–sA ile ilgili literatürde benimsenen –sA’nın istek ifade ettiği durumlarda bağımsız cümle oluştururken şart ifade ettiği durumlarda oluşturamadığı görüşü de Aslan Demir

tarafından her ifadede doğru bulunmaz. Şart veya hipotez ifade ettiği az sayıdaki kullanımlarında da bağımsız cümle oluşturduğu belirtilir: *Hey ne yapıyorsun? Ya biri görürse?* (Aslan Demir, 2007, s. 114 ve Aslan Demir, 2008, s. 120)

-sA'nın neden-sonuç ve zamansal dizilim ilgisiyle sıralandığı cümlelerde iki istek söyleyişinde birinci kullanım ikinci kullanıma şart durumundadır. Aslan Demir, bu kullanımlarda şart ve istek anlam biliminin eş zamanlı bir şekilde yer aldığını belirtmiş ve örneklendirmiştir:

[Pansiyonda kalan müşteri ile hizmetçi kız arasında geçen konuşma] Ben kapıcı gidecek, gelecek diye beklerken kız kahveyi pişirmiş getirdi.

-Nereden buldun, diye sordum.

-Faika hanımlardan aldım, kapıcı geç gelir, dedi.

-Sen bana biraz yardım *etsen* de odayı *toplasak*. AK. 10. (Aslan Demir, 2007, s. 114 ve Aslan Demir, 2008, s. 120)

Bir diğer yapı bilimsel istek işaretleyici olan -mAll açıklanırken Aslan Demir, -sA ile -mAll'nın ortak bir noktasına değinir. Hipotezle ilgili olma durumu bu iki ögede ortaktır. Karşılaştırma için şu iki cümle verilmiştir: *Sıcacık bir yuvam olmalı* ve *Sıcacık bir yuvam olsa*. (Aslan Demir, 2007, s. 119 ve Aslan Demir, 2008, s. 125). İstek yapı biliminin öteki ögelerine göre *düşük dereceli gerçeklik/gerçekleşebilirlik* karşılığına denk geldikleri belirtilir. Bu durum irrealist veya meydana gelmesi görece yüksek olmayan isteklerin sadece bu yapı bilimsel işaretleyiciler ile kullanılması sonucunu doğurmaz. Aslan Demir, bu durumun bu iki yapı bilimsel işaretleyiciyle kullanımının elverişli olmasıyla bağdaştırır.

İsteği işaretleyen sözlüksel işaretleyiciler kategorisinde yer alan *Kiplik Zarflar ve Kiplik Sözlükler* altında *keşke* sözcüğünün yüklemi -sA ile biçimlenen tümcelerle ağızlarda da yüklemi -sA ve istek kipi -A ile biçimlenmiş tümcelerde yer aldığı belirtilmiştir:

“Keşke bir kuş gibi uçabilsem uzak diyarlara, kaçabilsem buralardan.” (Aslan Demir, 2007, s. 125 ve Aslan Demir, 2008, s. 131)

Bu kullanımlarda *keşke*, isteme anlatımına -sA ve -A'nın anlam biçimsel karşılığı ile koşut görülmüştür. Bu kullanımların aktardığı tavır ise aşırı bir şekilde arzulanmasına karşın gerçekleşmesi beklenen şeyin, isteğin meydana gelmesinin görece yüksek olmadığı anlamı olarak ifade edilmiştir. Ayrıca diğer değer olarak birleşik çekimlerle -sAydI, -sAymIş

ve ağızlardaki kullanımlarıyla –AydI, –AymIş da dâhil olmak üzere aşırı bir şekilde arzulanan şeyin meydana gelmesi veya gelmemesi durumunda hissedilen pişmanlık vb. olarak aktarılmıştır.

Rica anlam biliminde de Aslan Demir; meydana gelme olasılığı bulunan ricaların *sonlanmamış* görünüş-zaman belirten –(X)yor, –(A/X)r, –sA ve –AcAk ekleriyle biçimlendirilmesi ile bildirişim çevresine çıktığını ifade etmiştir.

Kerimoğlu (2008), dil bilgisi kitaplarındaki yöntemlere de değindiği *Türkiye Türkçesi Gramerciliğinde Çokluk ve İstek Kategorileri* adlı makalesinde yöntemle ilgili görüşlerini şu şekilde açıklar:

Bizce, isim ve fiil ile ilgili kategorilerin yalnızca tek bir biçime bağlanarak anlatılması dilin imkânlarıyla ilgili tam bir bilgi vermekten uzaktır. Bu nedenle dil öğelerinin özellikle işlev temelli bir sınıflandırmayla her kategorinin ifade ediliş imkânlarını en iyi şekilde yansıtacak bir bakış açısıyla incelenmesi gerekmektedir. Buna göre "Türkçede çokluğu ve isteği nasıl ifade edebilirim?" sorusuna cevap aranmalıdır. Çokluğu ve isteği bir gramer kategorisi olarak ele aldığımızda, bu kategorilerin altına tek bir biçimle ilgili - özellikle de o kategoriye ilgilendirmeyen -işlevleri yazmak kategorik sınıflandırmanın mantığına ters düşmektedir. Çünkü konu ekin işlevleri değil, kategorinin ifade edilişidir. (Kerimoğlu, 2008, s. 152)

Kerimoğlu'na göre çokluk ulamında çokluk tarzının işlevlerinin değil, görevi çokluk olan tarzların araştırılması gerekmektedir.

Kerimoğlu, yöntemle ilgili görüşlerini belirttikten sonra Türkçede istek kategorisinin nasıl olması gerektiğine dair de bir sıralama yapmıştır. Bu sıralamada kullanımda en sık gözlenenden en aza doğru bir hiyerarşi kullanıldığı belirtilmiştir. Buna göre istek kategorisi şöyle sıralanmıştır:

İstek Kategorisi :

a. Biçim bilgisi ilişkisi ile :

-sA, gel-se-m, koş-sa-m

-Emir ekleri (-AyIm, -O, -sIn, -AlIm, -In(Iz), -sInlAr)

-A (Az kullanılır.)

b. Söz dizimi ilişkisi ile: Soru ilişkisi ile: Gelir misiniz?

-AsI gel- : Koşasım geldi.

İstek bildiren sözler ile: Lütfen gel, Ne olursun yap...

c. Ses bilgisi ilişkileriyle (Tonlarca): Ali dışarı çıksın. (Bu cümle tonlamanın şekline göre istek de emir de bildirebilir.) (Kerimoğlu, 2008, s. 153)

Kerimoğlu, kategorileri belirtirken salt biçimci bir anlayışın ya da işlevci anlayışta yaygın olan bir yaklaşım olarak bir biçimbirimin farklı işlevlerinin aktarılmasının değil de doğrudan ilgili kategoriye temsil eden ifade yollarının tercih edilmesinin dilin daha doğru anlaşılması için gerekli olduğunu belirtir. Ayrıca özellikle istek kategorisinde, dil bilgisi yazarlarının da işlek olmadığını belirtmesine rağmen, -A biçimbiriminin göze çarptığını belirtir. Kerimoğlu, böyle bir bilginin dil bilgisini biçim ve işlev yaklaşımlarıyla incelemenin tartışılmasının yanı sıra art zamanlılık / eş zamanlılık tartışmasına da yönlendirdiğini belirtir. Türkçenin ifade yollarının anlaşılır kılınması adına istek kategorisi değerlendirilirken bugün tercih edilmeyen -A'nın ilk olarak verilmesi yerine kategoriye temsil eden biçimlerin verilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Kerimoğlu (2016), geleneksel dil bilgisi kitaplarında kip ve zaman kategorilerinin aynı kavramı karşılayacak bir biçimde birbirlerinin yerine kullanıldığına ve *net bir ölçü* bulunmadığına dikkat çeker. Zaman bildiren haber veya bildirme grubunun da dilek şart veya tasarlama grubu gibi kip olarak adlandırıldığı Kerimoğlu tarafından belirtilir. Ancak zaman ve kipin farklı kategoriler olduğu şu ifadelerle tanımlanmıştır:

“Kip konuşmacının ifade ettiği yargının doğruluğu, gerçekleşme durumu, dayanağı gibi bilgileri içeren bir kategoridir. Zaman ise konuşma anı ile eylem anı arasındaki ilişkiyi kapsar.” (Kerimoğlu, 2016, s. 91)

Kerimoğlu, kip kategorisine dil bilgisinde tasarlama veya dilek-şart olarak adlandırılan çekimlerin daha uygun düşebileceği görüşündedir ancak zaman ve kip kategorilerinin ayrı kategoriler olduğunu belirtmekle birlikte eklerin bu kategorileri ayrı ayrı işaretleyebileceğini de bildirir. Kip ve zaman ayrımının bilim adamlarının tamamı tarafından henüz yapılmadığını bildiren Kerimoğlu; dil bilgisi öğretiminde dilek-şart veya tasarlama olarak adlandırılan gereklilik, şart, emir ve istek çekimlerinin kip olarak adlandırılmasını

önermektedir. *Gelecek zaman kipi*, *geçmiş zaman kipi* olarak adlandırılan ifadelerin yani diğer çekimlerin zaman olarak işaretlenmesinin bile zaman ve kip kavramlarının farklı kategorileri temsil etmesinin anlaşılması açısından ayırt edici olacağını savunmaktadır.

Kerimoğlu, tasarlama ya da dilek-şart kiplerinde zaman anlamının yer aldığını da belirtir. Hatta bu bilgiyi bütün cümlelere geneller. Zamanın bağımlı dil bilgisi öğeleriyle değil, konuşma ve olay zamanı arasındaki ilgiyle anlaşılacağı görüşündedir. Tasarlama çekiminde yer alan bağımlı dil bilgisi öğeleri ile yapıların gelecek zaman için kullanılmasının dünya çapında bir durum olduğu ve bu durumun dilciler tarafından da çok incelenen bir çalışma olduğu aktarılır. Kerimoğlu, kip ve zamanın ayrı kategoriler olduğu bilgisini öncelerken cümlede yalnızca kipin var olup zamanın olmadığı ya da yalnızca zamanın var olup kipin olmadığı yaklaşımlarına karşı çıkar. Her cümlede kip ve zamanın değişik ifade imkânlarıyla açığa çıkarılabildiği düşüncesini paylaşır.

Rentzsch (2015), kipliğin sıklıkla zaman ve görünüş ile birlikte anılmasının tesadüf olmadığını düşünür ve bu üç kategorinin karşılıklı olarak anlamsal sınırlandırmaya engel oluşturduğunu belirtir. Ayrıca belirteçlerin işlevsel olarak birbirine bitişikliğinden söz eder. Anlamsal farklılaşma sorunu özellikle görünüş ile zaman ve görünüş ile kip arasındadır. Bunun nedeni belli bir dereceye kadar görünüşün hem zaman hem de kiplik olarak dilbilgiselleştirilmesinden kaynaklanır, bu durum şu anlama gelir: Belirli bir ögenin iki anlamsal alanın parçalarını kapsayabileceği geçiş aşamaları vardır. Dil biliminde zaman ya da görünüş kapsamına girmeyen kiplik, adeta bir çöp kutusu kategorisi olarak işlev görme eğilimindedir. Zaman ve görünüş kategorileri üzerinde belirsizliğin ve uzlaşmanın olmaması nedeniyle problem şiddetlenir.

Rentzsch, görünüş ve zaman kavramlarını açıklığa kavuşturduktan sonra kipliğin alt sınıflandırmasına dönebileceğini belirtir. Kipliğin sınıflarını sınırlandırırken görünüş ve kipliğin işlevsel ölçütler temeline dayalı üç kiplik kategorisi üretir:

Kiplik-1 (MOD-1): Potansiyel olarak görünüş kapsamına giren kip öğeleri

Kiplik-2 (MOD-2): Görünüş ile aynı katmanı paylaşan kip öğeleri

Kiplik-3 (MOD-3): Görünüşü kapsamına alabilen kip öğeleri (Rentzsch, 2015, s. 14)

Bu üç kiplik sınıflamasından Kiplik-2, çalışmanın konusunu içeren –sA biçimbirime değindiği için onunla sınırlı tutulacaktır.

Rentzsch için, Kiplik-2 işaretleyicileri önermeye bağlıdır ancak önermenin anlamsal yapısını yönlendirmezler. Aksine önermenin bakış açısını kodlama niteliği yönüyle paylaşırlar. Kiplik-2 görünüş ile aynı katmanı paylaştığı için Kiplik-2 ve görünüş birbirini dışlar; yani iki kategoriden sadece biri aynı yüklemde işaretlenebilir. Böylece görünüş ve Kiplik-2 değiştirilebilirken birleştirilemezler. Bu özellik, bir kip ögesinin üç işlevsel sınıftan biriyle ilişkisini tanımlayan bir test olarak kullanılabilir. Türkçe Kiplik-2 ögelerinin tipik örnekleri *otur-acak*, *otur-ayım*, *otur-sun*, *otur-malı* ve *otur-sa* şeklinde görülebilir.

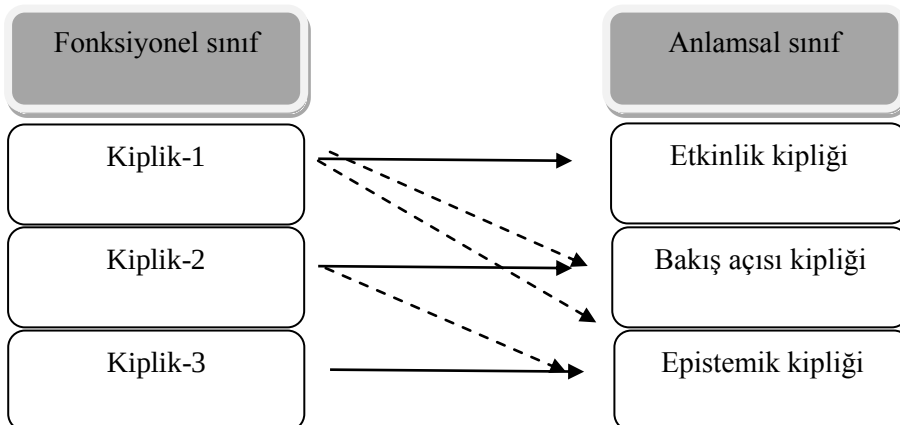
Görünüş ögelerinde olduğu gibi, birçok Kiplik-2 belirtici zaman ile birleşebilir. Bu durumda, Kiplik-2 zaman kapsamına girer. (Rentzsch, 2015, s. 15-16)

Kiplik-2, önermenin görüşüne yönelik bir kodlama yaptığı için anlamsal olarak görünüş ile ilişkilidir. Bu anlamsal kategori, bakış açısı kipliği terimiyle etiketlenecektir. Üç alt sınıftan oluşur: Olası, duygusal kiplik ve koşul. Rentzsch; Türkçe koşul cümlesinin iki ana işlevi olduğunu söylemek yeterlidir, diye düşünür. Bu iki işlev, koşullu bir yapının koşullu yan tümcedeki yüklemi işaretlemek ve duygusal sonlu bir işaretleyici olarak işlev görmektedir. Türkçe koşul kipi –sA(r), diğer Kiplik-2 işaretçileri gibi önermeyle çalışır. (Rentzsch, 2015, s. 18)

Rentzsch, deneysel verilerden anlaşılabileceği üzere daha düşük dereceli fonksiyonel sınıfların kip ögelerinin aynı zamanda daha yüksek düzeydekilerin anlamsal alanlarına da hizmet edeceğini söyler. Yani bazı Kiplik-1 ögeleri olası, duygusal ve/veya epistemik alanı kapsayabilirken bazı Kiplik-2 ögeleri epistemik alanı kapsayabilir. Bu tablo Rentzsch tarafından şu şekilde gösterilmiştir:

Tablo 4

İşlevsel ve Anlamsal Kiplik Sınıfları Arasındaki İlişki

Dilaçar (1971), eylemlerde kip teriminin önemli bir dil bilgisi kategorisi olduğunu belirtir. Kip; eylemin belirttiği sürecin hangi ruh bilimsel şartlarda oluştuğunu veya oluşmasının istendiğini niteleyen, duygu duruş biçimlerini, şahsi hisleri, maksadı ve bir şeye duyulan eğilimi açığa çıkaran kategori olarak tanımlanmıştır. Dilaçar; kiplerin okullarında bildirme, emir, dilek-şart, gereklilik, istek şeklinde alt bölümlere ayrıldığını bildirmiştir. Ancak kiplerin zamanla ve kılınışla ayırt edilemeyecek şekilde iç içe geçtiğini belirtmiştir. Böylesine bir kullanımda zaman kipi gibi bir adlandırmanın kipi tanımına uygun düşmediği Dilaçar tarafından belirtilir. Dilaçar; kipi zaman ile alakalı bir kavram olmadığını, kip ile salt duygu duruş biçimlerinin aktarıldığını ifade eder. Kipi bir bağımlı dil bilgisi ögesiyle yapıldığı gibi bir anlayışa da karşı çıkar. Duygu duruş biçimleri kadar kip olduğunu aktaran Dilaçar, kimi duygu duruş biçimlerinin bazı bağımlı dil bilgisi öğeleriyle karşılanabileceğini belirtse de bu durumun bağımlı dil bilgisi öğeleriyle duygu duruş biçimlerinin örtüşmesi gibi bir sonucu doğurmadığını savunur. Kiplerin çeşitli bağımlı dil bilgisi öğeleriyle, çeşitli ifade imkânlarıyla sağlanabilmesi gibi bir bağımlı dil bilgisi ögesiyle de birden fazla kipi karşılanabileceği Dilaçar'ın görüşüdür.

Dilaçar; gramerlerin belirttiğinden başka işlevleri ve bu işlevleri karşılayan olgular ile dilde kullanım imkânı bulan sözcelerin incelenmediğini de görüşlerine ekler.

Kocaman (1983); dilin kullanım olanakları ile sadece cümle üretilmediğini belirtir. Dil ile soru sorma, emir ve istek belirtme, kesinlik ya da belirsizlik aktarma gibi işlevlerde de bulunabileceği belirtilir. Bireysel ve ağırlıkta toplumsal bir faaliyet gösteren dilin sadece yapısal olarak işaretlenmeleri dilin kullanım alanını daraltır, denmektedir. Bunun yerine aktaran ya da dinleyen kimsenin bir durum karşısında takındığı davranışın, bağlamın, dil içi ve dil dışı unsurların dikkate alınmasının gerektiğini vurgulayan Kocaman, dil içi ve dışı unsurları daha yeterli gösteren kavram olarak kipliği gösterir. Kiplerdeki dilek-koşul, gereklilik gibi ayrımların sadece fiil etrafında oluştuğu gibi bir yargı Kocaman tarafından yeterli görülmez. Türkçeyi de kapsayacak şekilde bütün dillerde kiplenmenin sadece fiil etrafında oluşan bir kavram olduğunu kabul etmek, Kocaman için zor görünen bir durumdur.

Kocaman, söylem yönelimli ve sözcükleşmiş kipleme olarak bir ayrıma gider. Söylem yönelimli kiplemede *-sa*, *-meli* gibi biçimbirimleri kullanılır. Bu kullanımlarda öznenen başka bir etkenin tesirinin olduğu belirtilir. Sözcükleşmiş kiplemede ise bu kullanım geçerli görülmez.

Kocaman, kip kavramının çok taraflı yönleri olan bir kategori olduğunu belirtir. Bu kategoride kipler *-sa, meli, -a, -ebil* gibi bağımlı dil bilgisi öğeleriyle kısıtlanması dilin işlevlerini kısıtladığı için Kocaman tarafından yeterli görülmez. *Belki, herhalde, kaçınılmaz, zorunlu, kesinlikle, acaba, sakın, kuşkusuz, usulca, eğer, ister, olası, olanaklı* vb. gibi sözcüklerin bağlamda değişik anlam kategorilerini işaretlediğini; bu nedenle de bu sözcüklerin de kip kategorisinde yer alması gerektiğini belirtir. Dilin bağlamda nasıl kullanıldığı, edimsel karşılığı, subjektif ve objektif perspektiflerdeki görünüşleri de dikkate alınmalıdır diyen Kocaman; bütün dillerde de benzer şekilde var olan bir görüş olarak bağımlı dil bilgisi öğeleri ile kipin tam olarak eşleşmediğini söyler. Kocaman; kipleri karşılayan bağımlı dil bilgisi öğelerinin bağlam ya da paralinguistik etkenlerden dolayı sadece dilek-koşul, gereklilik vb. değil de birden çok göreve sahip olabildiği görüşündedir.

Özetle Kocaman, Türkçenin kullanım olanaklarını sınırlamamak adına görünüş, kip ve zaman kategorilerinin her açıdan uyumlu ve bütün halinde bulunmasını belirtir. Kip kategorisinin de sadece onu karşılayan bağımlı dil bilgisi öğeleri ile değil, sözcükleşmiş kipleme olarak adlandırdığı kavramla da verilebildiğini belirtir.

Johanson (2009)'da istek, arzu edileni belirtmek için kullanılan ifadelerdir. Söz konusu olan eylemin gerçekleştiğini varsayar. Bu ifadeler istek, emir, uyarı, teklif, tavsiye, teşvik gibi anlamları içerir. Diğer bir kişiye emir, komut olarak kullanılmaz yani kişiye doğrudan emretmez. Eylem ve eylemi gerçekleştiren kişi arasındaki ilişkiyi sınırlamaz. Kişinin kendi öznel yargılarından oluşabildiği gibi nesnel, kişisel olmayan ifadelerden de oluşabilir. Gönüllülük kipi, istek kipi ve varsayım işaretleyicisi olmak üzere 3 tip istek işaretleyicisi vardır.

Gönüllülük kipinde eylem, öznenin iş birliğiyle gerçekleşir. Kişiyi harekete geçirmeye teşvik etmek için kullanılan güçlü ifadelerden oluşur. Kişide istekliliğin ortaya çıkmasına neden olur. İsteği dile getiren kişinin kendi arzusu olmak zorunda değildir, kişisel yargılardan oluşmaz. Eylem 1. kişi ağzından dile getirilir.

Eski Uygurcada *-(A)yIn, -(A)Ilm* ekiyle yapılır. Teşvik edici işleve sahiptir. Eylemi beraber yapmaya teşvik eder.

-zUn ekiyle yapılan şekil ise 3. kişiyle ilgili emir bildirir. Ancak zorunluluk anlamında değildir.

Modern Türkçede benzer eklerle kullanılır: -(y)AyIm Gid-eyim, -(y)AlIm gid-elim, -sIn git-sin.

Johanson'da istek kipi, Türk dillerinde daha doğrudan bir isteğe karşılık gelir. İstek belirteçleri çoğunlukla eylemin gerçekleşmesinin öznenen veya başka bir katılımcının iş birliğinden bağımsız olarak dilek, arzu ya da beklentiye ifade eder. Burada ifade edilen söz konusu özneye ilgili olmadığı gibi anlatıcının iradesi olmak durumunda da değildir. Anlatıcı ve söz konusu özne birinci tekil şahısta birleşmiştir. Örneğin *Harekete geçeyim = Harekete geçmek istiyorum*

Varsayım işaretleyicisinde olduğunu varsay, hayal et, varsayalım anlamlarında kullanılır.

-sA işaretleyicisi bağımsız cümlelerde kullanıldığında bu şekilde kullanılabilir: Örneğin Osmanlı Türkçesinde bak-sa-m : Farz edelim bakıyorum. Özbekçede kél-sá-n : Ya gelseydin? Ve ye-sá-k: Ya yeseydik?

Demirel (2018); kipliğin gramatikal olarak zaman ve görünüşle ilişkisi olan bir kategori olduğunu, anlama ve anlatmayı ifade etmeye olanak sağladığını belirtir. Demirel eylem ulamında bulunmalarından dolayı görünüş, kip/kiplik ve zaman kavramlarını birbirinden ayırmaz.

Demirel; -sA biçimbiriminin kiplik görünümünü açıklayıcı, anlatısal ve kanıtsal metinlerde olmak üzere incelemiştir. Açıklayıcı metinlerde gönüllülük kipliğini karşılayabildiği belirtilir. Demirel için gönüllülük; isteği, dileği, duayı, yalvarmayı, tavsiyeyi vb. bildiren bir ulamdır. Cümlede yer alan *keşke* sözcüğü istek anlamını nitelerken -sA biçimbirimini destekleyici bir görünümdedir:

“(1) Bahçeli keşke memleket sorunlarına zaman ayırsa (Sözcü, 1 Kasım 2017).” (Demirel, 2018, s. 272)

Demirel'e göre, anlatısal metinlerde de -sA biçimbirimi istek anlamındadır ve gönüllülük kipliğini karşılar:

(2) Gülcüm, sen de biraz kendine baksan artık (Sunal, 2014: 95).

(3) Baksana ne diyeceğim, bu akşam bize gelsene (Gülsoy, 2016: 43).

(4) Sırt üstü kumlara yatsam. Karıncalar dolansa parmaklarımda. Su satan bir çocuk “Abi buz!” diye bağırırsa kulağımın dibinde (Ural, 2011: 12).

(5) Son zamanlarında bari biraz yanında olsam (Mungan, 2009: 116).

(6) Bir fırt versene şu biradan (Serbes, 2009: 74).

(7) Senin benden ne istediğini bir bilsem; (Bekiroğlu, 2016b: 348).

(8) Hep bu ılık yorganın altında yatsam, hep bu odada kalsam, kimse bana dokunmasa, ben kimseden korunmak mecburiyetinde olmasam, bütün belalardan uzak dursam (Ümit, 2016: 475).

(9) Keşke BM sözleşmesinin koruması altındaki etnik bir azınlık filan olsak (Şafak, 2012: 100).

(10) Keşke mümkün olsa da bir ressamın yaptığı bütün resimlere topluca göz atabilsek... (Tekin, 2002: 129). (Demirel, 2018, s. 273)

Demirel, kanıtlayıcı metinlerde yer alan –sA biçimbiriminin de istek anlamında bulunarak gönüllülük kipliğini belirttiğini söyler:

(11) Şimdi uzansam şöyle anıların üstüne... Biraz kendimi dinlesem, biraz kendimsizliği (Tazeoğlu, 2016: 10).

(12) Tekrar başa dönersek, gazeteler kitap eklerinin yanı sıra edebiyat ekleri de verseler, ürünler de yayımlansa iyi olur... (Ergülen, 2012: 19).

(13) Ne yapsak etsek çocuğu yine bir “çocuk hali”nde şiire yeniden *kazandırsak* (Ergülen, 2012: 25).

(14) Gidip bir sebile kapansak. Bize ait olanı geri alsak (Tekşen, 2013: 15). (Demirel, 2018, s. 273)

2.2.2.2. –sA’yı Kip ve Zaman Eki Olarak Kabul Eden Çalışmalar

Vardar (2002) yönetiminde hazırlanan *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünde* kip; fiilin açıkladığı oluş hakkında konuşmacının tavrını, bir başka ifadeyle, yalnızca bildirme ile mi yetindiğini, aksi takdirde bir değerlendirme mi yaptığını, *istek, dilek, koşul, gereklik, buyrum* mu ifade ettiğini işaret eden fiil şekillerinin niteliği şeklinde tanımlanır.

Tanımda kip, konuşucunun tutumu perspektifinde ele alınan bir terimdir. Vardar, bir kipin birden fazla kipsel karşılığının bulunabileceğine dikkat çeker. Türkçe gramerde ise kip teriminin zaman kavramıyla iç içe bulunduğu, kip yerine tarz sözcüğünün kullanılıp zaman yerine de kip teriminin kullanıldığına değinir. Alanda, kabul görmüş olarak, bildirme kipleri ve isteme kipleri olarak iki kategorinin varlığına işaret eder. *Belirli geçmiş, belirsiz geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamanın* bildirme kiplerini; *istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrumun* ise isteme kiplerini oluşturduğunu belirtir. İsteme kipini fiilin gösterdiği tasarımı subjektif açıdan *dilek, istek, gereklik, buyrum* şeklinde ifade eden kip olarak tanımlar. Türkçede *isteme kipleri; istek, dilek-koşul, gereklik ve buyrum kiplerini* içinde bulundurur.

Dilek-koşul kipini ise dileği ihtiva eden isteme kipi olarak tanımlar. Bu kipin eylem kök veya gövdelerine -se (-sa) eki getirilerek oluşturulduğunu belirtir.

Vardar, kiplik kategorisinin tanımını da verir. Kiplik için konuşucu ile dinleyici arasındaki iletişimin biçimine göre cümlelerin oluşturduğu yapı unsurdur, denilir. Temel kipliklerden bazılarını olumlu ya da olumsuz bildirme cümlesi, soru cümlesi, buyrum ya da dilek cümlesi olarak sıralar. Zaman sözcüğünün tanımını açıklarken evrensel bir görüş olmadığını vurgulamakla birlikte sıklıkla tercih edilen ayrımın geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman ayrımı olduğunu belirtir. Eylemleri zaman bakımından yalın ve bileşik zaman olarak ikiye ayırır. Geçmiş, şimdiki ve geniş zamanı yalın zamanlar olarak sınıflarken hikâye, rivayet koşul ile bileşik zaman olduğunu belirtir. Bu çekimlemelerin üzerine -se biçimbiriminin eklenmesiyle katmerli bileşik zaman yapısının oluştuğu açıklanır. Zaman kavramından ayırdığı görünüş kategorisini fiildeki işin, oluşun konuşucu tarafından nasıl görüldüğü ile ilgili olmakla ayırır.

Sebzecioğlu (2004), literatürde kipin belirsiz bir kavram olduğunu ve bu kavramın görünüş ve zaman kategorileriyle olan farkının açıklanmadığını belirtmiştir. Türkçede dil bilgisel kategorilerin çoğunlukla ekler aracılığı ile oluştuğu göz önüne alındığında eylemden sonra gelen eklerin kip, zaman ve görünüş kategorilerinden birisiyle ilgili olmasını kaçınılmaz bulmuştur. Ancak dil bilgisi kitaplarında özellikle kip ve zamanın iç içe kullanıldığını, görünüş kategorisine ise yer verilmediğini belirtmiştir. Öyle ki zaman ve kipin iç içeliği *bildirme kipi* başlığıyla görülür, demiştir. *Tasarlama kipi* ise zamandan tamamen uzak tutulmuştur. Sebzecioğlu'na göre alandaki bilgiler eksiktir ve bu bilgilerle yapılan sınıflandırmalar da hatalar barındırmaktadır. Sebzecioğlu; literatürde yer alan tanımların ise geleneksel dil bilgisi anlayışıyla oluştuğunu, Agop Dilaçar'ın tanımı ile başlayan kip tanımı

ile birlikte geleneğin dışına çıkılarak daha açıklayıcı tanımlara alanda yer verildiği görüşündedir. Sebzecioğlu; kipin cümlelerin konuşanının psikolojik durumu ile eylemler, olaylar karşısındaki tutumunu yansıttığını belirtir. Geleneksel dil bilgisi anlayışlarının benimsediğine benzer biçimde sınırlanmış değil, bireylerin psikolojik halleri genişliğinde kip olduğunu savunur.

Sebzecioğlu, dil bilgisi kitaplarına yerleşmiş olan bildirme ve tasarlama kipleri şeklindeki sınıflandırmanın hatalı olduğu görüşündedir. Kip, zaman ve görünüş kategorilerinin doğru tanımlanması ile yapılacak sınıflandırmada zaman bildiren bir biçimbirimin aslında görünüş bildirebileceği veya zaman bildiren bir biçimbirimin ise kip bildirebileceği görülecektir, demiştir.

Sebzecioğlu; dil bilgisi kitaplarında *bildirme (haber)* kiplerinin -AcAk, -mİş, -Ar, -mAz, -mA, -DI, -yor morfeplerinden oluştuğunu belirtir. *Tasarlama (dilek-şart)* kiplerinin ise -mAII, -sA, -sIn, -In(Iz), -sInAr, -AyIm, -AIIIm, -A morfeplerinden oluştuğunu söyler. Bu kategorizasyonun ikircikli durumlara sebep olduğu görüşündedir. Bildirme kipleri salt zaman bildirmektedir, ancak tasarlama kipleri ise her biri ayrı anlama sahip birer kiptirler. Bu sınıflandırmaya göre kip kategorisi yalnızca fiil etrafında şekillenmiştir. Sebzecioğlu, Türkçedeki birleşik zaman kavramını ele aldığı anda bahsedilen ikircikli durumun oluştuğunu söyler. Dil bilgisi anlayışına göre birleşik zamanlar üç alt başlıkta ele alınır: -AcAk + -DI, -MAII (y) + -DI vb. şeklinde oluşan hikâye birleşik zaman; -Yor + -mİş, -SA (y) + -mİş vb. şeklinde oluşan rivayet birleşik zaman ve -DI (y) + -sA, -MAII (y) + -sA vb. şeklinde oluşan şart birleşik zaman. Sebzecioğlu, geleneksel dil bilgisinin tasarlama kiplerinin zaman bildirmemesi anlayışına göre -mAII (y) + DI, -sA (y) + mİş, -mAII (y) + sA yapılarının birleşik zaman belirtmemesi gerektiğini söyler. Sebzecioğlu'nun bu yapıların birleşik zaman bildirmemesi gerektiğine dair tasarlama kiplerine ek olarak bildirme kipleri ile ilgili olarak da bir düşüncesi vardır: Bildirme kiplerindeki her biçimbirimin zaman bildirmeyeceği, bazılarının kip ve görünüş bildireceği de göz önüne alınırsa yine bu biçimbirimlerin de birleşik zaman yapısı gösteremeyeceği görüşündedir.

Geleneksel dil bilgisi anlayışının aksine tasarlama kiplerinin zaman bildirdiği görüşünde olan Sebzecioğlu, -sA biçimbiriminin yer aldığı şu örnek cümleyi vermiştir:

“Keşke söylenileni yapsan. (Keşke söyleneni yapacak olsan)” (Sebzecioğlu, 2004, s. 23)

Bu cümlede *tasarlama* biçimbirimi olan -sA'nın gelecek zamana atıfta bulunduğunu söylemektedir.

Sebzecioğlu'nun kip sınıflandırmasının nasıl olması gerektiği üzerine önerisi vardır: Bu önermelerin temelinde kip, zaman ve görünüş kategorilerinin her birinin farklı bir başlıkta adlandırılmaları yatar. Bu adlandırma yapıldıktan sonra kipler iki şekilde sınıflanabilir. Birinci sınıflandırma için, Türkçe anlatımlarda beliren kipler bir kategori oluşturur ve bu kategoriye girecek biçimbirimler kategori içine yerleştirilir.

İkinci sınıflandırmada ise biçimbirimler kategoriye oluşturur ve bu biçimbirimlerin belirttiği kipler kategori içinde sıralanır. Bu sınıflandırmaya bir örnek Sebzecioğlu'ndan alınmıştır:

“-sA

İstek kipi: Keşke ben de çocuk olsam! (Karadağ, 21)

Korku kipi: Ya kendisini de çağırırlarsa, İhsan'ı hasta bırakarak gitmeğe mecbur kalırsa? (Tanpınar, 21)” (Sebzecioğlu, 2004, s. 24)

Benzer (2008), *Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik* doktora tezinde kip ve kiplik kavramları üstünde durur. Kip ile kiplik kavramlarının kimi zaman iç içe, birbirlerine denk düşecek bir doğrultuda kullanıldığını belirtir ve aslında bu iki kavramın arasındaki ayırtıdan bahseder. Kip kavramında, konuşucu tutumu doğrultusunda *emir, istek, dilek-şart ve gereklilik* kiplerinin ifade kalıplarını kullanır. Kip için atanmış dört kullanım söz konusudur, denilebilir. Kiplik kavramında ise kipte olduğu gibi atanmış dört kullanım değil de konuşucunun tercih ettiği kadar çok kullanım vardır, denilebilir. Konuşucunun zaman eklerinden birini tercih ederek *ihtimal, belirsizlik, belirlilik, küçümseme, kesinlik, tahmin, sonradan farkına varma, şaşırma, övünme, söylenti, şüphe, alışkanlık, niyet, söz verme* anlamlarını dinleyen kimseye iletildiğini belirtir.

Benzer; Türkçede kip tasarımı kip ile kiplik şeklinde karşılıklı olarak bir diğerinden uzaklaştırmak lazımdır, bu özellik gözetilmediği sürece Türkçede kip tasarımı eksiksiz anlaşılamayacaktır, görüşündedir. Kip ve kiplik kavramları hakkındaki önerisini ifade eden Benzer, kip değerlerinin neler olduğunu da şu şekilde ifade etmiştir:

Kip (mood); Türkçede istek, gereklilik, emir, dilek-şart anlamlarında sahip olan, biçim olarak dilde kullanım imkânı bulan ve birincil görevi bu görevleri aktarmak olarak biçimlere (-mAll, -A, -sA) verilen addır. (Benzer, 2008, s. 271)

Benzer, temel görevinin zaman değil de kip olduğunu belirttiği *emir, istek, dilek-şart ve gereklilik* kiplerini *tasarlama kipleri* adı altında toplar. -mAll, -A, -sA, Ø eklerini kip bağımlı dil bilgisi öğeleri şeklinde değerlendirir. Bu kip ekleri ile çekimlenen sözcükleri kipin değerine göre kategorize eder. Genel görüş olarak tasarlama kiplerinin zaman belirtmediği düşünülse de Benzer *istek, dilek-şart ve gereklilik* kiplerinin *gelecek zamana; emir* kipinin ise *şimdiki zamana* göndermede bulunduğunu belirtir.

Benzer, tasarlama kiplerinin zaman bildirmeyeceği görüşünün aksine yer verdiği düşüncelerini -sA *Ekinin İşlevleri ve Dilek-Şart Ayrımı* adlı çalışmasında da sürdürür. Benzer (2010) , tasarlama kiplerinin zaman belirtmeyeceği görüşüne katılmaz. Tasarlama kipleri içinde -sA'nın zaman ekleri ile çekimlenebilme özelliğinin gereklilik, istek ve emir kiplerinde bulunmadığını da ifade ederek -sA ekinin zaman fonksiyonunu üstlendiğini savunur. Görüşlerini desteklemek amacıyla *geldiyse, gelmişse, geliyorsa, gelecekse, gelirse* çekimlerini örnek göstermiştir.

Benzer (2010), -sA biçimbiriminin tek biçimle birden çok işlevi üstlendiğini savunur. Tarihi dönemlerde şart işlevi taşıdığını ancak zamanla ekin dilek işlevini de üzerine aldığını belirterek bu biçimbirimin dilek-şart eki olarak adlandırıldığını söyler. Ekin şart ve dilek işlevlerinin yanı sıra *yapsanıza* kelimesinde olduğu gibi buyruk, bir fiilin art arda söylenmesiyle *Bu projeyi kazansa kazansa doktorlar kazanır* cümlesinde olduğu gibi ihtimal işlevlerinin bulunduğunu belirtir. Ekin i- ek fiiliyle birleşmesi ile oluşan *ise* biçimiyle de *Helikopterlerin sesi bizim için mutluluk; teröristler için ise korkudur* cümlesinde olduğu gibi karşılaştırma ve zıtlık işlevlerinin de bulunduğu Benzer tarafından belirtilir. -sA biçimbiriminin tek adlandırmaya rağmen işlevlerinin birbirinden ayrı olduğunu ve dil bilgisi öğretiminde de bu ayrımın öğretilmesine dikkat edilmesi gerektiğini savunur. Benzer; bu çalışmasında biçimbirimin fiil ve ad, basit fiil ve birleşik fiil çekimi ile basit ve birleşik cümlelerde genellenebilen bir tablosunu vermiştir:

Tablo 5
-sA ekinin dilek ve şart işlevleri

<u>Dilek</u>	<u>Şart</u>
Fiil	Ad
Basit fiil çekimi	Birleşik fiil çekimi
Basit cümleler	Birleşik cümleler

(Benzer, 2010, s. 137)

Benzer, tabloda bulunan durumları yalnızca tümce içerisinde kullanılan belirteçlerin değiştirebileceğini söylemektedir. Çalışmasında dilek-şart adlandırması yerine kullanılabilecek bir önerinin dil bilgisi çalışmalarında daha ayırıcı olabileceğini belirtir. –sA’nın içinde birden çok işlev barındıran yapısından dolayı eke gönderme yapılırken ve isim verilirken *dilek-şart kip eki* yerine –sA eki veya –sA kip eki denilmesini yeğlemek uygun düşecektir, görüşündedir. Bu durum Benzer’e göre, ekin görev farklılıklarını da kolaylıkla anlatabilir.

2.2.3. Dil Bilimi Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Uzun (1998, 2004), Türkçenin çekimlenebilen dil yapısından dolayı tek ek ile tek işlevin karşılandığı kanısındadır. Tek bir ekle kip, zaman ve dünya dinciliğinde yer alan ancak geleneksel dil bilgisinde neredeyse hiç yer almayan görünüş kategorisinin işaretlenemeyeceğini bildirir. İlgili biçimbirim –sA, Uzun’da şart kipi olarak da adlandırılmakla birlikte isteği karşılamakla işaretlenmiştir. Bu biçimbirimi ile görünüş aktarılamayacağını ekler, eylemlerde yer alan görünüşün ise diğer görünüşlere karşıt bir biçimde anlamını bulan sıfır ekiyle meydana geldiğini savunur. Uzun diğer dil bilimcilerden farklı olarak tek işleve vurgu yapan tek dil bilimci olarak değerlendirilmiştir.

Erkman-Akerson (2000), Erkman-Akerson ve Ozil (2015), Ruhi, Ş. - Zeyrek, D. - ve Turan, Ü.D. (2000), Göksel ve Kerslake (2005), Aslan Demir (2007, 2008), Kerimoğlu (2008, 2016), Rentzsch (2015), Dilaçar (1971), Kocaman (1983), Johanson (2009) ve Demirel (2018) –sA biçimbirimini kip/kiplik kategorisi ile ilişkilendiren çalışmalardır.

Erkman-Akerson, kip kavramıyla gerçeklik oranına yönelik işlevlerin aktarılmasının yanı sıra daha başka çıkarımların da yapılabileceğini de belirterek kiplik vurgusu üzerinde durmuştur.

Aslan Demir; isteme anlam birimini emir, istek, rica ve yalvarma olmak üzere değerlendirmiştir. –sA ise morfolojik istek işaretleyici olarak istek kipliğinde yer almaktadır. Çalışmalarda –sA ile ilgili saptanan düşünceler şöyle maddelendirilebilir:

- Aslan Demir'in çalışmasında –sA ile –A eklerinin anlam ayırıcı ifadeleri oldukça dikkate değerdir. Bu ifadelerde gönüllülük kipi –A ile hareketin tasarlanmaktan öte yapılmasına yönelik bir vurgu olduğu ancak –sA ile kullanılan çekimlerde hareketin hala tasarlanmasının söz konusu olduğu vurgulanmıştır: *Yarın erken kalksam* ve *Yarın erken kalkayım* (Aslan Demir, 2007, s. 108 ve Aslan Demir, 2008, s. 114)
- –sA'nın istek anlam bilimi içerisinde daha yaygın olarak yer almasında istek kipi –A'nın kullanımının sınırlı olmasına ve birleşik çekiminin olmamasına bağlar.
- Aslan Demir –sA'nın genel olarak kabul edilen şart bildirdiği durumlarda bağımsız cümle kurmadığı anlayışına da katılmaz. Çalışmada –sA şart ve hipotez ifade ettiği sınırlı sayıdaki kullanımlarında da istek ifade ettiği durumlarda olduğu gibi bağımsız cümle kurabilir: *Hey ne yapıyorsun? Ya biri görürse?* (Aslan Demir, 2007, s. 114 ve Aslan Demir, 2008, s. 120)
- –sA ile –mAll yapı bilimsel istek işaretleyicilerinin ortak noktası varsayımla ilgili olmalarıdır, denilmiştir. Bu durum Aslan Demir'e göre mecburiyet değil, elverişlilik durumuyla açıklanır.

Kerimoğlu (2008) işlev temelli bir sınıflandırma ile kiplik kategorilerinin nasıl ifade imkânı bulacağını incelenmesi gerektiğine değinmiştir. Bir biçimbirimin farklı işlevlerini aktarmaktansa temsil ettiği kategoriyle ilişkilendirilmesinin dilin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağı görüşündedir. İstek kipliğini değerlendirirken –A ekinin kullanımda tercih edilmemesine rağmen istekle işaretlenmesinin Türkçenin ifade yollarını anlaşılabilir bir duruma getireceğini düşünür. Kerimoğlu (2016) ise kip ve zamanın farklı kategoriler olduğunu; dil bilgisi öğretiminde dilek–şart veya tasarlama olarak adlandırılan gereklilik, şart, emir ve isteğin kip olarak adlandırılmasını öneren bir çalışmadır. Çalışmada diğer *kip* olarak adlandırılan *gelecek zaman kipi*, *geçmiş zaman kipi* gibi ifadelerin zaman olarak

adlandırılmasının dahi kip ve zaman kategorilerinin farklılığına dikkat çekmek için ayırıcı olduğunu belirtir.

Dilaçar (1971) ve Kerimoğlu (2016), kip ve zamanın farklı kategoriler olduğunu bildiren çalışmalardır. Dilaçar ayrıca bazı ruh durumlarının bir ekle karşılanmasının bir ekin bir kip ile örtüşmesi sonucunu doğurmadığını savunur ve ruh durumları kadar kip olduğunu aktarır.

Kocaman da Dilaçar gibi bir ek ile bir kipin tam olarak örtüşmediğine vurgu yapar. Ayrıca Kocaman çalışmasında kiplenin yalnızca fiil ile ilişkilendirilmesini yeterli görmez. Sözcükleşmiş kiplerlerin de kipsel anlamları karşıladığını belirterek kip kategorisinde yer alması gerektiğine değinir. Kocaman'ın çalışmasında vurgulanan bir diğer madde ise dilin bağlamdaki kullanımları, edimsel karşılığı ile subjektif ve objektif perspektiflerdeki görünümleridir.

Johanson, istek anlam birimini gönüllülük kipi, istek kipi ve varsayım işaretleyicisi olmak üzere üçe ayırır. Burada gönüllülük ve istek kipi Aslan Demir'in çalışmalarında da yer aldığı gibi harekete geçme bildirir. –sA biçimbirimini ise Johanson; varsayım işaretleyen olduğunu varsay, hayal et anlamlarına denk gelen bir ifadeyle nitelemiştir.

Vardar (2002), Sebzecioğlu (2004) ve Benzer (2008, 2010) –sA'nın kip ve zaman kategorilerini işaretlediğini belirten çalışmalardır.

Vardar (2002) yönetiminde hazırlanan sözlükte kip terimi kullanılır. Bildirme ve isteme kipleri olmak üzere ikiye ayrılan kip kategorisinde –sA biçimbirimi dilek-koşul kipi olarak aktarılır. Dilek-koşul kipi, dileği içeren bir isteme kipidir. Ancak Vardar, bir kip ile birden fazla kipsel karşılığı işaretleyebileceğini destekler. Dilek cümleleri bu kipsel anlamların başlıcaları içindedir. Zamanı yalın ve bileşik olarak ayıran çalışmada –se ile çekimlenen ifadelerin koşul bileşik zaman oluşturdu ifade edilir. Hikâye, rivayet ve koşul bileşik zamanlarının –se ile çekimlenmesi ile katmerli bileşik zaman yapısının oluştuğu belirtilir ve –sA'nın zaman vurgusuna yer verilir.

Sebzecioğlu ise çalışmasında Dilaçar gibi bireylerin psikolojik halleri kadar kip olduğunu savunarak geleneksel dil bilgisi anlayışındaki sınırlandırılmış biçimlendirilmeye karşı çıkar. Dil bilgisi yaklaşımlarından farklı olarak zaman bildiren bir biçimbirimin görünüş, zaman bildiren bir biçimbirimin ise kip bildirebileceğine vurgu yapar. Asıl sorunun Türkçedeki birleşik zaman kavramında karşımıza çıktığını belirtir. Şöyle ki geleneksel dil

bilgisinde tasarlama kipleri zaman bildirmez denilmektedir. Ancak Sebzecioğlu bunun aksini savunur ve hatta bildirme kiplerindeki her biçimbirimin de zaman bildirmediğini, bazılarının kip ve görünüş bildirdiğini ekleyerek her bildirme kipiyle de birleşik zaman yapılamayacağını savunur. Bu durumun düzeltilmesi adına Kerimoğlu (2008)'nda da önerilen şekilde, kiplerin kategoriyi oluşturması ve kategoriyi temsil eden biçimbirimlerin yerleştirilmesi önerisi sunulur. Diğer bir öneri ise Sebzecioğlu tarafından biçimbirimlerin kategoriyi oluşturması ve işaretlediği kiplerin sıralanması şeklinde sunulmuştur.

Benzer (2008), doktora tezinde öncelikle kip ve kiplik kavramlarının birbirinden ayrı tutulmasının Türkçede kip tasarımının eksiksiz anlaşılması adına bir öncelik olduğundan bahseder. Kipi istek, gereklilik, emir, dilek-şart anlamlarını aktarmakla görevli olan birimler olarak tanımlarken kiplik için konuşucunun tercih ettiği kadar kip vardır diyerek Dilaçar ve Sebzecioğlu ile aynı görüşü paylaşır. Tasarlama kipleri altında yer alan emir, istek, dilek-şart ve gereklilik kiplerinin geleneksel dil bilgisi anlayışındaki genel görüşün aksine zaman bildirdiğini belirtir. İstek, dilek-şart ve gereklilik gelecek zamana, emir ise şimdiki zamana göndermede bulunmaktadır. Benzer (2010) ise –sA'nın birçok işlevi içerisinde barındırmasından dolayı ekin dilek-şart kip eki olarak adlandırılması yerine –sA eki veya –sA kip eki olarak adlandırılmasının daha uygun olacağını bildirir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli / Deseni

Bu tezin araştırma modelinde betimleyici model kullanılmıştır. Bu modelin kullanılmasının amacı –sA biçimbirimi hakkında sistematik çalışabilmek ve genel bir bakış açısı kazanmaktır.

3.2. Evren / Örneklem / Çalışma Grubu / Katılımcılar

Bu tezin evrenini literatürdeki geleneksel dil bilgisi ve dil bilim kaynakları, öğretim programları, ders kitapları, çeşitli edebi türler, dini metinler vb. kaynaklar oluşturmaktadır. Örneklem ise –sA biçimbiriminin incelendiği ve kullanıldığı kaynaklardan meydana gelmektedir.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Veri toplama yöntemi olarak belge incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle kullanılacak belgelere ulaşılmıştır. Birincil kaynaklar tercih edilmiştir. Ardından belgeler üzerinde sistematik bir çalışma yapılarak anlamlandırılmış, sınıflandırılması yapılmıştır.

3.4. Verilerin Analizi

Veriler analiz edilirken bütüncü temelli çözümleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile –sA biçimbirimini içeren yazılı metinler analiz edilmiş, dilin kullanımdaki karakteristik örnekleri izlenebilmiştir.

3.5. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği

Araştırma, -sA biçimbiriminin betimlenmesinde ve öğretilmesindeki yöntemsel sorunları araştırmayı hedeflemiştir. Amaca hizmet edebilmesi için sistematik bir çalışma yapılmıştır. Geleneksel dil bilgisi ve dil biliminde ele alınan çalışmalar, bu doğrultuda incelenmiştir. Anlamsal ilişkilerin yoğun olduğu, kipsel incelemelerin öne çıktığı bölümde amaca hizmet eden metinler kullanılmıştır. Kullanılan metinler kapsamı tamamlayacak nitelikte çeşitlilik göstermektedir ve görünüş açısından da çalışmayı tamamlamaktadır.

3.6. Araştırmacının Rolü

Bu tezin konusu belirlendikten sonra konuyu temsil edecek çalışmalar taranmış, detayları ile çalışmada yer almasına özen gösterilmiştir. Ardından günlük hayatta da

karşılaştığımız prospektüsler, dinlediğimiz şarkılar gibi türleri de içeren çeşitli anlatmalarda –sA’nın nasıl ele alındığı incelenmiştir. Dilde kullanım imkanı olan –sA’nın işlevsel olarak anlam bulması, sistematik olarak incelenmesi öncelenmiştir. Anlamsal işlevleri de tespit edildikten sonra öğretim programı ve ders kitapları taranmıştır. Çalışmaya katkı sağlamak amacıyla eğitim anlayışının değiştiği 2006 programı itibariyle programlar çalışma kapsamına alınmış, bu doğrultuda 2007-2008 öğretmen kılavuz kitabıyla 2019-2020 ders kitabı çalışmaya dâhil edilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

4.1. –sA ve Zaman

4.1.1. Gelecek Zamanlı Sözcelerde –sA

–sA biçimbirimi bir fiile doğrudan eklendiği zaman dileğin gelecek zamanda olması, gerçekleşmesi beklenen şey olmasından veya bir şeyin yapılmasının şarta bağlanması durumunda da gelecek zamandaki davranışlarla ilgili olmasından dolayı gelecek zamana göndermede bulunur. –*DiğI zaman* veya –*EcEk olursa* anlamlarıyla yer almaktadır.

–sA biçimbirimi almış sözcük, –*DiğI zaman* anlamı katarak belirsiz bir gelecek zamanı karşılayabilir:

“İnsan, hayatının hangi döneminde olursa olsun, annesine karşı hep çocuktur. Gerçekten mert bir yaradılışı olan bir erkeğin ağlayışı kadar kadında acıma duyguları uyandıracak bir şey düşünülemez. Özellikle o kadın, anne **olursa...**” (Sezâi, 2005, s. 125)

Neşet Ertaş’ın *Sevsem Öldürürler Sevmesem Öldüm* türküsünde yer alan –sA biçimbirimli eylemler –*EcEk olursa* anlamında gelecek zamana işaretlemektedir:

“Aman bir güzel kız gördüm tutmuş yolunu, yolunu
Uzatmış gerdana zalım of eğri telini

Geldi geçti bilmem kimin gelini, gelini
Sorsam öldürürler **sormasam** öldüm, öldüm

(...)

Dedi gel yanıma da haber vereyim, vereyim
Varsam öldürürler **varmasam** öldüm, öldüm”

Ayşe Kulin’in *Her Yerde Kan Var* adlı romanından alınan bölümde –sA ile çekimlenen fiil –*EcEk olursa* anlamında gelecek zamana göndermede bulunmuştur:

“Ben de bu işin tertiplenmesini alkol aldığımda ağzı gevşeyen Mithat Paşa’ya bıraktım ki, bir terslik **olursa**, topun ağzında kendisi olsun.” (Kulin, 2019, s. 52)

En’am Suresi’nin 7. Ayetinden alınan cümlede –sA ekini almış sözcükler, eylemlerin belirsiz bir gelecek zamanda gerçekleşmesi durumuna vurgu yapar:

Kur'an-ı Kerim, En'am Suresi

7. Ayet: Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap **indirseydik** ve onlar elleriyle tutmuş **olsalardı**, yine de o inkârcılar, “Bu apaçık bir büyü, başka bir şey değil” derlerdi. (Karaman, Çağrıcı, Dönmez ve Gümüş, 2018, s. 127)

Yine *En'am Suresi*'nden alınan 8. Ayette –sA ekini almış sözcük cümleye *indirecek olsaydık* anlamını atarak belirsiz bir gelecek zamana vurgu yapmıştır:

Kur'an-ı Kerim, En'am Suresi

8. Ayet: “Ona bir melek indirilseydi ya!” dediler. Eğer biz bir melek **indirseydik** elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine mühlet verilmezdi. (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 127)

İncil'den alınan kesitte bağlamın da ileti üzerindeki etkisiyle –sA ile çekimlenen sözcükler gelecek zamanı işaretleyecek şekilde kullanılmıştır:

İncil, Matta

²¹ İştittiniz ki, eski zaman adamlarına denildi: “Katletmiyeceksin;” ve: “Kim **katlederse**, hükme müstahak olacaktır.” ²² Fakat ben size derim: Kardeşine kızan her adam hükme müstahak olacaktır; ve kardeşine: Raka, **derse**, Millet meclisinin hükmüne müstahak olacaktır; ve kim: Ahmak, **derse**, cehennem ateşine müstahak olacaktır. ²³ İmdi, takdimeni mezbahta arzederken, kardeşinin sana karşı bir şeyi olduğu hatırına orada **gelirse**, ²⁴ takdimeni orada mezbahın önünde bırak, ve git, önce kardeşin ile barış, ve o vakit gel, takdimeni arzet. (İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı, 1996, s. 5)

İncil'den alınan kesitte –sA ile çekimlenen sözcükler –*EcEk olursak* anlamını karşılayacak şekilde gelecek zamana göndermede bulunmuşlardır:

İncil, Markos

³⁰ Yahyanın vaftizi gökten mi, yoksa insandan mıydı? Bana cevap verin. ³¹ Onlar da birbirleriyle söyleşip dediler: Eğer: Gökten, **dersek**: Öyle ise, niçin ona inanmadınız? diyecek. ³² Fakat: İnsandan, **dersek**-halktan korkuyorlardı; zira hepsi Yahyayı gerçekten peygamber sayarlardı. (İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı, 1996, s. 48)

Kırk Kardeş masalından alınan aşağıdaki paragrafta –sA bağımlı dil bilgisi ögesini almış olan *de* fiili cümleye *diyecek olsa* anlamını katmıştır:

“Birdenbire ne olduğunu anıyamayan küçük şehzade, yerinde doğrulup etrafı dinlemeğe başlamış: Rüzgâr dese değil, fırtına dese değil.. Kuş sesi, yılan sesi dese değil, su sesi dese değil..” (Tezel, 1971, s. 12)

4.2. -sA ve Kip

4.2.1. -sA’nın Kullanıldığı Metin Türleri

4.2.1.1. Dinsel Metinlerde –sA

Bakara Suresi’nin 103. ayetinde –sA biçimbirimi ile çekimlenen ilk sözcük şart, ikinci sözcük *keşke* sözcüğünün de katkısıyla *kuvvetli bir istek* görünümündedir:

Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi

103. Ayet: Eğer onlar iman edip kendilerini kötülükten korusalardı şüphesiz Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktı. **Keşke** bunu **bilselerdi!** (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 15)

Bu ayette ise –sA biçimbirimi ile çekimlenen sözcük *şart* işleviyle kullanılmıştır:

Kur’an-ı Kerim, A’raf Suresi

134. Ayet: Azap üzerlerine çökünce, “Ey Mûsa!” Sana verdiği söz hürmetine, bizim için rabbine dua et! Eğer bizden azabı **kaldırırsan** mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğulları’nı seninle göndereceğiz” derlerdi. (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 165)

İncil’den alınan kesitte –sA biçimbirimli sözcük *şart* işleviyle kullanılmıştır:

İncil, Matta

³¹ Cinler İsaya: Bizi **çıkartırsan**, domuz sürüsüne gönder, diye yalvardılar. (İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı, 1996, s. 8)

İncil’den alınan kesitte –sA biçimbirimli sözcükler, dinsel metinlerde sıkça kullanılan *şart* işlevi görünümündedirler:

İncil, Markos

²⁴ Eğer bir ülke içinde ayrılık olursa, o ülke duramaz. ²⁵ Ve bir evin içinde ayrılık olursa, o ev duramayacaktır. ²⁶ Eğer Şeytan kendisine karşı kalkıp kendisinde ayrılık olursa, duramaz, ancak sonu gelir. ²⁷ Fakat kimse kuvvetlinin evine girip onun eşyasını soyamaz, meğer ki, önce o kuvvetliyi bağlasın; o zaman evini soyar. ²⁸ Doğrusu size derim: Hep günahlar, ve ne kadar küfredelerse, küfürleri âdem oğullarına bağışlanır. ²⁹ Fakat her kim

Ruhülkudüse küfrederse, onun için ebediyen bağışlama yoktur, ama ebedi günah ile suçludur. (İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı, 1996, s. 38)

Tevrat'tan alınan bu kesitte sık kullanılan –sA biçimbirimli sözcükler, dinsel metinlerde sık kullanılan *şart* işlevinde bulunmaktadır:

²² Ve efendime demiştik: Çocuk babasını bırakamaz, çünkü babasını bırakırsa, babası ölür. ²³ Ve kullarına demiştin: Eğer küçük kardeşiniz sizinle inmezse, bir daha yüzümü görmezsiniz. (...) ²⁴ Ve dedik: İnemeyiz; eğer küçük kardeşimiz bizimle olursa ineriz; çünkü küçük kardeşimiz bizimle olmazsa, o adamın yüzünü göremeyiz. ²⁵ Ve babamkulun bize dedi: Bilirsiniz ki, karım bana iki oğul doğurdu; ²⁶ ve biri yanımdan gitti, ve: Mutlaka parçalandı, dedim; ve şimdiye kadar onu görmedim; ²⁷ bunu da benden alırsanız, ve ona bir zarar değerse, ak saçımı kederle ölümler diyarına indirirsiniz. ²⁸ Ve şimdi babam kulunun yanına vardığım zaman, çocuk bizimle beraber olmazsa, onun canı çocuğun canına bağlı olduğundan, ²⁹ çocuğun bizimle beraber olmadığını görünce, olur ki, ölür, ve kulların babamınak saçını ölümler diyarına kederle indirirler. ³⁰ Çünkü kulun babama çocuk için kefil olup dedim: Onu sana getirmezssem, ebediyen babama karşı suçlu olayım. (...) ³¹ Çünkü çocuk benimle beraber olmazsa, nasıl babama gideyim, ve babama gelecek fenalığı göreyim? (*Tevratı Şerif Yahut Eski Ahit*, 1996, s. 49)

4.2.1.2. Hikâyelerde –sA

Ömer Seyfettin'in *Kütük* adlı hikâyesinden alınan karşılıklı konuşmada, temel cümledeki fiillerin gerçekleşmesinin ancak -sA biçimbirimi almış fiillerin gerçekleşmesine bağlı olduğu anlamı vardır. *Koşul* anlamında kullanılan karşılıklı konuşma şu şekildedir:

“— Ne ise... Türk elçi gönderseydi, mutlaka kafasını keserler, bedenlerden aşağı fırlatırlardı.

— Paşa Türk elçisi gönderseydi, Zondi bunu yapmazdı.” (Seyfettin, 1976, s. 159)

Kütük adlı hikâyede yer alan aşağıdaki kısımda -sA biçimbirimi istek anlamı ile kullanılmıştır. Burada *ah* ünleminin yer alması istek anlamını bir hayli kuvvetlendirmiş, *güçlü bir istek* anlamı katmıştır:

“... Arslan Bey, her sabah erkenden atına biniyor, tek başına gerilerdeki ormanların içine dalıyor, saatlerce kalıyor, gülererek dönüyor:

— Hava bozmayacak mı? Ah, biraz sis **olsa...** diye gözlerini gökten, kalenin sallanan bayrağından ayıramıyordu.” (Seyfettin, 1976, s. 161)

Ömer Seyfettin’in *Yalnız Efe* hikâyesinden alınan cümlede –sA biçimbirimini almış olan *kaldırsa* sözcüğü cümleye *kaldıracak olsa, kaldırması durumunda* anlamı katarak bahsedilen tavana dokunabilmenin şartı olmuştur:

“Kezban, dolu cezveyi ocağın önüne bıraktı. (...) Babası gibi çok iriydi. Elini biraz **kaldırsa**, isle kararmış basık tavana dokunabilecekti. (Seyfettin, 2007, s. 8)

Yalnız Efe’den alınan aşağıdaki konuşmada *olsa* sözcüğü ile *istek* bildirilmiştir:

“Muhtar:

— Yaşa Hoca! Diye bağırda, sonra ilave etti:

— Sendeki cevher hepimizde **olsa...**” (Seyfettin, 2007, s. 13)

Refik Halit Karay’ın *Memleket Hikâyeleri* adlı hikâye kitabından alınan aşağıdaki cümlede –sA biçimbirimini eklendiği *es* fiili; cümleye *esecek olsa, esmesi durumunda* anlamı katarak bahsedilen fiillerin şartı durumuna gelmiştir:

“Biraz rüzgâr soğukça **esse** tavan boyu ocaklara kuru zeytin kütükleri atıyorlar, hindiler doldurarak, kazlar kızartarak kışın da zevkini çıkarıyorlardı.” (Karay, 2000, s. 17)

Sevim Ak tarafından kaleme alınan *Uçurtmam Bulut Şimdi* adlı çocuk hikâye kitabından alınan aşağıdaki cümlede –sA eki, eklendiği sözcüğü eylemin şartı durumuna getirmiştir:

“Annem, “Bir insan, işlerinin pürüzsüz çözümlenmesini **istiyorsa** kıyıda köşede açılmamış düğüm bırakmamalı,” der.” (Ak, 2006, s. 9)

Tolstoy’un *İnsan Ne ile Yaşar* hikâyesinden kısaltmalar yapılarak yer verilen bölümünde *olmasa da* sözcüğünde –sA biçimbirimini *da* sözcüğünün *bile* anlamının da etkisiyle *olmasa bile* anlamını karşılanmıştır. İlgili biçimbirimini yer aldığı ikinci cümlede *getirmezsen* sözcüğü ile *tehdit* anlamı sağlanmıştır. Üçüncü cümlede yer alan söz öbeği ile *de kesinlik* anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda *ne kadar kısarsa kıssın, haftada üç rubleyi ekmeğe ayırmasının kesin olduğu* söz konusudur:

Simon’ın morali bozulmuştu. (...) Kendi kendisine “Hiç üşümüyorum” dedi,

“Üzerimde koyun derisi palto **olmasa da**. Azıcık içtim. Şimdi içki

damarlarımda akıyor. Koyun derisi paltoya ihtiyacım yok. (...) Karım kızacak elbette. Gerçekten de çok ayıp bir şey, siz bütün gün çalışın, onlar paranızı vermesinler. Dur biraz! O parayı **getirmezsən** yemin olsun derini yüzeceğim. Nasıl getireyim! Yirmi kopek yirmi kopek ödüyor! Yirmi kopek benim ne işime yarar? Ben de içkiye harcadım... Tek yapabileceğim bu! Eli dardaymış, öyle diyor! (...) **Ne kadar kısarsam** kısıyım, haftada üç ruble sırf ekmeğe harcamam gerekiyor. Eve geliyorum bakıyorum ekmek bitmiş, bir buçuk ruble daha masraf etmem gerekiyor.” (Tolstoy, 2006, s. 8-9)

İnsan Ne ile Yaşar hikâyesinden alınan aşağıdaki bölümdeki, Matryona adlı karakterin iç konuşmasına yer verilmiştir. Bu konuşmada –sA biçimbirimini almış sözcük cümleye *istek* anlamının yanında *bari* sözcüğünün de etkisiyle *hiç değilse, en azından* anlamlarını da katmıştır:

“... Matryona ekmeği kaldırarak masaya oturdu ve kocasının gömleğini yamamaya başladı. Bir yandan yama yaparken diğer yandan da kocasını kışlık palto için koyun derisi alırken hayal ediyordu.

“Satıcı bizimkini **aldatmasa** bari. Benim iyi yürekli kocam çok saftır.” (Tolstoy, 2006, s. 14)

4.2.1.3. Romanlarda –sA

Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* adlı romanından alınan paragrafta *ah* ünlemlerinin kullanımının da etkisiyle *kuvvetli bir istek* görülür:

Şansı var dedemin, sohbet etmesini biliyor. Onlara sorular da soruyor. Benise öteki çocuklarla ne konuşacağımı bilemiyorum. Ama az sonra başlıyoruz saklambaç, savaş oyunu oynamaya. Öyle eğleniyoruz ki, oyunu bırakıp dağılmak istemiyoruz hiç. Ah hep yaz olsaydı! Ah her zaman başka çocuklarla çayırda oynayabilseydim! (Aytmatov, 1991, s. 42)

Beyaz Gemi’den alınan bu sözcelerde ise *şart* anlamı vardır:

O gün sabahtan beri Orozkul’un huysuzluğu üzerinde idi. Önce, bütün âletleri alıp tam çayın öbür yakasına geçecekleri zaman, Mümin torununu alıp okula götürmüştü. (...) Ne imiş? “Ben çabucak gider gelirim, çocuk okula geç **giderse** öğretmene karşı ayıp olur” diyor. Amma da utanılacak

insanı bulmuş ha! (...) İyi bir öğretmen **olsaydı** böyle bir okulda görev kabul eder miydi? (Aytmatov, 1991, s. 74)

Reşat Nuri Güntekin tarafından kaleme alınan *Çalılıkı* romanından elde edilen bölümde *yanar* sözcüğüne gelmiş olan -sA biçimbirimi *canım yansa bile* anlamını karşılayarak *canı yansa bile* bahsedilen eylemleri gerçekleştirmeyeceği anlamını vermiştir:

“Bazen kaza da olmaz değildi. Fakat Hüseyin’le aramızda sıkı bir mukavele vardı. Oyunda canım **yanarsa** ağlamayacak, onu kimseye şikâyet etmeyecektim.” (Güntekin, 2000, s. 7)

Sami Paşazade Sezai’nin *Sergüzeşt* adlı romanından alınan aşağıdaki cümleler, Dilber ile okul arkadaşı Lâtife Hanım arasında geçen diyalogdan alınmıştır. Bu cümleler Dilber’in Lâtife Hanım’a cevabıdır. Bu cümlelerde -sA biçimbirimi almış sözcükler *koşul* anlamı ile cümlelerde bulunmaktadır:

“Beni çok dövüyorlar. Çok hizmet ettiriyorlar. Sonra her dakika ‘pis Çerkes, pis halayık’ diyorlar. Oyun **oynasam** yasak. Üşüdüğüm zaman mangalın kenarına **otursam**, Tarâvet maşa ile elimi yakıyor. Bak koluma.” (Sezâi, 2005, s. 45)

Yine *Sergüzeşt* adlı romanda gözlem yapılırken -sA biçimbirimli cümleler *koşul* işlevini sağlamıştır:

Sessizlik... Uyuyor. Göz yaşlarıyla ıslanmış yastığının üzerinde, dağınık saçlarının içinde görünen küçücük yüzü ve bir parça açılmış dudaklarının arasından gülümsüyor sanılacak biçimde seçilen beyaz dişleri; eğer **yaşıyorsa**, annesinin hayâli, sonsuz dinginlik mezarına **çekilmişse** ruhu tarafından, koruyucu bir meleğin gökten inerek çocukların acılarını avutan bir anne okşayışıyla dudaklarından öpmesini bekliyor gibi görünüyordu. (Sezâi, 2005, s. 53)

Çâresâz’ın Celâl Bey’e olan sitemli sözlerinde -sA biçimbirimli sözcükler *istek* anlamı taşımaktadır. A/E seslenme ünlemi ile kalıplaşması da *merhamet etsenize* sözcük öbeğinde görülmektedir:

Elbet bir esirin sözünü kibarlar anlamaz. Dilber! O sizin oyuncağınız! Dilber! O sizin eğlenceniz! Zavallı kız, beni **dinleseydi**... Kuzum, siz Allah’tan da korkmaz mısınız? Hepsini yaptıktan sonra, hiç bir şeyden

haberiniz yokmuş gibi bir de eğleniyorsunuz. Bir az da **merhamet etsenize**... Ben de ne söylüyorum; bir beyde merhamet... (Sezâî, 2005, s. 115)

Sergüzeşt adlı romanda Celâl Bey'in söylediği sözcede -sA biçimbirimli sözcük *istek* anlamı taşımakta, ancak temel cümlelerin yüklemine *koşul* anlamıyla da bağlanarak her iki işlevi de üzerinde bulundurmaktadır:

“Kendi kendisine, “Ah bir kere **bulsam**, bütün dünyanın mevcut kuvveti onu benim elimden **alamaz**,” diyordu.” (Sezâî, 2005, s. 134)

Peyami Safa tarafından yazılan *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nda Nüzhet'in annesinin arkadaşıyla olan sohbetlerini bölmesi üzerine Nüzhet, isteklerini dile getirirken -sA biçimbirimini kullanmıştır:

Nüzhet kulağıma söylendi: “Şu anneme de uyku verici bir roman **getirsen** de daha uzun **konuşsak!**” (Safa, 2000, s. 24)

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'ndan alınan kişinin düşüncelerini aktardığı sözcelerde içinde *ne olduğunu bilmediği gizli ve meçhul ümitler olmasaydı* ifadesiyle olmaması durumunun değerlendirilmesi yapılarak *varsayımda* bulunulmuştur. *Bu ümitlerin aldatması şartının gerçekleşmesi durumunda* da mahvolacağına işaret edilmiş ve -sA biçimbiriminin *şart* anlamı gösterilmiştir:

“Birçok fedakârlıklara **hazırlanmak lâzım geldiğini** anlıyordum. İçimde hep ne olduklarımı **bilmediğim gizli ve meçhul ümitlere sarılmıştım**; onlar **olmasa** bir saniye nefes **alamazdım**; çünkü bütün hesaplar aleyhime çıkıyordu, bu meçhul ümitler beni **aldatırlarsa** mahvolacaktım.” (Safa, 2000, s. 25)

Ahmet Mithat'ın *Düldane Hanım* adlı romanından alınan paragrafta *hatırlanırsa* sözcüğüyle *hatırlanacak olursa*, *hatırlanması durumunda* anlamı ile *şart* işlevi karşılanmıştır. Yine bir isme eklenen -sA biçimbirimi *adamsanız* sözcüğüyle de *şart* işlevini sürdürmeye devam etmiştir:

Şu anlattıklarımıza bakıp da Galata caddesini tramvay ile dahi geçmek tehlikeli olan bir cadde olarak mı düşünüyorsunuz? Aslında, en yeni zamanlarda, hem de bu cadde üzerinde görülen olaylar **hatırlanırsa**, böyle bir düşüncüyü aklınıza getirebilirsiniz; ancak siz kendi hâlinizde gezer yürür bir **adamsanız**, Galata caddesinde sizin için akla gelebilecek tehlikeler, ya

saatinizin ya da para kesenizin başına gelir; siz böyle bir sadakaya karşılık her belâyı savuşturabilirsiniz. (Mithat, 2005, s. 27)

Cervantes'in *Don Kişot* romanından alınan sözcede *söz vermesi şartıyla* anlamıyla *şart* anlamında kullanılmıştır. Devamında yer alan *ancak bu şartla* ibaresi de yargıyı destekler niteliktedir:

–Hayır, hayır! Kılma bile dokunamaz! Böyle bir şey yaptığı takdirde, işte yanında söylüyorum, anasından doğduğuna pişman ederim onu... Şövalyelik adına yemin eder de paranı ödeyeceğine ve sana bir tek tokat atmayacağına **söz verirse**, ancak bu şartla kendisini serbest bırakacağım. Aksi takdirde şuradan şuraya bir adım atamaz! (Cervantes, 2005, s. 25)

Mehmet Rauf'un *Eylül* adlı romanda Süreyya sitemini dile getirirken *Ah, büyükbabalarımız!* seslenmesinin de etkisiyle devam eden cümlede *isteğini* –sA biçimbirimli *gitselerdi* sözcüğüyle ifade etmiştir:

“Ve o, kadın, bu acı düşünceyle başını eğip susarken Süreyya söyleniyor, şikâyet ediyordu. Belki ellinci defa olarak:

“Ah, büyükbabalarımız!” diyordu; “Anlaşılmaz hesaplarla bu cehennem köşelerinde bağ yapıp gelip kapanacaklarma ne olurdu şu İstanbul’u İstanbul eden güzel yerlere **gitselerdi...**” (Rauf, 2006, s. 16)

Eylül’den alınan Süreyya’nın Suat’a karşı hislerini aktardığı sözcelerin ilkinde yüklem verilmemiş, böylece ilgili biçimbirimin yer aldığı sözcüğün anlamı vurgulanmak istenmiştir. İkinci ifade de temel yargı da cümlede yer almış, böylece *şart* anlamı açıkça görülmüştür:

Süreyya bu elin ipek tenini uzun uzun koklayarak, bir inilti hâlinde:

“Ah Suad,” dedi. “Sen de **olmasaydın...**”

Genç kadının mutlu ve sessizce soru sorar gibi bakan gözlerine girerek kalbinden kopan bir içtenlik sesiyle:

“Sen de **olmasaydın** öldürdüm Suad,” dedi, sesinde bir büzün titreyişi vardı.

(Rauf, 2006, s. 18-19)

Turgut Özakman tarafından yazılan *Diriliş – Çanakkale 1915*'ten alınan bölümde Londra'ya gönderilen mesajda *havanın güzel gitmesi durumunda* anlamıyla *şart* anlamı mevcuttur:

Mayın konusuyla Kurmay Başkanı Albay Keyes ilgileniyordu. O bu konuda güvence verince, Londra'ya ihtiyatlılığına hiç uymayan şu iddialı mesajı gönderdi:

"Hava güzel giderse 14 gün sonra İstanbul'dayım" (Özakman, 2008, s. 134)

Diriliş – Çanakkale 1915'ten alınan kişinin düşüncelerini aktardığı sözcelerde *keşke* sözcüğünün de mevcudiyetiyle *istek* anlamı görülmektedir. *Savunabilselerdi* sözcüğünde *istek* anlamı *savunmaya güçleri yetseydi* şeklindedir:

Yüzyıllardır bir şeyleri birbirine ekleyip kenetleyerek, bulup buluşturarak, yapıp yakıştırarak yaşamışlardı. **Keşke** devlet zengin, toplum gelişmiş **olsa**, bu dilenci buluşlarına, bu fukara çözümlerine **gerek kalmasaydı**. Yurtlarını Kanuni döneminde olduğu gibi kendi işliklerinin ürünü toplanla, tüfeklerle, kendi tersanelerinde yapılmış gemilerle **savunabilselerdi**. Ah ne olurdu! (Özakman, 2008, s. 63-64)

Adam Fawer'in *Empati* romanından alınan paragrafta *şartı gerçekleştirilebilmiş olsaydı* anlamı hâkimdir:

"Laszlo konuşurken bir yandan da öfkelenmekten kendini alamıyordu. Elijah da öteki çocuklarının çoğu gibiydi: Yanlış anlaşılmış. Eğer daha önce ulaşmayı başarabilmiş **olsa**, çocuk belki de kendi gölgesinden korkan birisi olmazdı." (Fawer, 2008, s. 190)

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcükler *şart* anlamında kullanılmıştır:

"— Meğer ne büyük tehlike atlattınız?"

— Dehşetli bir tehlike... İnönü'nde üç gün, üç gece dövüldü. (...) Sanki ben **gitseydim**, her şey düzelecekti. Ben **gitseydim**, değil, ben orada on dakika bulunup **ölseydim**..." (Tahir, 2009, s. 244)

Serdar Özkan tarafından kaleme alınan *Kayıp Gül* romanından alınan iki örneğin ilkinde *şart*, ikincisinde ise *keşke* sözcüğünün de anlama olan katkısıyla kuvvetli bir *istek* anlamı mevcuttur:

"Görmek için sadece gözlerimi **kullansaydım**, kaybolurdum karanlık dünyanızda."
(Özkan, 2009, s. 50)

O anahtara ihtiyacım vardı Bayan Johnson, o anahtara. Annem gibi olmak istiyordum. Hiç değilse, ona lâıyk bir kız olmak istiyordum. Ne düşünüyorum, biliyor musunuz? Keşke o, hayatımdaki tüm seçimleri bana **bırakmasaydı**, hatalarına göz **yummasaydı**, keşke beni olduğum gibi **kabullenmeseydi** de, normal bir anne gibi, kızını kendine benzetmeye **çalışsaydı**. Annemin kızı olmak istiyordum, Bayan Johnson, onun kızı."
(Özkan, 2009, s. 54)

Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* romanından alınan aşağıdaki sözcelerde *istek* anlamı görülmektedir. İkinci cümlede *ah* ünleminin de yer alması isteğin derecesini artırmıştır:

"Dünkü hadise **olmasaydı...** Ah, dün her şeyi öğrenmiş **olmasaydım...**" (Ali, 2011, s. 47)

Kürk Mantolu Madonna'dan alınan aşağıdaki paragrafta 3 yerde –sA biçimbirimli sözcükler kullanılmıştır ve bu sözcüklerde *şart* anlamı mevcuttur. İlk kullanımda *çalışmasam* şeklinde verilen sözcükte *şartın gerçekleşmemesi durumunda* olumsuz yapısı mevcuttur:

Mesela bizim Atlantik'in sahibi gayet nazik bir adamdır. Yalnız müşterilerine karşı değil, kendisiyle alışverişi olmayan her kadına karşı... Muhakkak ki, onun kabaresinde **çalışmasam**, bana bir baron kadar ince kur yapar ve beni kibarlığına hayran ederdi. Fakat kendisinden para alan insanlara karşı birdenbire değişiyor ve buna galiba "meslek ahlakı" diyor. "Kazanç ahlakı" **dese** daha doğru olacak. Çünkü insafsızlığa ve bazen terbiyesizliğe kadar varan kabalığı, müessesenin ciddiyetini korumak arzusundan ziyade, aldatılmak korkusundan ileri geliyor. İhtimal ki iyi bir aile babası veya dürüst bir vatandaş olan bu adamın nasıl bizden sadece sesimizi, gülüşümüzü, vücudumuzu değil, insanlığımızı da satmamızı istediğini **görseniz** irkilirsiniz... (Ali, 2011, s. 101)

Ahmet Ümit tarafından kaleme alınan *Elveda Güzel Vatanım* adlı romandan alınan aşağıdaki bölümde *keşke* sözcüklerinin de anlama olan katkısıyla, –sA biçimbirimli sözceler *kuvvetli bir istek* anlamıyla kullanılmıştır:

Belki bu satırları okurken buruk bir gülümseme belirecek dudaklarında, belki inanmayacaksın yazdıklarımı ama doğru söylüyorum. Yanı başımda dikilen o incecik beden, ikinci bir yürekmiş gibi avucumda atan minicik elin... **Keşke** hep böyle **olsaydı**, **keşke** hürriyet için dövüşürken yanımda hep sen **olsaydın**... (Ümit, 2017, s. 26-27)

Elveda Güzel Vatanım romanından alınan bu bölümde ise –sA biçimbirimli sözceler *şart* anlamıyla kullanılmıştır. –sA ile çekimlenen ilk fiilin yer aldığı cümle, ardından gelen cümle ile anlam bütünlüğü kurmuş ve *şart* anlamı ön plana çıkmıştır:

“Hayatın en güzel bencilliği **aşk**.”

Öyleydi, aynı zamanda en yıkıcı, en acımasız hislerinden biriydi. Bu kadar güçlü, bu kadar tutkulu olman, beni hem mutlu ediyor hem de korkutuyordu. Ya bir gün beni sevmekten **vazgeçersen**? Hiç şüphem yok, eğer o gün **gelirse**, arkana bakmadan giderdin. (Ümit, 2017, s. 51)

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* adlı romanından alınan bu bölümde –sA biçimbirimin yer aldığı bölüm bir önceki cümle ile anlamca bütünleşir ve *aslında bir güzellik olması durumunda* anlamı ile *şart* görevini üstlenir:

“Erkek, bir kadeh daha içtikten sonra ciddi mi, alay mı olduğu anlaşılmayan bir eda ile:

- Fena değil, dedi. Fakat hiçbir tercüme, aslındaki güzelliği muhafaza edemez. Eğer aslında bir güzellik **varsa**...” (Atsız, 2019, s. 11)

Yine *Ruh Adam*’dan alınan bu bölümde ise *bakacak olsa, bakması durumunda* anlamları ile –sA *şart* görevini üstlenmiştir:

“Bahçeden çocukların sesleri geliyor, bazı isimlere âşinâ çıkıyordu. Ayağa kalkıp bahçeye **baksa** birçoğunu tanıyacağı muhakkaktı.” (Atsız, 2019, s. 30)

Ruh Adam adlı romandan alınan aşağıdaki cümlelerde koyultulan sözcükler –sA biçimbirimi ile birden fazla kipsel anlamın ortaya konabileceğini göstermektedir. Ekin kuvvetli bir istek ve *şart* anlamlarının yanında, *yapabilmeye yetecek gücü kendinde bulabilmek* anlamında kullanılan *yeterlilik* kipsel anlamı ile bir sözcüğünün de varlığıyla iyice beliren *çaresizlik* anlamı da cümlede yer almaktadır:

“Ayşe, yalnızlık insanı yıpratır diye düşünüyor, Selim’i yalnızlıktan bir **kurtarabilse**, bazı kimselerle **haşır neşir edebilse** bu hüznün ve açığa vurulmayan öfkeden onu sıyrabileceğini sanıyordu.” (Atsız, 2019, s. 103)

“ (...) Kocasını kendi kendisine benzemekten kurtulup herkese benzemeye **başlasa**, bütün erkekler gibi kadın meclislerinden zevk alma yoluna **girse**, genç ve güzel kızların sohbetinden **hoşlansa** içine gömüldüğü ruh hastalığından kurtulacak, hayatı sevecek, Ayşe de aile ocağında bahtiyar olacaktı.” (Atsız, 2019, s. 112)

Ruh Adam adlı romandan alınan aşağıdaki karşılıklı konuşmada -sA biçimbirimi almış sözcük *istek* bildirmekle birlikte *bir* sözcüğünün de katkısıyla *bilememenin yarattığı çaresizlik* anlamını da karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

- İnsan meziyet sahibi olmaya mecburdur. Anormal olan: Kusurdur. Bir asker cesurdur diye alkışlanmaz ama korkarsa ayıplanır.

- Şu sert askerî düşüncelerle etrafı ne kadar korkuttuğunu bir **bilsen**. (Atsız, 2019, s. 114)

Ruh Adam’dan alınan bu sözcelerle *cesur olabilmeye gücünün yetmesini dileme* anlamıyla *istek* hâkimdir:

Yürümeye başladı. Sarhoşluğu tamamiyle geçmiş, yerine manevî bir çöküntü ve maddî bir bitkinlik gelmişti. Birden Ayşe’yi hatırladı ve onun kendisi yüzünden katlandığı sıkıntıları düşündü. Hayatının arkadaşıydı. Fakat artık Selim ona üzüntüden başka bir şey veremiyordu. «Zavallı Ayşe!» diye söylendi. «Ben de Şeref kadar **cesur olabilseydim**.» (Atsız, 2019, s. 157)

Ruh Adam adlı romandan alınan aşağıdaki koyutulmuş sözcüklerde -sA biçimbiriminin *şart* ve *istek* anlamları iç içe geçerek iki anlamı da karşılayacak bir biçimde kullanılmıştır:

Güntülü gülümsedi. Ayşe, daha tatsız bir konuşma olmadığı için geniş bir nefes aldı. Güntülü’nün annesi de bu acayip adama hayretle baktı. Sonra, gözlerini sıra ile bir Ayşe’de, bir Selim’de gezdirerek:

- Bu tatlı aile gezintinizi bozmayalım ama, şurada, çok yakında olan evimize birkaç dakika için buyursanız desem acaba kabul eder misiniz? diye sordu. (Atsız, 2019, s. 213)

Ruh Adam'dan alınan İsrail'in konuşturulduğu bu sözcelerde *duysa* sözcüğü *duyacak olsa, duyduğu zaman* anlamlarıyla *gelecek zamanda gerçekleşecek bir şart* anlamını sağlamıştır:

“İsrail söze başladı:

- Benim vazifem kıyamet günü olacaktır. O güne kadar buyruk beklemeye mecburum. Selim Pusat'ın gönlünün içindeki feryatlar o kadar acı ve gürültülü idi ki insanlar **duysa** hep ölür, benim sûrumu öttürmeme lüzum kalmazdı.” (Atsız, 2019, s. 246)

4.2.1.4. Fabllarda –sA

Beydeba'nın *Kelile ve Dimne* adlı fabl kitabından alınan bölümde –sA biçimbirimini almış olan *duyarsa* sözcüğü *duyacak olursa* anlamını karşılar ve *şart* işleviyle kullanılır:

“...Padişah, kendisine karşı geldiğimizi **duyarsa** hepimizin öldürülmesini emreder. Dikkatli olmak zorundayız.” (Beydeba, 2005, s. 6)

Kelile ve Dimne'den alınan bu bölümde ise *ne* soru sözcüğü ile kullanılan *şart* eki *her istediğini* anlamını katmıştır. İsteddiğini dilemen durumunda, *şart*ında kesinlikle isteklerin karşılanacak anlamı hâkimdir:

“Bir yıl sonra Padişah, kitabı halkın huzurunda Beydeba'ya okutmuş. Beydeba'nın açıklamalarını ve yorumlarını halkıyla beraber dinleyen Debşelim, Beydeba'ya şöyle seslenmiş:

– Tam istediğim gibi bir kitap olmuş. Dile benden **ne dilersen!**” (Beydeba, 2005, s. 8)

4.2.1.5. Şiirlerde -sA

Didem Madak'ın *Ah'lar Ağacı* adlı şiirinden alınan dizelerde *istek* anlamı vardır:

“Bir ilaç **içsem** bari diye düşündüm,
Biraz kolonya **sürünsem**,
Ferahlasam, pencereyi **açsam**.” (Madak, 2017, s. 13)

–sA biçimbirimi aşağıdaki dizelerde *koşul* anlamında kullanılmıştır. Devrik hâlde bulunan dizede mutlu olunmasının koşulu olarak yedi günde yaratılan dünyanın pastel kokması öne sürülmüştür:

“Yedi günde yarattığımız dünya

Mutlu olurduk pastel **koksa**.” (Madak, 2017, s. 15)

Didem Madak'ın vefat eden kardeşi Işıl'a yazdığı dizelerde *istek* anlamı mevcuttur:

“Yine **gülsen**, **gülüversen**,
Ben böyle saymazdım
çarşafımdaki kırmızı gülleri o zaman,
Sayıyorum, sayıyorum
Hiç bitmiyor güller,
sensiz hiç bitmiyor zaman.
Çıksan o karanlık uykudan,
Kilerde fazla güneşimiz kalmış mı **bir baksan**.” (Madak, 2017, s. 63)

Edip Cansever'in *Yangın* adlı şiiri sekiz kıtadan oluşur ve şiirde yedi kıtanın ilk dizelerinin -sA biçimbirimli sözcüklerden oluştuğu dikkat çeker. Bu sözcükler *koşul* anlamını sağlamışlardır. Şiirin tamamına yer verilmeyecek, ilgili dizelere yer verilecektir:

Dışarı **çıkıyorsanız** dikkat! çiçeklerle karşılaşmaym
Beni **seviyorsanız** dikkat! köşe başındaki camcıya sorun
Sokağa **dökülüyorsanız** dikkat! bu da doğrudur oldukça
Bir cümle **tuhafsa** dikkat! pek tuhaftır insanın tınak çıkardığı
Bir gün çok **yürürseniz** dikkat! sinekler şehirde kalıyor
Bir yere **kapaniyorsanız** dikkat! yanınızda olsun elleriniz
Bir gün ölümü **beğenmiyecekseniz** dikkat! ölmeyin kolayla (Cansever, 2018, s. 17-18-19-20)

Edip Cansever'in *Altın Ayak* adlı şiirinden alınan dizelerde -sA biçimbirimli sözcükler *istek* anlamı katmıştır:

“**Dursak**, ya da bir durmada **görünsek**
Hiç değil bununla **yetinsek** azıcık da
Ama ne gezer!” (Cansever, 2018, s. 61)

Özdemir Asaf'ın *An* adlı şiirinden alınan aşağıdaki dizelerde -sA biçimbirimli sözcük *sığınsa da* anlamını karşılayacak şekilde, devamında gelen *bile* sözcüğünün de mevcudiyetiyle *bile* anlamında kullanılmış; ancak *şart* işlevini de korumuştur:

“Gülüş bir yanaşımdır bir öbür bir kişiye

Birden iki kişiyi döndürür bir kişiye

Anılarından kale yapıp sığınsa bile

Yetmez yalnız başına bir ömür bir kişiye.” (Asaf, 2018, s. 11)

Sabaha Kadar adlı şiirden alınan bu sözcelerde *ne* sözcüğü ile *her şeyi de yapsam* anlamı vardır. Bu anlamda kullanıldığında –sA biçimbirimli sözcük; *kesinlikle ne yaparsam yapayım, dünyanın ortasında bir noktayım* anlamını verir ve *kesinlik* anlamını sağlar:

“Dünya o kadar büyük ki;

Bir noktayım ortasında, **ne yapsam.**” (Asaf, 2018, s. 13)

Özdemir Asaf’ın *Evrensel Ballad* adlı şiirinde -sA biçimbirimli sözcükler *istek* anlamında kullanılmıştır:

“Bir öykümüz **olsa**, duyan öyküsü **sansa..**

Öykümüz böylece dallanıp-**budaklansa..**

Bir sevi’den, bir övü’den, o bizim öykümüzden

Giderek buluşan eller evreni **sarsa..**

Öykümüz de büyür büyüklüğümüzden;

Herkes sevi’sinde evreni **kucaklarsa.**” (Asaf, 2018, s. 23)

Lavinia adlı şiirden alınan sözcelerde –sA biçimbirimli sözcük *istemen durumunda* anlamında *şart* işleviyle kullanılmıştır:

“Yalanlar **istiyorsan** yalanlar söyleyeyim,

İncinirsin.” (Asaf, 2018, s. 78)

Mehmet Akif Ersoy’un *Safahat*’ından alınan sözcelerde –sA biçimbirimli sözcük *gezmiş olman durumunda, şartıyla* anlamlarını karşılayacak bir anlamla *şart* işleviyle kullanılmıştır:

«Sana tebdîl-i havâ tavsiye etmiş doktor;

Gezmiş **olsan** açılırsın...» diye bir fikrini sor. (Ersoy, 1988, s. 13)

Safahat'tan alınan aşağıdaki bölümde *bir* sözcüğünün de anlama olan katkısıyla *çaresizlik* anlamı vardır. Çaresiz bir durumdaki *istek* anlamı da cümlede mevcuttur:

“- O anaç bülbüle eş beslemez artık yuvalar.

- Pek uçurdun, a beyim!

- Yok, ben uçurmam, o uçar.

Sâde bir **gelse**... Fakat gelmedi, bilmem ki neden?” (Ersoy, 1988, s. 468)

4.2.1.6. Biyografilerde -sA

Necip Fazıl Kısakürek'in *Benim Gözümde Menderes* adlı kitabından alınan bölümde -sA biçimbiriminin eklendiği sözcük, onu takiben gelen *bile* sözcüğünün de anlama olan katkısıyla *olmasa da*, *olmasa bile* anlamlarını karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

“Akşam yemeğim **olmasa** bile, mükellef bir koltukta ve şaşıaalı bir dekor içinde züğürt bir şato sahibi edasiyle halimi düşünmek bana çok zevkli görünüyor.” (Kısakürek, 1986, s. 8)

İkbal Gürpınar'ın *İçimden Geldiği Gibi* adlı kitabının *Adım İkbal* başlıklı bölümünde geçen cümlede -sA biçimbirimleri *istek* anlamı katmıştır:

“Keşke hiç kaybeden **olmasa**, birbirimizin üzerine basarak yükselmeye **çalışmasak**.” (Gürpınar, 2005, s. 12)

Yine aynı kitabın *Nur Topu* başlıklı bölümünden alınan aşağıdaki sözcelerde *şart* anlamıyla kullanıldığı görülmektedir:

... El sanatları alanında kabiliyetimiz **varsa** ona yönelebiliriz. Lisede meslek okullarını tercih edebiliriz, daha ilerisini okumaya niyetimiz ya da imkânımız **yoksa**, sayısız meslek edindirme kurslarından birine gidebiliriz. Bilgisayar veya yabancı dil kursları artık olmazsa olmazlarımız. Çünkü üniversite mezunu **olsanız** dahi, en az bir yabancı dil **bilmiyorsanız** ve bilgisayar **kullanamıyorsanız** işe giremiyorsunuz zaten. Kısacası ille de kendimizi geliştirip, bir gün **aç kalırsam**, **ihtiyaç duyarsam**, ekmeğimi taştan çıkarırım diye kendimize inanmalıyız önce, bu biir! (Gürpınar, 2005, s. 132)

4.2.1.7. Gezi Yazılarında -sA

Gülten Dayıoğlu, *Filipinler-Manila* adlı gezi yazısında eşiyle beraber almış bulundukları tedbire rağmen parasını kaybetmiştir. Bu durumun olmasını istemediğini anlatırken -sA biçimbirimi kullanılmıştır:

“Adacık engelini aştıktan kısa bir süre sonra, birden Pagsanjan Şelâlesi, olanca görkemiyle karşımıza çıkıyor. Doğrusu ya, bu güzelliği görmek için onca çileye değer. Bir de paramız **kaybolmasaydı**, diye geçiriyorum.” (Kural, 2000, s. 141)

Mustafa Balbay’ın *Fas* adlı gezi yazısından alınan parçada –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *şart* işleviyle kullanılmıştır. Bir önceki cümle ile bütünleştğinde bu işlev daha da somutlaşmaktadır:

“Sonunda İngilizce bilen bir Faslı ile karşılaştım. Ayaküstü tanışmadan sonra, Casablanca filminin unutulmaz sahnelerine mekân olan barm yerini bildiğini söyledi.

Birlikte gideceğiz; ama bir şartla...

Kendisine bir paket Marlboro sigarası **alırsam**.” (Kural, 2000, s. 101)

4.2.1.7. Denemelerde –sA

Montaigne’in *Sağlık Üstüne* adlı denemesinden alınan parçada –sA ekiyle çekimlenen sözcüklerde *istek* anlamı vardır. Ancak burada *şart* işlevi de görülmektedir. *Canım bir şey istese yapacağım* gibi bir anlamda *şart* ve *istek* işlevleri iç içe geçmiş bir görünüm sergilemektedir:

“Hasta iken beni üzen şey canımın istediğini yapmamak değil, canımın bir şeyi istemez oluşudur. Keşke bir şey **istese de yapsam**: Hekimler zor durdurur beni.” (Montaigne, 2015, s. 180)

Vicdan Özgürlüğü adlı denemeden alınan bu bölümde ise *şart* işlevi görülmektedir:

Yaptıklarını gözleriyle görmüş iki iyi tarihçi var. Bunlardan biri, Marcellinius, tarihinin birçok yerlerinde Julianus’un Hristiyan edebiyatçı ve gramercilerinin okul ve öğretimlerini yasaklamasını kınar ve bu yaptığının dile düşmeyip unutulmasını dilediğini söyler. Bizimkilere karşı daha kötü

şeyler **yapmış olsaydı**, bize sevgisi olan bu tarihçi onları da yazmayı unutmazdı elbet. (Montaigne, 2015, s. 219)

4.2.1.8. Masallarda –sA

Naki Tezel'in *Kırk Kardeş* masalından alınan sözcelerde –sA biçimbirimli ilk sözcük *şart* işlevinde kullanılmıştır. İkinci sözcük ise soru sözcüğü ile birlikte kullanımında *ne yaparsanız yapın, sonuç değişmez* anlamında *kesinlik* işleviyle yer almıştır:

İşte böylece giderlerken, o ak sakallı, güzel yüzlü ihtiyar, gene bunların önüne çıkmış. İki elini havaya kaldırıp atları, arabaları durdurduktan sonra:

– Oğullarım, demiş, bu ihtiyarın sözünü kırmayın! Önünüze çıkacak olan çayırılıkta yatmayın! Bu sözlerimin değerini sonra anlayacaksınız.. Ama, beni **dinlemezseniz**, iş işten geçer, o zaman **ne yaparsanız** fayda vermez... (Tezel, 1971, s. 11)

Naki Tezel'in *Kırk kardeş* adlı masalından alınan sözcelerde –sA biçimbirimli sözcükler *şart* işleviyle kullanılmıştır. Şart işlevinde görülen gelecek zaman göndermesi de hâkimdir:

Şehzade, onun sözünü keserek demiş ki:

– Bu işin kolayı var: Ben size şimdi birer tane ok vereceğim. Okları var kuvvetinizle atacaksınız. Hanginizin oku daha uzağa **düşerse**, baston onun olur. Okların düştüğü yerden dönüp koşarak hanginiz yanıma daha evvel **gelebilirse**, kavalı o alır. (Tezel, 1971, s. 18)

Altın Kozalaklı Gümüş Selvi adlı masaldan alınan karşılıklı konuşmada –sA biçimbirimli sözcük olumsuzluk ekiyle çekimlenmiş ve *şart* işleviyle kullanılmıştır:

Şehzade bu kızın güzelliğine hayran olmuş. Ona demiş ki:

- Güzel kız ne olur her akşamki gibi çadırıma gene gel! Ama çabuk kaçma! Olmaz mı?

Güzel kız cevap vermiş:

- Gelirim şehzadem. Fakat gün doğmadan Selvi annemin yanına **dönmezsem** beni evlâtlıktan atar. (Tezel, 1971, s. 282)

Keçi Kız adlı masaldan alınan bölümde ilk –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *ah* ünleminin de etkisiyle karakteristik bir *istek* görünümündedir. İkinci ve üçüncü –sA ile çekimlenen sözcüklerde ise *istek* ve *şart* işlevleri iç içe bir görünüm sergilemektedir. *Evini öğrensem de misafirlğe gitsem* cümlesinde bir *istek* anlamı olmakla birlikte *gidebilmesinin şartı da kızın evinin bilinmesidir*:

(...) Sultan hep:

Ah sen benim gelinim olsaydın! Der, dururmuş. (...)

Sultan saraya döndüğü zaman, oğlu tarafından karşılanmış. Şehzade demiş ki:

Anneciğim, düğünde neler gördün?

Sultan:

Sorma oğlum, demiş, bir kız gördüm. Doğrusu güzelliğine hayran oldum... (...)

Evini öğrensem de misafirlğe gitsem. Doğrusu oğlum sana eş olmaya layık bir güzel... (Tezel, 1971, s. 105-106)

Aisopos'un *Düzenci* adlı masalından alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcükler *şart* işleviyle gelecek bir zamana göndermede bulunmuştur:

Düzencinin biri bir adama: <<Delphoi tapınağındaki tanrı sözcüsü bir şeyin doğrusunu bilmez, bütün dedikleri yalandır. **İnanmazsan** göstereyim sana>>demiş. Bir gün için sözleşmişler. O gün o düzenci bir serçe kuşu tutmuş, abasının altına saklayıp tapmağa gitmiş. Tanrı sözcüsünün önüne varmış: <<Elimdeki canlı mı, cansız mı?>> diye sormuş. Tanrı, cansızdır diyecek **olursa** serçeyi diri diri çıkaracak, canlıdır diyecek **olursa** kuşu boğup öyle gösterecekmiş. (Aisopos, 1949, s. 24)

Fontaine tarafından yazılan *İki Katır* adlı masaldan alınan sözcelerde –sA biçimbirimli sözcük *şart* işleviyle kullanılmıştır:

(...) — Ya, kardeş, demiş öteki;

Yüksek işler iyilik getirmez her zaman;

Yulaf taşımakla **kalsaydın** benim gibi,

Başına bu belâ gelmezdi. (Fontaine, 1960, s. 154)

Ceylan Karga Kaplumbağa ve Sıçan adlı masaldan alınan karşılıklı konuşmalarda –sA biçimbirimli sözcük *ah* ünleminin de katkısıyla *istek* işlevindedir. Ancak *istek* ile *şartın* birlikte kullanımı bu cümlede de söz konusudur. *Çayırıları uçup dolanabilmemin şartı karga gibi kanadımın olmasına bağlıdır* gibi bir anlam hâkimdir:

“Evde, yemek zamanı, sıçan;

Bakmış biri eksik dostlarından:

- Neden, demiş;

Hep dörtken üçüz bugün?

Ceylân kardeşimiz,

Bizi unuttu mu dersiniz?

- Unutmaz, demiş kaplumbağa;

Başı dertte olmalı.

Ah, karga gibi kanadım **olsa**

Uçar, dolanırdım çayırıları.” (Fontaine, 1960, s. 208)

4.2.1.9. Prospektüslerde –sA

Bir tür ilaç tanıtım malik türü olan prospektüslerde genel bilgilendirme ve uyarı anlamlarında -sA biçimbiriminin kullanıldığı saptanmıştır.

*Eğer ilave sorularınız **olursa**, lütfen doktorunuza ve eczacınıza danışınız* ifadesinde gelecek zamanda olması muhtemel herhangi bir sorunuzun olması durumunda anlamı ile *şart* işlevi görülmektedir.

Prospektüslerin genelinde görülen *x'i Kullanmadan Önce Dikkat Edilmesi Gerekenler* adlı başlıkta, -sA biçimbirimi yoğun bir şekilde kullanılır. Burada –sA’nın *şart* işlevi görülmektedir. Gelecek zamanda, *x'i* kullandıktan sonra ortaya çıkabilecek durumlarda yargısı ile zaman vurgusu da bulunmaktadır. Örnek olarak, ağrı ve iltihap tedavisinde kullanılan *VOLTAREN SR* adlı ilacın prospektüsündeki kullanım şöyledir:

2. *VOLTAREN SR*’yi kullanmadan önce dikkat edilmesi gerekenler

(...)

VOLTAREN SR'yi aşağıdaki durumlarda KULLANMAYINIZ

Eğer,

• Diklofenak'a ya da VOLTAREN SR'nin bu kullanma talimatının başında listelenen diğer bileşenlerinden herhangi birine karşı alerjiniz **varsa**,

• Daha önce iltihap ya da ağrı tedavisinde kullanılan ilaçları (örneğin asetilsalisilik asit, diklofenak ya da ibuprofen) aldıktan sonra alerji belirtileri ve bulguları **yaşadıysanız**. Bunlar arasında astım (akciğerlerdeki hava yollarında daralmaya bağlı olarak ortaya çıkan nefes darlığı, öksürük, hırıltı nöbeti), burun akıntısı, deri döküntüsü, yüzde şişlik yer alabilir. Bu hastalarda "steroidal olmayan iltihap giderici ilaçlar" (NSAİİ'ler) a şiddetli, nadiren ölümcül olabilen, anafilaksi adı verilen dilde şişme, nefes darlığı, tansiyon düşüklüğü ve ciltte döküntülerin eşlik edebildiği tablonun oluşabildiği bildirilmiştir. Alerjiniz olduğunu **düşünüyorsanız** doktorunuza danışınız.

• Koroner arter cerrahisi (Kalp-damar ameliyatı, by-pass gibi) **geçirdiyseniz**, ameliyat öncesi, sırası ve sonrası ağrıların tedavisinde,

• Mide ya da bağırsak ülseriniz (yara) **varsa** ya da geçmişte **yaşadıysanız**,

• Mide-bağırsak kanalında kanamanız ya da delinme **varsa** ya da geçmişte **yaşadıysanız**, böyle durumlarda ortaya çıkan belirtiler arasında kanlı ya da siyah dışkılama da yer alabilir,

• Şiddetli böbrek ya da karaciğer hastalığınız **varsa**,

• Ağır kalp yetmezliğiniz **varsa**,

• Kalp damarlarında tıkanıklık; kalp dışındaki iç organlara, kollara ve bacaklara kanı taşıyan atardamarlarda tıkanıklık; beyni besleyen damarlarda tıkanıklık; kalp yetmezliği (hareketleri kısıtlayan, güçleştiren düzeyde)

• Hamilelik döneminin son üç **ayındaysanız**.

Bu uyarılar geçmişteki herhangi bir dönemde **dahi olsa** sizin için **geçerliyse** VOLTAREN SR'yi kullanmadan önce doktorunuza danışınız. Doktorunuz bu ilacın sizin için uygun olup olmadığına karar verecektir.

Alerjiniz olduğunu **düşünüyorsanız** doktorunuza danışınız.

VOLTAREN SR'yi aşağıdaki durumlarda **DİKKATLİ KULLANINIZ**

(...)

• Bilinen bir kalp ya da kan damarı hastalığınız **varsa** [ayrıca kontrol edilemeyen yüksek kan basıncı, konjestif kalp yetmezliği (kalbin vücudun ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar kan pompalayamaması), bilinen iskemik kalp hastalığı (kalbin oksijenlenmesini ve kanlanmasını sağlayan damarın daralması) veya periferikarteriyel hastalık (atardamarların daralması ve bunun sonucunda damarın beslediği bölgeye yeterince kan gidememesi durumu) dâhil kalp damar sistemi hastalığı olarak tanımlanır.] VOLTAREN SR ile tedavi genellikle önerilmez. (Bilinen kalp hastalığınız **varsa** ya da kalp hastalığı **riski taşıyorsanız** ve özellikle 4 haftadan uzun süredir **tedavi ediliyorsanız**; VOLTAREN SR ile tedavinizi sürdürmeniz gerekip gerekmediği doktorunuz tarafından yeniden değerlendirilecektir.)

(...)

• VOLTAREN SR'yi başka iltihap giderici ilaçlarla (asetilsalisilik asit, kortikosteroidler, “kan sulandırıcılar” ve SSRI olarak sınıflandırılan depresyon ilaçları dâhil) eş zamanlı olarak **alıyorsanız** (bkz. “Diğer ilaçlar ile birlikte kullanımı”).

• Astımınız ya da saman nezleniz (mevsimsel alerjik nezle) **varsa**.

• Daha önce mide ülseri, mide kanaması ya da siyah dışkı gibi mide-bağırsak sorunları **geçirdiyseniz** ya da geçmişte iltihap giderici ilaçlar aldıktan sonra mide rahatsızlığı ya da mide yanması **olduysa**.

• Kolon iltihabı (ülseratif kolit) ya da bağırsak iltihabı (Crohn hastalığı) **varsa**.

• Karaciğer ya da böbrekle ilgili sorunlarınız **varsa**.

• Susuz kalmış olma olasılığınız **varsa** (örneğin hastalık, ishal, büyük bir ameliyat öncesi ya da sonrası).

• Ayaklarınız **şişiyorsa**.

- Kanama bozukluğunuz ya da kanla ilgili başka bozukluklarınız **varsa** (porfiri adında nadir bir karaciğer sorunu dâhil olmak üzere).
- Bağ dokusu hastalıkları ya da benzer bir rahatsızlığınız **varsa**.
- Bazı şekerlere karşı intoleransınız olduğu **söylenmişse**.

Yukarıdaki uyarılar, geçmişteki herhangi bir dönemde **dahi olsa** sizin için **geçerliyse** lütfen doktorunuza danışınız.

- VOLTAREN kullanırken herhangi bir zamanda göğüs ağrısı, nefes darlığı, güçsüzlük ya da geveleyerek konuşma gibi kalp ya da kan damarları problemlerine işaret eden belirti veya semptomlar **yaşarsanız** derhal doktorunuzu arayınız.
- VOLTAREN SR, bir enfeksiyonun belirtilerini (örneğin baş ağrısı, yüksek ateş) hafifletebilir ve dolayısıyla enfeksiyonun saptanmasını ve yeterli derecede tedavi edilmesini güçleştirebilir. Kendinizi iyi hissetmiyor ve doktora görünme ihtiyacı **duyuyorsanız**, VOLTAREN SR kullandığınızı doktorunuza söylemeyi unutmayınız.

(...)

Eğer yukarıda tanımlanan belirtilerden herhangi birini **yaşarsanız**, derhal doktorunuza haber veriniz.

Hamilelik

(...)

Eğer **hamileyseniz** ya da hamile olabileceğinizi **düşünüyorsanız**, bunu doktorunuza söyleyiniz.

(...)

VOLTAREN SR hamile kalınmasını güçleştirebilir. Hamile kalmayı **planlıyorsanız** ya da hamile kalma konusunda sorunlarınız **varsa**, gerekli olmadıkça VOLTAREN SR'yi kullanmamalısınız.

Emzirme

(...)

Eğer bebeğinizi **emziriyorsanız**, bunu doktorunuza söyleyiniz.

VOLTAREN SR **alıyorsanız** bebeğinizi emzirmemelisiniz, çünkü bu bebeğiniz için zararlı olabilir.

Araç ve makine kullanımı

VOLTAREN® SR kullanan hastalarda nadir olarak görme bozuklukları, sersemlik ya da uyku hali gibi yan etkiler görülebilir. Bu tür etkilerini **fark ederseniz**, araç ve makine kullanmamalı ya da dikkatli olmanızı gerektiren başka aktivitelerde bulunmamalısınız.

VOLTAREN SR'NİN içeriğinde bulunan bazı yardımcı maddeler hakkında önemli bilgiler

VOLTAREN sukroz içerir. Eğer daha önceden doktorunuz tarafından bazı şekerlere karşı intoleransınız olduğu **söylenmişse** bu tıbbi ürünü almadan önce doktorunuzla temasa geçiniz.

Diğer ilaçlar ile birlikte kullanımı

Aşağıdaki ilaçlardan herhangi birini **alıyorsanız** bunu doktorunuza söylemeniz özellikle önemlidir:

(...)

Eğer reçeteli ya da reçetesiz herhangi bir ilacı şu anda **kullanıyorsanız** veya son zamanlarda **kullandınız ise** lütfen doktorunuza veya eczacınıza bilgi veriniz.

4.2.1.10. Atasözlerinde –sA

“Adam adamdır, **olmasa da** pulu; eşek eşektir, **olmasa da** çulu.”

Bu atasözünde –sA biçimbirimiyle çekimlenen fiilin ardından gelen *da* bağlaçları ile *bile* anlamı oluşmuştur.

“Aç **anansa da** kaç.”

Bu atasözünde –sA biçimbirimli sözcük *da* bağlacı ile beraber *bile* anlamında kullanılmıştır.

“Ağaca **çıkrsa** pabucu yerde kalmaz.”

Bu atasözünde –sA biçimbirimli sözcük *çıkması durumunda bile* anlamını karşılamış, *şart* işleviyle kullanılmıştır.

“**Akmasa** da damlar.”

Bu atasözünde –sA, *da* bağlacının da işleviyle *bile* anlamında kullanılmıştır.

“Aş **taşarsa** çömçenin değeri kalmaz.”

Bu atasözünde *taşacak olursa* anlamıyla *şart* işlevi görülmektedir.

“**Ağaç düşse de** yakıma yaslanır.”

Bu atasözünde –sA, *da* bağlacının da anlama olan katkısıyla *bile* anlamındadır.

“**Ağaç ne kadar uzasa** göğе ermez.”

Ağaç ne ölçüde uzarsa uzasın göğе değmez anlamında *kesinlik* işlevinde bir atasözüdür.

“**Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı.**”

Bu atasözünde *şart* işlevi görülmekle birlikte *bile* anlamı da mevcuttur.

“**Anam babam kesem, elimi soksam yesem.**”

Bu atasözünde –sA biçimbirimli iki sözcük *istek* işleviyle kullanılmıştır.

4.2.1.11. Şarkılarda –sA

Zerrin Özer'in *Son Mektup* adlı şarkısının nakaratında -sA biçimbirimi ile çekimlenen *ayrılısak* ve *yazsan* fiilleri, ardından gelen *da* bağlaçlarının da anlama olan katkısıyla *bile* işlevindedir:

“**Ayrılısak** da mutluluk dilerim sana

Katlanmak zorundayım gözyaşlarıma

Yazdığım haberin her satırına

Ecelimi yazsan da bu son mektupla”

MFÖ'nün *Aşkın Kenarından* şarkısının nakaratında yer alan sözcelerde anlamı kuvvetlendirmek için iki kere söylenen cümlede -sA biçimbirimli sözcükler *ayrılığın güzel olması senin hemen dönmene bağlı* anlamıyla *şart* işlevindedir. *Biraz gönlünü alsam geçerken aşkın kenarından* cümlesinde ise ilgili biçimbirimi *istek* işlevindedir:

“Ayrılık güzel eğer hemen **döneceksen**

Ayrılık güzel eğer hemen **döneceksen**

Herkes bir parça aldı götürdü benden

Ben demeyi bıraktım yoruldum seni üzmekten

Biraz gönlünü **alsam** geçerken aşkın kenarından”

MFÖ'nün *Yalnızlık Ömür Boyu* şarkısında kullanılan -sa biçimbirimli sözcükler, *de/da* bağlacı ile kullanılmıştır. Bu kullanımlarda *bile* işlevi vardır. Bağlacın kullanılmadığı cümlelerde de *bile* işlevi sürmektedir:

Ayrılsak da **ölsek** de bu yolda
Hep yalnızlık yavrum
Yalnızlık ömür boyu
Yalnızlık ömür boyu

Senle beraber **olsam** da sevgilim
Hiç **görmesek** birbirimizi özlesek
Ömür boyu **bağlansak** da
Sevinsek de **üzülsek** de
Yalnızlık ömür boyu

Birden sen **gelsen** aklıma
Seni **unutsam** bazı bazı
Meraklansam gizlice
Delice **kıskansam** seni
Hep yalnızlık var sonunda
Yalnızlık ömür boyu
Hep yalnızlık var sonunda
Yalnızlık ömür boyu

Nil Burak'ın *Yalnızım Ben* adlı şarkısının nakaratında -sa biçimbirimiyle çekimlenen fiiller *de* bağlacı ile birlikte kullanılarak *bile* işlevi görünümündedir:

“Artık **dönsen** de **dönmesen** de

Ne çıkar beni **sevmesen** de

Bir kadehim var bak elimde

Hasreti içiyorum”

4.2.2. –sA Biçimbiriminin Anlamsal Değerleri-İşlevleri

–sA biçimbiriminin yer aldığı kullanımlarda bağlamın ve vurgu, ezgi, ton gibi bütün bilim alanına giren parçaüstü ses olgularının da etkisiyle çaresizlik, genelleme-kesinlik, tehdit, benzerlik, bari-en azından-hiç değilse, rağmen, bile-dahi, tahmin, yeterlilik, seslenme, yeğleme-tercih etme, rica, pişmanlık anlamsal değerleri-işlevleri taşıdığı saptanmıştır.

4.2.2.1. Çaresizlik

Çaresizlik değerinde, diğer anlamsal durumlarda da etken olan bağlam önemli bir rol oynamaktadır. Bu değerdeki cümlelerde *bir* sözcüğünün varlığı anlamı kuvvetlendirici bir rol üstlenmiştir:

Son Kuşlar adlı öyküden alınan aşağıdaki cümlede –sA biçimbirimini almış olan sözcük cümleye *çaresizlik* anlamı katmıştır. *Bir* sözcüğü çaresizlik anlamını kuvvetlendirici bir durumdadır:

“O esmerle sarışın arası isketelerin bir damlacık etlerinden yapacağı pilavın hazıyla pırıl pırıl yanan krom dişleriyle nasıl koparırdı kuşun imiğini, **bir görseydiniz...**” (Abasıyanık, 2002, s. 11)

Bakara Suresi’nin 102. ayetinde –sA biçimbirimiyle çekimlenen *bil* sözcüğü *bir* sözcüğünün de katkısıyla *çaresizlik* işlevindedir:

Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi

102. Ayet: Onlar, Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil’de iki meleğe, Hârût’la Mârût’a indirileni öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, “Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!” demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihir) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, **bir bilselerdi!** (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 15)

Ahmet Ümit tarafından yazılan *Elveda Güzel Vatanım* adlı romandan alınan bu parçada –sA biçimbirimli ilk iki sözcük *çaresizlik* işleviyle kullanılmıştır. Diğer iki sözcükte

yer alan *-ebil* fiilinin olumsuz çekimi ise *gücü yetmezse* anlamında *yeterlilik* görünümündedir:

Nasıl olacak bu iş diye şaşkın şaşkın düşünürken, eniştem Mehmed Ali Bey beni sakın bir köşeye çekti.

“İşin vahametini görüyorsun Şehsuvar,” dedi gözlerini yüzüme dikerek. “Atıf kendini feda ediyor. Onun bu kahramanlığı boşa gitmemeli. Bu suikast mutlaka muvaffak olmalı. Yoksa dağdaki arkadaşlarımızı bir felaket bekliyor, hepimizi yok edecekler. İnkılap daha başlamadan bitecek. Atıf mutlaka o tetiği çekmeli. O tabancadan çıkan kurşun mutlaka hedefini bulmalı. Ama **olmazsa**, o kurşun hedefini **bulmazsa**...” Sağ elini omzuma koydu. “Biliyorum senin vazifen değil, biliyorum bu iş için talim görmedin, lakin hazırlıksız yakalandık... (...) Yani diyeceğim şu ki, seni burada kimse tanımaz. Yani Atıf’ın arkasında olsan. Muhtemelen Atıf vurur Paşa’yı ama olur da **vuramazsa**... Bunu senden istemeye salahiyetim yok, ancak Atıf **muvaffak olamazsa**...” (Ümit, 2017, s. 39-40)

Ruh Adam adlı romandan alınan aşağıdaki karşılıklı konuşmada durumu bilememenin çaresizliği *bir* sözcüğü de verilerek pekiştirilmiştir. Bu cümlede *-sa* biçimbiriminin baskın olan *şart* anlamı da belirgindir:

- **Yaptığım propaganda ne imiş?**

- **Onu bir bilsem... Onu bir bilsem, sizi buraya sokar mıydım?** (Atsız, 2019, s. 25)

4.2.2.2. Genelleme - Kesinlik

Bu işlev *-sa* ile çekimlenmiş bir fiilin olumlu ve olumsuz kullanımları ile ikiz *de/da* bağlacı, soru sözcüklerinin katkısı ve *-sa* ile çekimlenen fiil kökünün tekraren emir, geniş zaman, istek ekleriyle çekimlenmesi gibi farklı oluşumlarda izlenmiştir:

Bakara Suresi’nin 6. ayetinde *-sa* biçimbirimiyle çekimlenen *uyarsan* sözcüğünün ardından gelen ikiz *de/da* bağlacı ile fiilin olumsuz çekimi *kesinlikle sonuç değişmez* anlamıyla *kesinlik* işlevinde kullanılmıştır:

Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi

6. Ayet: İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler. (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 2)

A'raf Suresi'nden alınan bu ayette de –sA biçimbirimi ile çekimlenen sözcük soru sözcüğünün de yer aldığı bir grup içerisinde kümelenmiştir. Burada *kesinlikle sonuç değişmez, biz sana inanmayız* anlamıyla kesinlik işlevi vardır:

Kur'an-ı Kerim, A'raf Suresi

132. Ayet: Ve dediler ki: "Bizi büyülemek için **ne işaret getirirsen getir**, biz sana inanacak değiliz." (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 165)

Son Kuşlar adlı öyküden alınan cümlede, –sA biçimbirimini almış sözcük kökü ile aynı kökün geniş zamanla çekimlenmiş hâli ve –sA biçimbirimini almış fiilin hemen önündeki soru sözcüğü cümleye *kesinlikle, katiyen* anlamı katmıştır:

Havalar sertleşir, poyrazlar, lodoslar birbirini kovalar, günün birinde teşrinlerin sonlarına doğru, ılık, hiç rüzgârsız parça parça oynamayan bulutlu, tatlı, sümbüli günlerde, o, en çığırkan kafes kuşunu **nereden bulursa bulur**, mahalle çocuklarını çağırır; bin tanesi iki yüz elli gram et vermeyen sakaları, isketeleri, floryaları, aralarına karışmış serçeleri gökyüzünden birer birer toplardı. (Abasıyanık, 2002, s. 12)

Orhan Kural'ın editörlüğünü yaptığı *Sefername* adlı gezi yazılarını barındıran kitapta Ayşe Kulin'in *Biz Kimlerden İndik?* adlı yazısında –sA biçimbirimi ile çekimlenen sözcük, soru sözcüğünün de katkısıyla *bedeli ne olursa olsun, mutlaka başka bir ülkede kutlanmalıydı* anlamını vermiştir. Bu anlamda kesinlik söz konusudur:

"Her bir bayram ve yılbaşı, **ne pahasına olursa olsun**, illâ bir başka ülkede kutlanmalıydı." (Kural, 2000, s. 311)

Peyami Safa tarafından kaleme alınan *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'ndan alınan sözcelerde soru sözcüğü ile beraber kullanılan –sA biçimbirimli sözcük, *kesinlik* işleviyle kullanılmıştır:

"Ruhumun üstünde bir ağırlık duymaya başladım. İçimde, Nüzhet'in "Ne mi olur?" sualine türlü türlü cevaplar sıralanıyordu. Fakat zannediyorum ki, bunları **ne kadar gizlemeye çalışırsam çalışayım**, Nüzhet hepsini anlıyor." (Safa, 2000, s. 29-30)

Serdar Özkan'ın *Kayıp Gül* adlı romanından alınan sözcelerde soru sözcüğü ile birlikte yer alan –sA, *kesinlik* işlevi katar:

Diana bu garip, garip olduğu kadar da sevimsiz bulduğu diyalogu daha fazla sürdürmek istemiyordu. Belki adamın başına güneş geçmişti, belki kendisine

dalga geçebileceği birini arıyordu, belki de fal meraklılarının ilgisini çekmek için değişik yöntemler geliştirmekle meşguldü; sebebi **hangisi olursa olsun**, oradan bir an önce ayrılması için yeterliydi. (Özkan, 2009, s. 38)

Montaigne'in *Yalnızlık* adlı denemesinden alınan sözcelerde soru sözcüğü ile birlikte yer alan -sA, *kesinlik* işlevi katar:

"Ruh nerde bunalırsa bunalsın, hep aynı ruhtur; ev işlerinin az önemli olmaları, daha az yorucu olmalarını gerektirmez." (Montaigne, 2015, s. 31)

Montaigne'in *Devrim* adlı denemesinden alınan sözcelerde soru sözcüğü ile birlikte yer alan -sA, *kesinlik* işlevi katar:

"Dünyanın birden düzeleceği yoktur; ama insan kendini sıkın şey karşısında o kadar sabırsızdır ki, her ne pahasına olursa olsun ondan kurtulmak ister." (Montaigne, 2015, s. 36)

Cemal Süreya, aşağıdaki dizelerdeki şartlı sözcüğü, *hangi şarkıyı duyarsam duyayım* anlamına gelecek bir şekilde kullanır ve her durumda anlamı verir:

"Kaç kez sana uzaktan baktım 5.45 vapurunda;

Hangi şarkıyı duysam, bizimçin söylenmiş sanki" (Süreya, 2010, s. 323)

Adam Fawer'in *Empati* adlı romanından alınan sözcede şartlı sözcük, soru sözcüklerinin de işlevsel göreviyle *kesinlik* anlamında kullanılmıştır:

"Ama Eljah ne zaman konuşsa sınırlarına yenik düşerdi." (Fawer, 2008, s. 152)

Turgut Özkan tarafından yazılan *Şu Çılgın Türkler*'den alınan sözcelerde, -sA biçimbirimli ilk sözcük *taarruza geçmesi durumunda* anlamıyla *şart* işlevinde kullanılmıştır. İkinci -sA bağımlı dil bilgisi ögesi ile kurulan çekimde ise soru sözcüğünün de katkısıyla *kesinlik* anlamı söz konusudur:

"Uzaktan top sesleri geliyordu. Süvari takımı komutanına, "Takımınla hemen tepeyi tut.." diye emir verdi, "..düşman taarruza geçerse, alaydan birlik gelene kadar burayı ne pahasına olursa olsun savunacaksın. Şimdi alaya gidip o tembel..."

Cümlesini tamamlayamadı." (Özakman, 2006, s. 178)

Turgut Özkan'ın *Diriliş-Çanakkale 1915* romanında -sA biçimbirimli sözcükte *her durumda, her halükarda* anlamıyla *kesinlik* görülmektedir:

Savaşta kurt kesilen koca topçu çocuk gibi kekeledi: "Sağ olun komutanım. Haber geliyor. Hepsi iyiler. Burdan ayrılamam. Yapamam. Ben yokken burda bir şey olursa kahrolurum. Hele başımızdan şu bela bir gitsin. Çocuğu **nasıl olsa** görürüm." (Özakman, 2008, s. 153)

Diriliş-Çanakkale 1915 adlı romanda –sA biçimbirimli sözcüğün soru sözcüğü ile olan kullanımında *kesinlik* anlamı vardır:

"Kendine moral vermek için şu cümleleri ekledi:

"Ben Türklerden, bazı silah arkadaşımın korktuğu kadar korkmuyorum. Karaya çıktık, ne pahasına olursa olsun bu topraklarda kalacağız!" (Özakman, 2008, s. 327)

Mehmet Rauf'un *Eylül* romanından alınan bu sözcelerde –sA biçimbirimi, soru sözcüğü ile beraber kullanılmış ve *başka biriyle evlenseydim, gelecek zamanda kesinlikle şu anki durumumda olamayacaktım* vurgusuyla *kesinlik* anlamında kullanılmıştır:

"(...) Bâhusûs şimdi bana öyle geliyor ki ben dünyâda senden başka **hangi kadını **alsaydım** hiç birisiyle senin gibi olamayacaktım; senin gibi böyle samimi, ruhuna kadar, böyle canıma kadar samimi..."** (Rauf, 2006, s. 18)

Aisopos tarafından yazılan *Taş Tutan Balıkçılar* masalında –sA biçimbirimli sözcük soru sözcüğü ile birlikte *her neresi olursa olsun, acı ile sevinç kesinlikle ayrılmaz* anlamında *kesinlik* işleviyle kullanılmıştır:

"(...) İçlerinde bir ihtiyar varmış, o demiş ki: <<Bırakın bu yanıp yakınmağı, arkadaşlar! Derler ya: acı, sevincin kardeşiymiş, **nereye olsa birlikte giderlermiş; biz de pek sevinmiştik, elbette başımıza bir şey gelecekti!>>"** (Aisopos, 1949, s. 13)

Karnı Şişmiş Tilki masalından alınan sözcelerde –sA biçimbirimli sözcük ile soru sözcüğü *her halükarda, her durumda* anlamlarını karşılayarak *kesinlik* işleviyle kullanılmıştır:

Tilkinin biri bir meşenin önünden geçiyormuş, kovuğa bakmış, biraz ekmele biraz da et görmüş. Olur a! çobanlar bırakmıştır. Tilkinin karnı açmış, hemen ağacın kovuğuna girip eti de, ekmeği de yemiş. Ama karnı şişince kapı dar gelmiş, bir türlü çıkamamış, sızlanıp inlemeğe başlamış. Oradan başka bir tilki geçiyormuş, inilteleri duyunca merak etmiş, gelip sebebini sormuş. Olan biteni öğrenince: <<Hiç tasalanma! bu yediklerin **nasıl olsa** erir, sen gene eski haline dönersin, girdiğin gibi de çıkarsın>> demiş. (Aisopos, 1949, s. 15-16)

Cengiz Aytmatov tarafından yazılan *Beyaz Gemi*'den alınan sözcelerde *kesinlik* anlamı hâkimdir:

“Yeryüzünde bizi **neler beklerse beklesin**, insanoğlu doğdukça ve öldükçe, insanoğlu yaşadıkça, hak ve doğruluk denen şey de var olacaktır...” (Aytmatov, 1991, s. 168)

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* adlı romanından alınan sözcede, *çok kuvvetli bir ihtimal* anlamı vardır. Ancak bu anlam –sA'nın soru sözcüğü ile kullanımının verdiği anlam ile *kesinlik* görünümü sağlamaktadır:

“Bir, belki de iki dakika geçti. Müdürün okuduğu beş altı satırlık kâğıt **ne kadar** çapraşık ifadeli **olursa olsun** bu müddet zarfında birkaç defa okunabilirdi.” (Atsız, 2019, s. 23)

Ruh Adam adlı romanından alınan bu sözcede *her nereye baksa* anlamıyla *kesinlik* anlamı vardır:

“Selim'in başı garip bir şekilde ağrıyordu. Buna ağrı demek bile yerinde olmazdı. Anlatılması güç bir şeydi. **Nereye baksa** Güntülü'nün gözlerini görüyor, onu çok iyi tanıdığını biliyor, fakat kim olduğunu bulup çıkaramıyordu.” (Atsız, 2019, s. 16)

Ahmet Ümit tarafından kaleme alınan *Elveda Güzel Vatanım* adlı romandan alınan her iki bölümde de –sA biçimbirimli sözceler soru sözcükleri ile *kesinlik* görünümü vermişlerdir:

“Keşke bütün bu acıları çekmemiş, keşke böylesi bir hayatı yaşamamış olsaydım. Dün gece sana yazarken bir kez daha kapıldım bu hisse. Ama vazgeçmek yok, **ne kadar üzüntü verse de, ne kadar zor olsa da** sana yazmaya devam edeceğim.” (Ümit, 2017, s. 170)

“Birazdan peşine düşeceğimiz Hafız Sami adındaki adam Şerif Paşa'nın Paris'ten yolladığı talimatları almaya gelecek. (...) Vazifemiz, Hafız Sami'nin irtibat kurduğu bu vatan hainlerinin kim olduğunu öğrenmek, dükkânlarını, evlerini tespit etmek. **Ne şart altında olursa olsun**, kendimizi belli etmemeliyiz.” (Ümit, 2017, s. 253)

Ayşe Kulin'in *Her Yerde Kan Var* adlı romanından alınan bu bölümde, *kesinlik* işlevi saptanmıştır:

Pek müspet ve hayırlı görüşmeler yapmış, İngiltere'den icazet almıştım madem, şimdi memlekete dönüp iş başı yapmalı, fazla geciktirmeden ve genel hava tam da son derece bulanık ve bir darbeye uygun ahval ve şerait içindeyken, **her ne pahasına olursa olsun**, kabineye girmeliydim! (Kulin, 2019, s. 50)

Ayşe Kulin’in *Her Yerde Kan Var* romanından alınan bölümde, -sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük soru sözcüğüyle birlikte kullanımında *her kim varsa* anlamını karşılamıştır. *Genelleme* yapılarak *kesinlik* görünümünde bulunmaktadır:

“Serasker olarak geçirdiğim iki yıl yedi ayın hakkını mükemmelen verdim. Ordu içinde hoşlanmadığım, ayağıma dolanacağını düşündüğüm **kim varsa** tayinlerini çıkartıp uzaklara sevk ettim ya da emekliye ayırdım.” (Kulin, 2019, s. 40)

“Acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler.”

Bu atasözünde soru sözcüklerinin de işleve olan katkısıyla *genelleme* anlamında kesinlik sağlanmıştır. *Geçim sıkıntısı yaşayan kimse, ne iş bulursa o işle uğraşır; çok acı duyan kimse de ağzına ne gelirse onu söyler* anlamındadır.

İncil’den alınan bu kesitte –sA biçimbirimli sözcük *her* sözcüğünün anlama katkısı ve soru sözcüğü ile birlikte kullanımıyla *genelleme* ve *kesinlik* görünümündedir:

İncil, Matta

¹⁸ İmdi İsa, etrafında büyük kalabalıklar görünce, karşı yakaya geçilmesini emretti. ¹⁹ Ve bir yazıcı gelip ona: Muallim, **her nereye gidersen**, senin ardınca gelirim, dedi. (İncili Şerif Yahut İsa Mesihin Yeni Ahit Kitabı, 1996, s. 8)

4.2.2.3. Tehdit

Tehdit işlevinde özellikle bağlam ile vurgu, ezgi, ton gibi bütün bilim alanına giren parçaüstü ses olguları işlevseldir.

Kemal Tahir’in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanından alınan karşılıklı konuşmada *kızdıracak olursanız* anlamıyla kullanılan sözcüğün yer aldığı cümle, sonrasında sıralanan cümlelerin de anlama olan katkısıyla *tehdit* işlevinde kullanılmıştır:

— Yavaş rica ederim! Delirdiniz mi?

— Duysunlar! **Kızdırırsanız** söylerim Nermin’e... “Tutuldum” derim! Kendinizi çektikçe hırslım artar benim... Sonunda alırım öcümü... Nazlandığının on katı inletirim sizi... (Tahir, 2009, s. 60)

Naki Tezel'in *Kırk Kardeş* adlı masalından alınan karşılıklı konuşmalarda ejderha, *peri padişahının kızındaki sihirli çalgıyı getirmemen durumunda, her nerede olursan ol, seni bulur öldürürüm* diyerek şehzadeyi tehdit etmiştir.

“Şehzade sormuş:

- Peki, ne yapmamızı istiyorsun?

Ejderha bu sefer:

- Ne isteyeceğim, demiş. Peri padişahının kızındaki sihirli çalgıyı alıp bana getimemi istiyorum.. Sana kırk gün izin.. (...) Şayet kırk gün içinde **getiremezsen, nerede olursan ol, seni bulur öldürürüm!**” (Tezel, 1971, s. 16)

Perili Köşk adlı öyküde, artık köşte yaşamının zorlaşmaya başlaması üzerine kurulan cümlelerde *tehdit* işlevi vardır:

Sermed Bey'e annesi: "Bizi bu köşkten **çıkaramazsan** sana hakkımı helâl etmem!" demeye başladı. Beş yüz kırk liraya iki ay oturmak... Sermed Bey'in işine gelecek şey değildi. Ama gece atılan aşırı büyük büyük taşlar ev halkına uyku uyutmuyor, hepsini heyecan içinde bırakıyordu. Sermed Bey, her defasında hayalin üzerine gidiyor bir türlü elini süremiyordu. Taşların başladığını duyan komşular: "Daha **çıkamazsanız** camlarımızı da kırar" diyorlardı. (Seyfettin, 2001, s. 11)

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*'inden alınan bu bölümde Dilber, tatlı bir söyleyiş tarzıyla da olsa *yaramazlık edersen* sözcüğünü *tehdit* anlamını karşılayacak bir şekilde kullanmıştır:

Dilber bu evde mutluydu. Sabahları evin hanımıyla kızının odalarını düzeltir ve kendisinin çalışkanlığına ve dikkatine bırakılan bir kanaryanın kafesini temizler, yemini verir, suyunu değiştirirdi. Ara sıra sabahları kafesin yanına gidip de kanaryanın ürkmekten içinde çırpındığını gördüğünde, çocukların pek neşeli oldukları zaman kendilerine özgü mâsum tatlılıklarıyla gülerek, "Sarılar giymiş küçük halayık! Sarayında rahat otur. **Yaramazlık edersen seni Tarâvet'in yanına gönderirim,**" derdi. (Sezâî, 2005, s. 71-72)

Celâl Bey'in Dilber'i ararken öfkeyle kurduğu cümlelerde -sa biçimbirimini almış sözcükler *tehdit* anlamı katmıştır:

"Dört beş dakika sonra, evin bahçe tarafındaki bir köşesinde uyurken bulup da yakasından sürükleyerek sokağa çıkardığı bir adama, "Söyle! Dilber nerede?.. **Söylemezsen,**

saklarsan, billâhi seni şimdi diri diri şu toprağın içine gömerim,” diyordu.”(Sezâî, 2005, s. 127-128)

4.2.2.4. Benzerlik

-sA biçimbirimi alan sözcükler cümleye, ...-*DığI gibi* anlamını verir ve ana cümlelerin yüklemi olan sözcükle benzerlik ilişkisi kurar. Bu cümlelerde *nasıl* soru sözcüğünün varlığı dikkat çekmektedir.

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* romanından alınan cümlede *nasıl* soru sözcüğünün ardından söylenen *yol gösterse* sözcük grubu, *benzerlik* işlevindedir:

“Bir fener insana karanlıkta **nasıl yol gösterirse**, bu istek de umutsuzluk içinde bulunan bu yaşlı kadına öyle rehberlik ederek, bu çocuğu kurtarıp Cenab-ı Hakk'a her gün sunduğu ibâdet ve duaların birini de o gün yapmak istiyordu.” (Sezâî, 2005, s. 46)

Sergüzeşt'ten alınan bu bölümde, *varlıklarının ülkeye övünç kaynağı olmadığı bir gençlik kümesinin hiç tanımadıkları terbiyeli insanları rahatsız etmesine benzer bir şekilde edebiyata da o şekilde saldıracaklarını* söylenerek benzerlik ilişkisi kurulmuştur:

Varlıkları ülkemize övünme vesilesi olmayan bir gençlik kümesi vardır ki, kanarya sarısı renginde kravatları, kenarları pek kalın, siyah şeritli açık renk ceketleri, mavi pantolonlarıyla, önlerine gelen kadınlara, başka bir deyişle, genel nâmusa çekinmeden saldırırlar. Bunlar hiç tanımadıkları edep sahiplerini **nasıl** sürekli olarak **rahatsız ederlerse**, hiç bilmedikleri edebiyata da öyle saldırılarda bulunurlar. (Sezâî, 2005, s. 53)

Sergüzeşt'ten alınan bu cümlede de *nasıl* soru sözcüğü ile kullanılan -sA çekimli *bakarsa* fiili, *benzerlik* ilgisi kurmuştur:

“O kuş, o bahçede, üzerinden uçuşup geçen bulutlara, başka kuşlara, kuşların minberi olan ağaçlara **nasıl** özlemle **bakarsa**, bu da ışıklara boğulmuş salonlara, her biri bir güzellikler âleminden inmiş güzellere öyle yakıcı bir bakışla bakıyordu.” (Sezâî, 2005, s. 143)

Bir insanın sevmesinin, çalışmasının bir çiçeğin kendiliğinden açıldığına, bir kuşun uçuşuna benzetildiği dizelerde *nasıl* soru sözcüklerinin ardından sıralanan -sA biçimbirimli sözcükler *benzerlik* görünümündedir:

“(...) Bir çiçek **nasıl açılıyorsa** kendiliğinden

Bir kuş **nasıl uçuyorsa**

Öyle sever, çalışır insan, (...)” (Süreya, 2010, s. 113)

Ahmet Ümit’in *Elveda Güzel Vatanım* romanından alınan bu bölümde *benzerlik* ilgisi vardır:

Her ne kadar Ahmed Rıza yıllarca, Abdülhamit’in baskılarına karşı, en zor şartlar altında dahi Paris’te Osmanlı hürriyetçiliğinin bayrağını neredeyse tek başına dalgalandırdıysa da, şimdi cesur fikirleri, din konurundaki radikal çıkışları ile bizzat cemiyetin içinde bile tepki çekiyordu. **Nasıl ki**, Dersaadet’te ve taşrada Makedonyalı ittihatçılara **hoş gözle bakılmıyorsa**, Makedonyalı ittihatçılar da içinde olmak üzere herkes bu alışılmadık münevverden hiç hazzetmiyorlardı. (Ümit, 2017, s. 178-179)

4.2.2.5. Bari, en azından,

Bu değerde *hiç olmazsa* ve *hiç değilse* kalıpları ile *bari, en azından* anlamları karşılanmıştır.

Tolstoy’un *İnsan Ne ile Yaşar* adlı hikâyesinden alınan bölümde melek, insan olmadan önce ve olduktan sonrasını anlatırken *hiç olmazsa* söz öbeği ile *en azından rüzgârdan korunmayı düşünerek yaptıklarını* aktarmıştır:

Melek onlara,

- Bir tarlanın ortasında yapayalnız ve çıplak bir vaziyetteydim. İnsanlara özgü ihtiyaçlarla daha önce hiç tanışmamıştım, insan olmadan önce soğuk ya da açlık nedir bilmezdim. Açlıktan ölmek ve donmak üzereydim. Ne yapacağımı bilemiyordum. (...) **Hiç olmazsa** rüzgardan korunurum düşüncesiyle kilisenin arka tarafına geçip oturdum. (Tolstoy, 2006, s. 40)

Reşat Nuri Güntekin’in *Çalıkuşu* romanından alınan bu bölümde, babasının annesini İstanbul’a götürmek için izin istediğini söylediği cümlede *hiç olmazsa* söz öbeği ile *en azından* anlamı verilmiştir:

“Nihayet annemin hastalığı artınca babam, **hiç olmazsa** onu İstanbul'a götürmek için bir ay izin istemiş ve cevap beklemeden yola çıkmış.” (Güntekin, 2000, s. 8)

Dokuzuncu Hariciye Koşu'su'ndan alınan sözcelerde *hiç olmazsa* sözcük öbeği *en azından, bari, hiç değilse* anlamlarını karşılamıştır. -sA biçimbirimi ile çekimlenen koyultulmuş diğer sözcükte de *istek* anlamı mevcuttur:

“Kalanların bana karşı gıptalarına biraz merhamet de karışıyor. Nadir insanların bildikleri ince bir saadeti kendilerine hasrediyorlar. Hasta olmayanların bilmedikleri bu saadeti, ilerde, **hiç olmazsa hatırlayabilsem.**” (Safa, 2000, s. 108)

Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna* romanından alınan bu bölümde bazı meselelerin anlaşılabilmesi için *hiç değilse* birkaç sayfanın bu günlere ayrılması gerektiği aktarılırken *hiç olmazsa* söz öbeği kullanılmıştır:

“Bunları uzun uzun anlatmaya lüzum yok. Hatta bugünleri takip eden on seneden **hiç** bahsetmemeyi tercih ederdim, fakat bazı hususların anlaşılması için, **hiç olmazsa** birkaç sahifenin, hayatımın en manasız devresi olan bu günlere tahsis edilmesi lazım.” (Ali, 2011, s. 142)

Montaigne'in *Denemeler*'inden alınan *Hasta Görünmenin Zararları Üstüne* adlı kısımdan alınan aşağıdaki cümlede *hiç olmazsa* sözcük öbeği *hiç değilse, en azından* anlamlarına denk düşecek bir nitelikte kullanılmıştır:

“Körler **hiç olmazsa** bir yol gösterici isterler; biz kendi kendimizi sokarız yanlış yollara.” (Montaigne, 2015, s. 75)

İkbal Gürpınar'ın *İçimden Geldiği Gibi* adlı biyografi kitabının *Öz Hakikî İkbal Gürpınar Turizm* adlı bölümünden alınan aşağıdaki cümlede *hiç olmazsa* sözcük öbeği *en azından, hiç değilse* anlamlarına karşılık gelecek nitelikte kullanılmıştır:

“Bu arada 4 haftalık bir reklâm yarışması sunmamı istedi TGRT. “Türkiyem Yarışıyor” isimli bu yarışmada **hiç olmazsa** kasetimin reklâmını yaparım diye düşünerek tekliflerini kabul ettim.” (Gürpınar, 2005, s. 83)

Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat*'ından alınan karşılıklı konuşmada *hiç olmazsa* söz öbeği ile *en azından, hiç değilse* anlamları karşılanmıştır:

“Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...

- Boğamazsın ki!

- **Hiç olmazsa** yanımdan koğarım.” (Ersoy, 1988, s. 362)

Ahmet Mithat'ın *Dürdâne Hanım* romanından alınan bölümde *hiç olmazsa* söz öbeği ile *hiç değilse* anlamı karşılanmıştır:

Papazoğlu boş bira kadehini yeniden ağzına dikerek, **hiç olmazsa** kadehin kenarında kalan köpükleri dudaklarıyla toplamaya ve Çerkes Sohbet dahi henüz yarıya kadar bile inmemiş bulunan kadehten bir daha dudaklarını ıslatmaya davrandı; şu hâlde, konuşan bu iki kişi arasında doğal bir sessizlik oldu. (Mithat, 2005, s. 37)

Turgut Özakman'ın *Şu Çılgın Türkler* romanından alınan bölümde kullanılan *hiç olmazsa* söz öbeği ile *en azından*, *hiç değilse* anlamları karşılanmıştır:

“İngiliz politikasındaki mantıksızlık, kaypaklık ve bencillik, iktidarda ve muhalefette Türklere sempati duyanların, **hiç olmazsa** haksız davranıldığını düşünenlerin sayısını artırıyordu.” (Özakman, 2006, s. 141)

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* romanından alınan bu bölümde *hiç olmazsa* söz öbeği ile *en azından* *şimdilik* anlamı karşılanmıştır:

— (...) Polis insana ne yapar? Hele İngiliz polisleri, iğrenç derecede kibar davranıyorlar kadınlara... **Hiç olmazsa** şimdilik... (Tahir, 2009, s. 171)

Mehmet Rauf'un *Eylül* romanından alınan sözcüde kullanılan *hiç olmazsa* ile *en azından* anlamı karşılanmıştır:

“Sonra elini kaldırıp görünmeyen düşmanı tehdit eder gibi, “Ah, para!” diye söylendi. **Hiç olmazsa** elli lira lâzımdı.” (Rauf, 2006, s. 17)

Katil Osman adlı hikâyeden alınan aşağıdaki cümlede *hiç olmazsa* sözcük öbeği *en azından*, *hiç değilse* anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır:

Anlattıklarına göre, bu yaşa gelen ve babası genç öldüğü için durumları hiç de iyi olmayan Osman, şimdiye kadar bir iş tutmuş değildi. (...) On yaşında mahalledeki memur çocuklarını dövmekten başlayarak, on ikisinde anasının üstüne yürümüş, on beşinde dayısına bıçak çekmiş, on altısından sonra da **hiç olmazsa** haftada bir karakolu, ayda bir hapishaneyi boylar olmuştu. (Ali, 2019, s. 37)

Kurtla Kuzu adlı hikâyeden alınan aşağıdaki cümlede *hiç olmazsa* sözcük öbeği *bari* anlamına da karşılık gelebilecek şekilde kullanılmıştır:

“(...) Beni tanımadığımız hâlde, tanıdığımızı söylediler... Ne oldu? İki taraftan **hiç olmazsa** biri sağlam çıkarsa durum o kadar tehlikeli olmayabilir.” (Ali, 2019, s. 129)

Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* romanından alınan bu bölümde kullanılan *hiç olmazsa* söz öbeği ile *bari*, *en azından bu kadarını yaptığı için canı sağ olsun* anlamı karşılanmıştır:

“Nine evde değildi. (...) Orozkul karısını döverken **hiç** karışmaz, dedeyi de karıştırmak istemezdi. Ama kavga bittikten sonra onları barıştırmaya, yatıştırmaya çalışırdı. Eh, **hiç olmazsa** bu kadarını yaptığı için canı sağ olsun...” (Aytmatov, 1991, s. 50)

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* romanından alınan karşılıklı konuşmada *hiç olmazsa* söz öbeği ile *en azından kahraman anası olmayı istemek* anlamı verilmiştir:

- Kız çocuklarına bunun faydası ne?

-Kahraman anası olmak!... **Hiç olmazsa** kahraman anası olmayı istemek... (Atsız, 2019, s. 83)

Ahmet Ümit’in *Elveda Güzel Vatanım* romanından alınan bölümde *inanmasan* sözcüğündeki –sA biçimbirimi *inanmasan bile* anlamında kullanılmıştır. *Hiç değilse* söz öbekleri ile de *bari*, *hiç olmazsa*, *en azından* anlamları karşılanmıştır:

“Biliyorum yaşadıklarımızdan sonra aşktan bahsetmeye hakkım yok. Ama ne olur, yazdıklarına **inanmasan** da, karar vermek için **hiç değilse** son satırı bitirmeyi bekle. Rica ediyorum, **hiç değilse** bu kadarını esirgeme benden...” (Ümit, 2017, s. 30)

4.2.2.6. Rağmen

Rağmen işlevinde –sA ile çekimlenen sözcük özellikle *de/da* bağlacı ile birlikte kullanılmaktadır. Bu değerde –*Dığl halde* anlamı karşılanarak eylemin geçmiş bir zamanda tamamlandığı bilgisi söz konusudur.

Sami Paşazade Sezai’nin *Sergüzeşt*’inden alınan bu bölümde –sA biçimbirimi ile çekimlenen fiil *de* bağlacının da pekiştirici etkisiyle *istediği halde* anlamını karşılayarak *rağmen* anlamına denk bir görünüm sergilemiştir:

“Hemen ellerini yüzüne kapayıp ağlaya ağlaya ayaklarına kapanmak **istediyse de**, uyandırmak ve belki gece yarısı odasına geldiği için gücendirmek korkusuyla resmi aldığı yere bırakarak odasına çıktı.” (Sezâî, 2005, s. 80)

Sergüzeşt’ten alınan bu bölümde de –sA biçimbirimi ile çekimlenen fiil *de* bağlacının da pekiştirici etkisiyle *istediği halde* anlamını karşılayarak *rağmen* anlamına denk bir görünüm sergilemiştir:

Dilber, gönlündeki sevgiyi gizlemek için, “Hiç efendim; ben uyudum,” demek **istediyse de**, ruhum kendisine verdiği sırları açık etmeye alışık olan gözlerinden sevgisini anlayarak, “Senin bana ne kadar tesir ettiğini biliyor musun? Beni gündüzleri düşündüren, gece sabahlara kadar uyutmayan hep sensin!” dedi. (Sezâî, 2005, s. 88)

Didem Madak tarafından yazılan *Ah’lar Ağacı*’ndan alınan dizelerde –sA biçimbirimi ile çekimlenen fiil *da* bağlacı ile beraber *hayatımın parçalarını yapıştırdığım halde çatlaklarından su sızdırıyordu* anlamına denk gelmektedir:

“**Yapıştırırsam da** parçalarını hayatımın
Su sızdırıyordu çatlaklarından.” (Madak, 2017, s. 13)

Serdar Özkan’ın *Kayıp Gül* romanından alınan cümlede –sA biçimbirimli sözcük, *de* bağlacı ile birlikte *çiçeklerin ömrü birkaç haftayı geçmediği halde* anlamıyla kullanılmıştır:

“**Çiçeklerinin ömrü bir iki haftayı geçmese de**, gördüğün gül ağaçlarının çoğu Mary geldiğinde **de** buradaydı.” (Özkan, 2009, s. 145)

Adam Fawer’in *Empati* romanından alınan cümlede –sA biçimbirimli sözcük, *da* bağlacı ile birlikte *olduğu halde* anlamıyla kullanılmıştır:

“Edison’un doğru akımı Tesla’nın alternatif akımından önce ortaya çıkmış **olsa da**, bir sorunu vardı.” (Fawer, 2008, s. 166)

Cervantes’in *Don Kişot* romanından alınan bölümde –sA biçimbirimli ilk sözcük *şart* işlevindedir. İkinci sözcük ise *da* bağlacıyla birlikte *beyni sulanmış olduğu halde* anlamıyla *rağmen* işlevine denk bir görünümüdür:

“Hayalleri bir anda suya düştü. Geri dönse, bütün köy halkına ve özellikle dostlarına rezil olacağı gün gibi aşikârdı. Beyni sulanmış **da olsa** hâlâ çalışıyordu.” (Cervantes, 2005, s. 13)

Ahmet Ümit’in *Elveda Güzel Vatanım* romanından alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcük, *de* bağlacı ile birlikte *düşündüğüm halde* anlamıyla kullanılmıştır:

“(…) Ama olmadı, olmuyormuş işte... O zamanlar aksini **düşünsem de** şimdi anlıyorum ki, kader karşısında hep acze düşermiş insan.” (Ümit, 2017, s. 27)

Elveda Güzel Vatanım romanından alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcük, *da* bağlacı ile birlikte *ikna olduğu halde* anlamıyla kullanılmıştır:

İnkılap o kadar cezbediciydi ki, olaylar o kadar süratle geliyordu ki, beni etkileyenin ne olduğunu anlayamamıştım. Fakat daha fazlasını kaldıramıyordum artık, tahammül sınırlarımı çoktan aşmıştı bünyem, aklım artık kabul edemiyordu olup bitenleri... Aklım **ikna olsa da** ruhum razı gelmiyordu bu cinayetlere... (Ümit, 2017, s. 239)

4.2.2.7. Bile, dahi

Bile, dahi işlevinde de çoğunlukla *de/da* bağlacı kullanılmıştır.

Sefername adlı gezi yazılarından oluşan kitabın Hilmi Yavuz tarafından yazılmış olan *Kolomb’un Gemisinde Bir Türk* adlı yazısında, –sA biçimbirimli sözcük *de* bağlacı ile birlikte *Kolomb, mürettebatı yatıştırmak isterse bile, gemiciler ona “taşlar ve ağaçlarla” saldırırlar* anlamındadır:

“Kolomb, mürettebatı yatıştırmak **isterse de**, gemiciler ona “taşlar ve ağaçlarla” saldırırlar.” (Kural, 2000, s. 504)

Sabahattin Ali’nin *Kürk Mantolu Madonna* romanından bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *da* bağlacı ile birlikte *kalsa bile aramam* anlamındadır:

“Bende arayacak hal kalmadı... **Kalsa da** aramam...” (Ali, 2011, s. 47)

Montaigne’in *Kendimizi Anlatmak* adlı denemesinden alınan cümlede –sA biçimbirimli sözcük, *bile* işlevindedir:

Yalnız kendimle uğraşıyorum; **delilik ediyorsam**, bundan zarar görecektir başkası değil, benim; çünkü bu öyle bir delilik ki bende başlayıp bende bitiyor, hiçbir kötülüğe yol açmıyor. (Montaigne, 2015, s. 5)

Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat*'ından alınan dizelerde –sA biçimbirimli sözcük, *bile* işlevindedir:

“Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;

Hele hak nâmına haksızlığa **ölsem** tapamam.” (Ersoy, 1988, s. 362)

Ömer Seyfettin'in *Yalnız Efe* adlı hikâyesinden alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcük *da* bağlacının da anlama olan katkısıyla *bile* işlevindedir:

“Hacı Durmuş:

- **Bizden cevher olsa da para etmez, diye kafasını hafif omuzlarının arasına çekti.**” (Seyfettin, 2007, s. 13)

Turgut Özakman tarafından yazılan *Diriliş-Çanakkale 1915'ten* alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcük *da* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* işlevindedir:

Bir değil, iki tabya dolusu top kaybetmişlerdi. Hepsi eskiydi ama olsun. Türk için eski top da toptu. Yoksulun ekmeği 'aziz' bilmesi gibi, Türk askeri de topu 'aziz' bilirdi. Geride top fabrikaları yoktu. O yüzden her topa gözü gibi bakar, uzun yıllar korur, yaşatır, iyice **yaşılsa da** hurdaya çıkarmaz, ramazan topu yapar, en güzel tepeye yerleştirir, şehrin baştacısı ederdi. (Özakman, 2008, s. 124)

Bakara Suresi 221. ayette –sA biçimbirimli iki sözcük vardır. İlk çekimlenen sözcüğün ardından gelen *de* bağlacı *bile* işlevine katkı sağlamıştır. İkinci çekimde ise *gitse* sözcüğünün ardından gelen *bile* sözcüğü ilk çekimlenen sözcükle aynı işlevdedir:

Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi

221. Ayet: İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun ki imanlı bir cârîye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin

hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir. (...) (Karaman ve diğerleri, 2018, s. 34)

En'am Suresi'nin 70. ayetinde –sA biçimbirimi ile çekimlenen *verse* sözcüğü *O kimseler bütün varlıklarını fidye olarak verseler bile, yine de onlardan kabul edilmez* anlamını karşılar ve *bile* işleviyle kullanılır:

Kur'an-ı Kerim, En'am Suresi

70. Ayet: Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak. Yaptıkları sebebiyle hiç kimsenin bir felaket yaşamaması için Kur'an ile nasihat et. O kimse için, Allah'tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaathçi! O, bütün varını fidye olarak *verse*, yine de ondan kabul edilmez. (Karaman ve diğerleri, 2018, 135)

Aisopos tarafından kaleme alınan *Kedi ile Fareler* masalından alınan bölümde –sA biçimbirimi ile çekimlenen sözcük *bile* anlamına denk bir görünümde:

Bir eve fareler üşüşmüş. Bir kedi bunu haber almış, o eve gitmiş; artık fareleri birer birer tutup yiyormuş. Fareler bakmışlar ki olacak gibi değil, hep yakalanıyorlar: <<Bari biz de deliğimizden çıkmıyalım!>> demişler. Kedi işi anlamış, o da bir düzen kurmuş. Odada tahta bir takoz varmış, oraya tırmanmış, kendisini asıp ölü gibi öyle durmuş. Farelerden biri delikten başını uzatıp bakmış, kediyi o halde görünce: <<Kurnazlığına diyecek yok, dostum! Ama ne yalan söyleyeyim? sen çuval **olsan**, ben gene yaklaşmam senin yanına!>> demiş. (Aisopos, 1949, s. 9)

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh adam* romanında Yek'in duygularını aktardığı cümlelerde –sA biçimbirimli sözcük *da* bağlacının da anlama olan katkısıyla *bile* işlevindedir:

Yek yine aynı riyakâr tavrıyla eğildi:

- Yanılıyorsunuz yüzbaşım! Aşk her ne kadar yaş diye bir engel **tanımazsa da** ben Leylâ'ya bir aşk için değil, büsbütün başka ve aşktan daha ciddî bir mesele yüzünden sokulmaya çalışıyorum. Fakat ne yazık ki... (Atsız, 2019, s. 100)

Ahmet Ümit'in *Elveda Güzel Vatanım* adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen ilk iki sözcük *şart* işlevindedir. Üçüncü sözcük hemen ardından gelen *bile* sözcüğünün de etkisiyle *bile* görünümündedir. Son sözcük ise *de* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* anlamına denk bir görünüm sergilemektedir:

Korkunç diyeceksin, evet korkunçtu ama biz onları **vurmasaydık**, onlar bizi vuracaktı. Bir kavgaya **girdiysen** eğer, o kavganın şartlarına uymak zorundasın, şartlar seni eli kanlı bir katil **yapsa bile...** Mesele o kavgaya girmemektir ama ben girdim, ondan sonrası teferruatı. Adına tarih **denilse de** kanlı olaylardan oluşan devasa bir teferruat... (Ümit, 2017, s. 112)

Elveda Güzel Vatanım adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük, *da* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* anlamına denk bir görünüm sergilemektedir:

“Paris’te yaşadıklarını anlattı Ahmed Rıza, hatta çocukluk hatıralarını paylaştı, Mekteb-i Sultani’deki günlerini... İlk gençliğinde o da şiir yazarmış, on beş yaşındayken yazdığı bir şiir bestelenmiş. Bilim kadar **olmasa da** sanata, edebiyata çok önem veriyordu.” (Ümit, 2017, s. 180)

Ayşe Kulin’in *Her Yerde Kan Var* adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük ise *de* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* anlamına denk bir görünüm sergilemektedir:

Padişah kızları veya kız kardeşleri bizler, babalarımızın ya da erkek kardeşlerimizin bizzat seçtiği sadık kullarıyla izdivaca mahkûmduk. (...) Sevememek boşanma sebebi olamazdı da, ihanete veya kötü muameleye düşer olduğumuzda, hemen boşayabilirdik kocalarımızı. Ara sıra tersi **de görülse**, boş düşen damatların çoğu zaman kayınpederlerinin de gözünden düşüp, makamlarını kaybetmeleri âdettendi. (Kulin, 2019, s. 17)

Her Yerde Kan Var adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük ise *da* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* anlamına denk bir görünüm sergilemektedir:

“Aman aman! Sakın olmasın böyle bir şey! **Olduysa da** tez vazgeçilsin. Aziz eceliyle vefat ettiğinde, sırası gelir, hakkıyla oturur tahtına Murat.” (Kulin, 2019, s. 24)

Her Yerde Kan Var adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen *ol* fiili ardından gelen *dahi* sözcüğünün de katkısıyla *bile, dahi* anlamındadır:

“Pertevniyal’ın adını taşıyan, Aksaray’daki Valide Sultan Camii külliyesini, değişik bir üslubu olduğu için azıcık kıskanmış **olsam dahi**, itiraf etmeliyim ki büyük bir hayırseverdi ve hayır işlerine de henüz Valide Sultan mertebesine erişmeden, sadece kadınefendilerden biriyken başlamıştı.” (Kulin, 2019, s. 29)

Her Yerde Kan Var adlı romanından alınan bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük öncesindeki *dahi* sözcüğü ile birlikte kullanımında *bile, dahi* anlamına denk bir görünüm sergilemektedir:

Padişahımın huzuruna acil kaydıyla çıkarak, ona çok gizli bir sır ifşa ettim: Ordu içinde bir fısıltı geziniyordu, Şirvanîzâde’nin bir darbe tertip etmekte olduğunu, bu yüzden ordu içinde güvenebileceği askerleri araştırdığını duymuştum. Mesnetsiz bir rivayet **dahi olsa**, duyduklarımı padişahıma bildirmek boynumun borcuydu. (Kulin, 2019, s. 49)

Mehmet Akif Ersoy’un *Safahat*’ından alınan karşılıklı konuşmada –sA biçimbirimi ile çekimlenen sözcük *da* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile, dahi* işlevini karşılar:

- **Fakat bunun nesi meydan? Bu âdetâ bir yol...**

Tuhaf değil mi ya?

- **Vaktiyle belki meydandı...**

Kapanmış olsa da gittikçe, kalmış eski adı. (Ersoy, 2000, s. 211)

Turgut Özakman’ın *Diriliş-Çanakkale 1915* romanından alınan cümlede –sA biçimbirimli sözcük, *da* bağlacı ile birlikte *önerdilerse bile* anlamıyla kullanılmıştır:

2. Tümenen Anzak cephesini yarması bekleniyordu.

Bazı komutanlar bunun başarılabilmesi için askerlerin teslim alacakları siperlerde bir gece kalmalarını, siperlere, alışmalarını, düşman mevzilerini, aradaki alanı gündüz gözüyle görmelerini, bunun için taarruzun bir gün sonraya ertelenmesini önerdilerse de, artık saat kurulmuş işliyordu, öneri reddedildi. (Özakman, 2008, s. 384)

Mehmet Rauf'un *Eylül*'ünden alınan bu bölümde Suat'ın hislerini aktardığı paragrafta yer alan –sA biçimbirimli sözcük, *da* bağlacı ile birlikte *bile* işlevindedir:

Kocasının içtenliğinden hiç bir zaman şüphe etmek ihtimali yoktu; her gün, bir gün önce yine şüphe etmediği içtenliğini daha çoğalmış görüyordu. O derecede ki evlenmelerinden bir yıl sonrayı şimdi düşündükçe, o zaman birbirlerine olan bağlılıklarını doğrulamak için pek yeterli, pek güçlü gördüğü içtenlik derecesi bu günküme oranla (bir) hiç idi. Bu gün, “O zaman nasıl emin olmuşum?” diyeceği geliyordu. O zamanki ateşi ve özleyişi bu gün yok **olmuşsa da** kendisi tedbirli ve düşünceli bir kadın olduğundan, bu içtenliği öncekilere, daha öncekilere yeğlenebilir görerek o yok oluştan doğan hüznü gidermeye çalışıyordu. (Rauf, 2006, s. 20)

Naki Tezel'in *Kırk Kardeş* masalından alınan cümlede –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *de* bağlacı ile birlikte kullanımıyla *bile* işlevindedir:

“Padişahla vezirleri, pek çok **ısrar etmişlerse de**, muhtar gitmemiş, yatakları sermiş.” (Tezel, 1971, s. 5)

Naki Tezel'in *Yeşil Kuş* masalından alınan cümlede –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *da* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* işlevindedir:

Kocasının bu sözü karşısında şaşkına dönen kız, kendisini haklı olarak savunmağa hazırlanırken, daha fena bir şeyle karşılaşmış. Kocasını eline geçirdiği bir sopa ile üzerine doğru geliyormuş. Kendini korumak için odanın bir köşesine **kaçmışsa da** delikanlı hemen arkasından yetişerek onu yakalamış, dövmeğe başlamış. (Tezel, 1971, s. 204-205)

Aisopos tarafından yazılan *Atinalı Borçlu* masalından alınan sözcelerde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *da* bağlacı ile birlikte kullanımıyla *bile* işlevindedir:

“Bir Atinalının borcu varmış; alacaklısı gelmiş, boğazına yapışmış. Adamcağız: <<Şimdi sıkıntım var, ne olur? bırak da sonra gelirsin!>> diye **yalvarmışsa da** olmamış, alacaklıyı bir türlü razı edememiş.” (Aisopos, 1949, s. 8)

Menderes'ten Su İçen Tilkiler masalından alınan bu bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *da* bağlacı ile birlikte kullanımında *bile* işlevindedir:

“Bir gün tilkiler menderes boyunda toplanmışlar: susamışlar da su içmek istiyorlarmış. Ama su şarıldıya şarıldıya aktığından korkmuşlar, yaklaşımağa bir türlü cesaret edememişler. Birbirlerini yüreklendirmeğe **çalışmışlarsa da** olmamış, o köpüren suyun yanına varmağı hiçbiri göze alamamış.” (Aisopos, 1949, s. 15)

4.2.2.8. Tahmin

Tahmin anlamsal değerinde –sA *gerek* yapısı kalıplaşmıştır.

Didem Madak’a ait olan bu dizelerde –sA biçimbirimi ile çekimlenen sözcükler ardından gelen *gerek* sözcüğü ile birlikte *tahmin* işlevindedir:

“Ülkem olmayan ülkemi
Kayboluşumu aradım.
Bulmak o kadar kolay **olmasa gerek** diye düşünmüştüm.
Bir ters bir yüz kazaklar ördüm
Haroşa bir hayat bırakmak için.
Bırakmak o kadar kolay **olmasa gerek** diye düşünmüştüm.” (Madak, 2017, s. 37)

Mustafa Balbay’ın *Fas* adlı yazısından alınan aşağıdaki sözceler, Mustafa Balbay tarafından *Fas*’ta Casablanca filminin çekildiği bardaki piyaniste söylenmiştir. –sA biçimbirimi *gerek* sözcüğü ile öbeleşerek *tahmin* anlamı katmıştır:

“– Casablanca filminin müziklerini her gece çalmak ilginç **olsa gerek**. Müşteriler sizden defalarca istiyor...” (Kural, 2000, s. 105)

Mehmet Akif Ersoy’un *Safahat*’ından alınan karşılıklı konuşmada –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük, *gerek* sözcüğü ile öbeleşerek *tahmin* anlamı katmıştır:

- Vefâ'ya **çıksa gerektir** bu eğri büğrü sokak...
- Evet, Vefâ'ya iner. (Ersoy, 1988, s. 215)

Turgut Özakman’ın *Şu Çılgın Türkler* romanından alınan sözcelerde görülen –sA biçimbirimli sözcük, *gerek* sözcüğü ile öbeleşerek *tahmin* işlevinde kullanılmıştır:

Mahmut Bey, "Savaşa beş kala roman okuyabiliyor.." diye düşündü, "..M. Kemal Paşa'yı, M. Kemal Paşa yapan da herhalde bu özelliği **olsa gerek**." (Özakman, 2006, s. 600)

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanından alınan bu bölümde kullanılan –sA ile çekimlenen sözcük, *gerek* sözcüğü ile öbekleşerek *tahmin* görünümü sergilemektedir:

Devirler değiştikçe hükümlerin değiştiği yüzdeyüz... Acaba, bir gün gelip sadece düşündüğünden, mesela evladını sevdiğinden dolayı da insanları mahpusa atacaklar mı? Şimdiden okuma-yazma, tehlikeli, şüpheli sayılmaya başladığıma göre, herhalde böyle “yalımkat”, böyle insanlıktan, şefkatten nasipsiz bir devir pek uzakta **olmasa gerek**. (Tahir, 2009, s. 344)

Ahmet Ümit'in *Elveda Güzel Vatanım* romanından alınan bölümde, sA ile çekimlenen sözcük ardından gelen *gerek* sözcüğü ile öbekleşerek *tahmin* görünümündedir:

“Gençken en korkunç olayları kaldırabiliyor insan. Harpler, isyanlar, suikastlar, ölümler. Şimdi düşünmesi bile zor geliyor bana. Galiba yazdıklarımın etkisinde kaldım. Gece boyunca bölük pörçük rüyalar görmemin sebebi de bu **olsa gerek**.” (Ümit, 2017, s. 170)

4.2.2.9. Yeterlilik

Bu işlevde –*Ebil* yapısının fonksiyonu –sA biçimbirimini gerekli kılmaktadır.

Peyami Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'ndan alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcük *şart* işleviyle birlikte –*ebil* yeterlilik fiilinin de katkısıyla *gücüm yeterse* anlamını da vererek *yeterlilik* görünümündedir:

- Hastalanırsın diye korkuyorum. Diyerek avucunu alınma koydu ve saçlarımı okşamaya başladı. O vakit, içimde sıkışan duygular için yeni bir mecra keşfettim; eğer bu duyguları o tarafa doğru **sevkedebilecek olursam**, yalnız kurtulmakla kalmayacaktım, o anda mes'ut olacaktım. (Safa, 2000, s. 30-31)

Adam Fawer'in *Empati* romanından alınan bölümde –sA biçimbirimli sözcük –*ebil* yeterlilik fiilinin de katkısıyla *gücü yetseydi* anlamını da vererek *yeterlilik* görünümünde bulunmaktadır:

“Nefes al, nefes al. Bir, iki, üç.

—ölmemişti, ölmüş olamazdı. Bir **nefes alabilseydi**—“ (Fawer, 2008, s. 620)

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* romanından alınan karşılıklı konuşmada –sA biçimbirimli sözcük, *istek* işleviyle birlikte –*ebil* yeterlilik fiilinin de katkısıyla *gücümüz yetse* anlamını vererek *yeterlilik* görünümünde bulunmaktadır:

— (...) Yunan saldırısı başlamış.

— Yok canım! Nereden haber aldınız?

— Kapıda beklerken bir subay arkadaş söyledi. Daha doğrusu bir başkasına söyledi de bana duyurdu. Saldırımın yönünü olsun **öğrenebilsek...** (Tahir, 2009, s. 427)

Naki Tezel'in *Kırk Kardeş* masalından alınan bölümde –sA biçimbirimi ile çekimlenen fiil *şart* işlevindedir. Ancak –*ebil* yeterlilik fiiliyle birlikte *gücün yeterse* anlamını vererek *yeterlilik* görünümünde bulunmaktadır:

“Peri prenses:

– Yoooo, demiş, sihirli çalgı öyle kolay kolay verilir mi? Benim de bir şartım var: şurada duran sandalyelerden birini seçip oturacaksın. Sana bir kahve içireceğiz. Bu kahveyi dökmeden **içebilirsen**, sihirli çalgımı ancak o zaman götürebilirsin.” (Tezel, 1971, s. 27)

Hüseyin Nihal Atsız'ın *Ruh Adam* romanından alınan bu bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcükler, eylemin gerçekleşmesinin şartı durumundadır. Ayrıca bu sözcükler –*ebil* yeterlilik fiiliyle birlikte *gücü yetse* anlamını da karşılayarak *yeterlilik* görünümünde bulunmaktadır:

“Ayşe, yalnızlık insanı yıpratır diye düşünüyor, Selim'i yalnızlıktan bir **kurtarabilse**, bazı kimselerde **haşır neşir edebilse** bu hüznün ve açığa vurulmayan öfkeden onu sıyrabileceğini sanıyordu.” (Atsız, 2019, s. 103)

Ahmet Ümit'in *Elveda Güzel Vatanım* romanından alınan sözcelerde *keşke* sözcüğünün de anlama olan katkısıyla *istek* görünümü hâkimdir. Fiillerde bulunan –*ebil* yeterlilik fiiliyle birlikte *gücüm yetse* anlamı verilerek *yeterlilik* görünümünde de bulunmaktadır:

“Keşke hepsini bir anda **yazabilsem**, keşke bir çırpıda **dökebilsem** içimdekileri... Sabırsızlığımdan değil, endişemden...” (Ümit, 2017, s. 30)

4.2.2.10. Seslenme

Seslenme işlevinde 2. tekil veya çoğul kişilere yönelik bir tutum saptanmıştır. –sA biçimbirimi *a/e* ünlemiyle beraber kalıplaşarak seslenme değerini oluşturmuştur.

Peyami Safa'nın *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'ndan alınan sözcelerde *a/e* ünlemiyle bütünleşen –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük, *seslenme* işlevindedir:

“Nüzhet ayaklarımın ucuna basarak bana yaklaştı ve omuzumdan sarstı. Kaşlarımı çatarak okumaya devam ettim. O sırada kulağıma fısıldadı: - Budala! **Baksana**: Paşa babam uyuyor!” (Safa, 2000, s. 21)

Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat* adlı kitabından alınan dizelerde *a/e* ünlemiyle bütünleşen –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük, *seslenme* işlevindedir:

“Bir **baksana**: Gökler uyanık, yer uyanıktır;

Dünyâ uyanırken uyumak maskaralıktır!” (Ersoy, 1988, s. 194)

Kemal Tahir'in *Esir Şehrin İnsanları* romanından alınan karşılıklı konuşmada –sA biçimbirimiyle çekimlenen fiil, *a/e* ünlemiyle birlikte karşıdaki kişiyi harekete geçirecek bir *seslenme* görünümündedir:

— Bu sebepten mi bize uğramadınız?

— Nasıl uğrayabilirdim? Aklım başımda yoktu ki... Tınaklarımı yedim bitirdim.

Baksanıza... (Tahir, 2009, s. 244)

Ahmet Ümit'in *Elveda Güzel Vatanım* romanından alınan bu bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen fiil, *a/e* ünlemiyle birlikte *seslenme* görünümündedir:

“İki arkadaşım da pencerenin önüne sinerek pürdikkat mezarlıktaki eve bakmaya başladılar... İlk tepki Fuad'dan geldi...

“Ama bu bir hanım. **Baksanıza** çarşafı...” (Ümit, 2017, s. 153)

Elveda Güzel Vatanım romanından alınan bu bölümde –sA biçimbirimiyle çekimlenen fiil, *a/e* ünlemiyle birlikte *seslenme* görünümündedir:

“Şimdi göstereceğim sana kadını,” diyerek tabancasının kabzasıyla yüzüne vuracaktı ki, Atıf engelledi.

“Dur, dur yahu. Belki de doğru söylüyor. **Baksana**, silah filan yok üzerinde.” (Ümit, 2017, s. 399)

4.2.2.11. Yeğleme, tercih etme

-sA biçimbirimi yeğleme, tercih etme işlevinde kalıplaşmış olarak -mAktAnsA şeklindedir. Bu yapının çekimlendiği eylemin ana cümledeki eyleme göre tercih edilebilir olmadığı anlatılırken kullanılır.

Hüseyin Nihal Atsız’ın *Ruh Adam* adlı romanından alınan bölümde -sA biçimbiriminin kalıplaşmasıyla çekimlenen sözcükteki işin, hareketin yapılmasındansa temel cümledeki yüklemnin tercih edildiği anlamı hâkimdir:

“**Mete’nin adı geçince erkeğin gözleri parladı:**

Bu iğrenç asırda yaşamaktansa Mete zamanında dünyaya gelmiş olmayı tercih ederdim.” (Atsız, 2019, s. 14)

Psikiyatrist Dr. Gülseren Budayıcıoğlu tarafından kaleme alınan *Madalyonun İçi Bir Psikiyatristin Not Defteri* adlı kitabın *Çanlar Kimin İçin Çalıyor?* bölümünden alınan cümlede tercih etme söz konusudur:

“İnsanların arasında yalnız **kalmaktansa** gerçek ve somut yalnızlık bana daha iyi geldi.” (Budayıcıoğlu, 2003, s. 64)

4.2.2.12. Rica

Rica anlamsal değerinde 2. tekil ve çoğul kişilere yönelik ısrar içermeyen ve çekimser olan bir tavır söz konusudur.

Kemal Tahir’in *Esir Şehrin İnsanları*’ndan alınan aşağıdaki cümlede *rica* anlamı hâkimdir:

“— **Şu kâğıtlara bir baksanız. Belki bir, iki satır bir şey yazmışlardır. Okursunuz da...**” (Tahir, 2009, s. 410)

Ayşe Kulin’in *Her Yerde Kan Var* romanından alınan bölümde, -sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcük *rica* işlevindedir:

“Araba harekete geçerken, “Evrakı tetkik **buyursanız...** Sultanım,” dedi Hamza, elindeki dosyayı içeriye uzatarak.” (Kulin, 2019, s. 30)

4.2.2.13. Pişmanlık

Pişmanlık işlevi bağlamdan ve cümlelerde yer alan *ah*, *keşke* gibi sözcüklerin de varlığından sezinlenebilen bir işlevdir.

Sevim Ak'ın *Uçurtmam Bulut Şimdi* adlı eserinden alınan karşılıklı konuşmada –sA biçimbiriminin yer aldığı cümlede *pişmanlık*, *bahsi geçen işin artık geçmiş olduğu* anlamları vardır. Bu anlam sağlanırken *keşke* sözcüğünün de yer alması anlamı bir kademe daha artırmıştır:

“Eyvah! Uçurtmam!”

“Ne beceriksizsin! Daha yeni geldik.”

“Ne yapacağım şimdi? Uçurtmayı dün babamla tamamlamıştık. İlk kez uçuracaktım. Keşke ipini daha sıkı tutsaydım!” (Ak, 2006, s. 10)

Ayşe Kulin'in *Her Yerde Kan Var* romanından alınan bölümde, -sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcükteki *pişmanlık* anlamı *ah* ünlemi ve *keşke* sözcüğüyle pekiştirilmiştir:

“Ah keşke kafamı Aziz biraderimin horozlarına, köçeklerine takacağıma, etrafında dönen fesada taksaymışım!” (Kulin, 2019, s. 34)

Turgut Özakman tarafından yazılan *Şu Çılgın Türkler*'den alınan bölümde Abdullah Galip Bey'in –sA biçimbirimli eylemleri yapmamış olmaktan duyduğu *pişmanlık* anlamı hâkimdir. *Keşke* sözcüğü anlamı pekiştirir niteliktedir:

“Abdullah Galip Bey'in midesi bulandı. Toparlanıp camiden çıktı. “Keşke kalkıp **itiraz etseydim**, böyle düşünmenin Müslümanlığa uymadığını, Allah'a saygısızlık olduğunu **söyleseydim**” diye pişman oldu ama artık çıkmıştı. (Özakman, 2006, s. 349-350)

BÖLÜM V

İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI İLE İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA VE YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİ KİTAPLARINDA -SA BİÇİMBİRİMİNİN ÖĞRETİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Türkçe Dersi Öğretim Programları

5.1.1. 2006 İLKÖĞRETİM TÜRKÇE DERSİ (6, 7, 8. SINIFLAR) ÖĞRETİM PROGRAMI

Bu programda *dil bilgisi* alanında 7. sınıf düzeyinde ilgili biçimbirimi -sa, aşağıda belirtilen amaç ve kazanımlarla ele alınmıştır:

1. Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama

1.3. Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder.

1.5. Dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.

Etkinlik örneğine yer verilmeyen konu için getirilen ek açıklamalar ise şöyledir:

1. 3. Bildirme kiplerinin fiili zaman açısından biçimlendirdiği, dilek kiplerinin ise fiile farklı anlam özellikleri kazandırdığı vurgulanır.
1. 5. Gerekliklik, istek, şart, emir kipleri ele alınır. Dilek kiplerinin temel işlevlerine (Ör.: Şart kipinin fiilin gerçekleşmesini isteme ve şarta bağlama anlamı gibi) ağırlık verilir. Şart kipi için dilek-şart kipi adlandırması kullanılmaz. Bu kiplerin hangi eklerle ifade edildiğine değinilir. İlk örnekler, emir kipi için 2. teklik kişi, diğerleri için 3. teklik kişi ile çekimlenmiş fiillerden seçilir.

Yine aynı öğretim programında dil bilgisi öğrenme alanında 7. sınıf düzeyinde aşağıda bulunan amaç ve kazanım doğrultusunda ilgili biçimbirimi kapsam alanına girmiştir:

4. Ek fiille ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama

4.3. İsimlerin ek fiil aracılığıyla hangi kiplerde çekimlenebildiğini kavrar.

Bu kazanım için tümcelerde ek eylemle çekimlenen isimlerin kiplerine bakarak gruplandırılmasını isteyen bir etkinlik örneği sunulmuş ancak etkinlik için oluşturulmuş bir çalışma kâğıdı programda yer almamıştır.

Bu amaç ve kazanım için ise şu şekilde bir ek açıklama yapılmıştır:

4. 3. Geçmiş zaman, geniş zaman ve şart kipi ele alınır.

5.1.2. 2015 TÜRKÇE DERSİ (1-8. SINIFLAR) ÖĞRETİM PROGRAMI

Bu tasarıda ilgili biçimbirimi Türkçe dersi 7. sınıf kazanımlarında yer almıştır. Yazma öğrenme alanında aşağıda yer alan kazanımlar içerisinde ele alınmıştır:

T7.3.7. Çekim eklerini (kişi ekleri, haber ve dilek kipleri) ve yapım eklerini doğru kullanır.

T7.3.8. Fiilin cümleye kattığı anlam özelliklerini, ek fiilli ve zarfları cümledeki işlevlerine uygun kullanır.

5.1.3. 2017, 2018, 2019 TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)

Bu programda da 7. sınıf kazanımlarında ilgili biçimbirimi ele alınmıştır. Okuma öğrenme alanının *Söz Varlığı* başlıklı sınıflandırmasında aşağıda yer alan kazanım ve açıklamasında, ilgili biçimbirim şu şekilde ele alınmıştır:

T.7.3.9. Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder.

Fiil çekim ekleri (kip ve kişi ekleri) üzerinde durulur.

7. sınıf düzeyinde ek fiiller ise yazma öğrenme alanı içerisinde aşağıdaki kazanım içerisinde yer almıştır:

T.7.4.13. Ek fiili işlevlerine uygun olarak kullanır.

5.1.4. Türkçe Dersi Öğretim Programlarının Değerlendirilmesi

İncelenen beş programda da ilgili biçimbirimi olan -sA, 7. sınıf düzeyindeki amaç ve kazanımlarda gözlenmiştir. İlgili biçimbirimi ile ilgili kazanımların aynı olduğu 2017, 2018 ve 2019 programlarını bir olarak kabul edersek incelenen üç programda konunun ele alındığı öğrenme alanlarında farklılık saptanır. 2006 yılında dil bilgisi öğrenme alanında yer alan ilgili konu 2015 yılında yazma öğrenme alanı içerisinde; 2017, 2018, 2019 yıllarındaki

programlarda ise kip olarak kullanılan biçimbirim okuma öğrenme alanında kullanılırken ek fiil olarak kullanılan biçimbirim yazma öğrenme alanı içerisinde ele alınmıştır.

2006 İlköğretim Türkçe Öğretim Programında kipler, geleneksel yaklaşımlarda olduğu gibi iki başlık altında incelenmiştir. Bildirme kiplerinin eylemi zaman ile nitelendirdiği, dilek kiplerinin ise eyleme çeşitli anlamlar yüklediği belirtilmiştir. Bu ifadeler ile kesin bir çizgi çekilerek bildirme kiplerinin başka anlamlar ile kullanılmadığı, dilek kiplerinin ise zaman bildirmediği gibi bir anlam çıkmıştır. Ancak her cümlede konuşmacının sözü söylediği zaman ile fiil zamanı arasındaki ilişkinin fiilde zamanı belirttiği göz önünde bulundurulduğunda, bu açıklama kusurlu görülmektedir. Dilek kiplerinin kullanım alanları gereklilik, istek, şart ve emir olmak üzere, geleneksel yaklaşımlarda da olduğu gibi dört başlıkta ele alınmıştır. Şart kipi için ikircikli bir durum doğuran dilek-şart kipi adlandırmasının kullanılmadığı görülür. Bununla beraber şart kipinin baskın olan istek ve şart anlamının ağırlıkta yer aldığı da tespit edilir. Kiplerin hangi eklerle ifade edildiğinin açıklanmasının istenmesi, istek kipinin doğrudan -A ekiyle oluştuğunun belirtilmesi hususuna özellikle değinildiğinde, sakıncalı bir durum oluşturur. Ekin dildeki kullanımının 1. tekil ve çoğul kişiler hariç yaygın olmaması, istek kategorisinin başka ek ve sözcüklerle oluşması mümkündür. Ancak buna rağmen istek için -A ekinin belirtilmesi gibi bir durum öğrencinin içinde bulunduğu dile yabancılaşmasını ve istek eki için -A ekini kodlayarak dersin ezbere dönüşmesini sağlamıştır.

2015 Türkçe Dersi Öğretim Programında ilgili biçimbirimi, çekim ekleri konusu içerisinde yer almıştır. Parantez içi açıklamada kullanılan *haber ve dilek kipleri* ifadesindeki çıkarıma göre, kip kategorisi geleneksel yaklaşımlarda ve 2006 İlköğretim Türkçe Öğretim Programında da olduğu gibi iki başlık altında incelenmiştir. Ancak 2006 yılında olduğu gibi açıklama ve etkinlik örneğine yer verilmemiştir.

2017, 2018, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programlarında 2015 yılına benzer biçimde çekim ekleri içerisinde ilgili biçimbirimine yer verilmiştir. Açıklamada yer alan ifadede kip denilmiş ancak diğer programlardaki gibi bir ayırım gözlenmemiştir.

5.2. Türkçe Ders Kitapları

5.2.1. İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı (2007-2008)

2007-2008 eğitim-öğretim döneminden başlayarak 5 sene süreyle ders kitabı olarak onaylanan kitap incelenmiştir.

1. temada dil bilgisi kazanımlarında *Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder* kazanımıyla ilgili biçimbirimi –sA işaretlenmiştir. Kazanımlar doğrultusunda öğretmenlere öneriler aktarılmış, etkinliklerde izlenmesi gereken yollar belirtilmiştir. 1. tema için kazanımlar şu şekildedir:

1. TEMA

Hak ve Özgürlükler

KAZANIMLAR	Çocuğun Eğitim Hakkı	Hiroşimalı Masahi Nii	Hayal Çocuk	Haritada Bir Nokta
DİL BİLGİSİ				
1. Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama				
1. Fiillerin anlam özelliklerini kavrar.	X			
2. Kip ve çekimli fiili kavrar.		X		
3. Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder.			X	
4. Bildirme kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.				X
5. Dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.				
6. Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar.				
7. Zarfların cümledeki işlevlerini fark eder, zarfları işlevlerine uygun olarak kullanır.				
8. Kelimeleri cümlede farklı görevlerde kullanır.				
2. Fiillerin yapı özellikleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama				
1. Basit, türemiş ve birleşik fiillerin kuruluş ve anlam özelliklerini kavrar.				
2. Farklı yapı özelliklerinde fiilleri anlam özelliklerini dikkate alarak kullanır.				
3. Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasıyla ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama				
1. Cümlede zaman kavramını belirleyen/destekleyen zarfları fark eder.				
2. Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasının nasıl gerçekleştiğini kavrar.				
3. Fiil kiplerini farklı zaman ve anlamları ifade edecek şekilde kullanır.				
4. Ek fiille ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama				
1. İsim türünden kelimelerin de kip ve kişi açısından biçimlenerek çekimlenebildiğini kavrar.				
2. İsimlerin kip eki almasında ek fiilin rolünü kavrar.				
3. İsimlerin ek fiil aracılığıyla hangi kiplerde çekimlenebildiğini kavrar.				
4. Ek fiili işlevine uygun olarak kullanır.				
5. Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların özellikleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama				
1. Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların oluşumunda ek fiilin işlevini kavrar.				
2. Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıların işlevlerini ve kullanım özelliklerini kavrar.				
3. Zaman ve kip çekimlerindeki birleşik yapıları özelliklerine uygun biçimde kullanır.				

TEMA KAPSAMINDA ÜZERİNDE DURULACAK ARA DİSİPLİN ALAN KAZANIMLARI

TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMI KAZANIMLARIYLA EŞLEŞEN ARA DİSİPLİN ALAN KAZANIMLARI	Çocuğun Eğitim Hakkı	Hiroşimalı Masahi Nii	Hayal Çocuk	Haritada Bir Nokta
Afetten Korunma ve Güvenli Yaşam Kazanımları				
15. Heyelan sırasında kapalı ve açık alanlarda yapılması gerekenleri nedenleriyle açıklar.				
Girişimcilik Kazanımları				
9. İçinde bulunduğu durumu her yönüyle değerlendirir ve fikirlerini belirtir.	X			
İnsan Hakları ve Vatandaşlık Kazanımları				
11. Hakların ihlal edildiği durumlar karşısında yetkili kurumlara başvurmanın bir vatandaşlık görevi olduğunu belirtir.			X	
Spor Kültürü ve Olimpik Eğitim Kazanımları				
6. Türk sporcularının olimpiyatlardaki başarılarının nedenlerini açıklar.				

37

Bildirme kipleriyle dilek kiplerinin ayırımına yönelik bilgilerin verildiği bu sayfada; bildirme kiplerinin zaman yönüyle fiili nitelediği, dilek kiplerininse gerçekleşmemiş bir fiile yönelik istek, emir, gereklilik ve şartı işaretlediği belirtilmiştir. Dilek kiplerinin fiili zaman yönüyle nitelemediği bilgisi de yer almaktadır:

Hak ve Özgürlükler

D. DİL BİLGİSİ

Öğrencileriniz kipin fiili biçimlendirmedeki rolünü öğrenmişlerdi. Ön koşul olma özelliği taşıyan bu bilgilerini hatırlatmak, konuya dikkatlerini çekmek ve bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt edebilmelerine (K: Dil Bilgisi, Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama, 3) yardımcı olmak amacıyla şu yolu izleyebilirsiniz:

► Aşağıdaki masterları ve çekimli fiilleri tahtaya yazınız:

yürümek yaşarlar durmak
eğleniyoruz öğrenmek yapmış

Öğrencilerinizden bunlardan hangilerinin master, hangilerinin çekimli fiil olduğunu söylemelerini ve bunu nereden anladıklarını açıklamalarını; çekimli fiillerin kiplerini göstermelerini isteyiniz.

► Bildirme kipleriyle dilek kiplerinin özelliklerini fark edebilmelerine ve bunları birbirlerinden ayırt edebilmelerine yardımcı olmak amacıyla öğrencilerinizden, *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki 11. etkinliği yapmalarını isteyiniz. 11. etkinliğin cevap anahtarı aşağıda verilmiştir:

1. TEMA

Hak ve Özgürlükler

DİLİMİZİ TANIYALIM

Bildirme Kipleri ve Dilek Kipleri

11. Etkinlik: Aşağıdaki tabloda yer alan çekimli fiilleri inceleyiniz.

Bildirme Kipleriyle Çekimlenmiş Fiiller	Dilek Kipleriyle Çekimlenmiş Fiiller
1. gezmiş	1. gezmeli
2. gezdi	2. geze
3. geziyor	3. geze
4. gezer	4. gezsün
5. gizecek	

Aşağıdaki tabloda belirtilen özellikler hangi gruptaki kiplerle çekimlenmiş fiillerde bulunmaktadır? Bunu uygun kutuya "X" işareti koyarak belirtiniz.

Kiplerin Özellikleri	Bildirme Kipleri	Dilek Kipleri
Eylemin gerçekleşme durumuyla ilgili bir haber bildiriyor.		
Eylemin gerçekleşmesiyle ilgili bir haberi değil bir isteği, emri, gerekliliği ya da şartı ifade ediyor.		
Eylemin gerçekleşmesiyle ilgili belirli bir zamanı bildiriyor.		
Eylemin gerçekleşmesiyle ilgili belirli bir zamanı bildirmiyor.		

11. Etkinlik: Bildirme Kipleriyle Dilek Kiplerinin Özelliklerini Biliyorum

Kiplerin Özellikleri	Bildirme Kipleri	Dilek Kipleri
Eylemin gerçekleşme durumuyla ilgili bir haber bildiriyor.	X	
Eylemin gerçekleşmesiyle ilgili bir haberi değil bir isteği, emri, gerekliliği ya da şartı ifade ediyor.		X
Eylemin gerçekleşmesiyle ilgili belirli bir zamanı bildiriyor.	X	
Eylemin gerçekleşmesiyle ilgili belirli bir zamanı bildirmiyor.		X

Öğrencilerinizden yaptıkları 11. etkinlikten yola çıkarak bildirme kipleriyle dilek kiplerinin özelliklerini söylemelerini isteyiniz.

Öğrencileriniz 11. etkinlik yoluyla bildirme kipleriyle dilek kiplerinin özelliklerini fark edip söyledikten sonra bildirme kiplerinin eylemin yapıldığını, yapılmakta olduğunu ya da yapılacağını belirli bir zamana bağlı olarak bildirdiğini; dilek kiplerininse daha gerçekleşmemiş bir eylemin gerçekleşmesine dönük bir isteği, emri, gerekliliği ya da şartı ifade ettiğini bir kez de siz söyleyebilirsiniz.

Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder kazanımına yönelik Öğrenci Çalışma Kitabında yer alan etkinliklerin cevap anahtarı bu sayfada verilmiştir. Kipler bildirme ve dilek kipleri olarak ikiye ayrılmıştır. –sA biçimbirimiyle çekimlenen fiil *keşke* sözcüğü ile beraber kullanıldığı cümlede istek bildirmektedir:

1. TEMA

Hak ve Özgürlükler

12. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerin yanlarındaki boşluklara yüklemnin hangi kiple çekimlendiğini yazınız.

1. İsteddiğimiz kitapları bulduk. ()
2. Abur cubur yemeyelim. ()
3. Keşke bu güzel yerde birkaç gün daha kalsak. ()
4. Okuluma çok yakın bir evde oturuyoruz. ()
5. Ders çalışmak için hafta sonları kütüphaneye gidelim. ()
6. Kurbağaların vücut ısıları mevsime göre değişir. ()
7. Sorumluluklarımızı yerine getirerek başarılı oluruz. ()
8. Ağaçlandırma çalışmalarına katılmalıyız. ()
9. Sudan geçer ıslanmaz. ()
10. İki dinle, bir söyle. ()
11. Anlaşmayı zor da olsa kabul etmiş. ()
12. Geçen akşam Alilere konuk olduk. ()

13. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerden yüklemi bildirme kipiyle çekimlenmiş olanların başına "X" işareti koyunuz.

- () 1. Büyükelimizle konuşurken ellerimizi ceplerimizden çıkarıyız.
- () 2. Mehmet Bey'in çocukluğu Yenice köyünde geçmiştir.
- () 3. Gençler pilnik alanını tertemiz yaptılar.
- () 4. Büyük lokma ye, büyük söz söyleme.
- () 5. Yazık ki çiçekler susuzluktan kurumaz.
- () 6. Bu uzun yola, bu sıcakta dayanılmaz.
- () 7. Yemekten sonra televizyon izlemeyelim.
- () 8. Konuşan birinin sözünü kesmemeliyiz.
- () 9. Bilgiyay kullanmayı yeni öğreniyoruz.
- () 10. Kitap okumayı oldum olası severim.

► Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt etme becerilerini pekiştirmelerine yardımcı olmak amacıyla öğrencilerinizden, *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki **12 ve 13. etkinlikleri** yapmalarını isteyiniz. **12 ve 13. etkinliklerin** cevap anahtarları aşağıda verilmiştir:

12. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerin yanlarındaki boşluklara yüklemnin hangi kiple çekimlendiğini yazınız.

1. İstedğimiz kitapları bulduk. (Bildirme kipi)
2. Abur cubur yemeyelim. (Dilek kipi)
3. Keşke bu güzel yerde birkaç gün daha kalsak. (Dilek kipi)
4. Okuluma çok yakın bir evde oturuyoruz. (Bildirme kipi)
5. Ders çalışmak için hafta sonları kütüphaneye gidelim. (Dilek kipi)
6. Kurbağaların vücut ısıları mevsime göre değişir. (Bildirme kipi)
7. Sorumluluklarımızı yerine getirerek başarılı oluruz. (Bildirme kipi)
8. Ağaçlandırma çalışmalarına katılmalıyız. (Dilek kipi)
9. Sudan geçer ıslanmaz. (Bildirme kipi)
10. İki dinle, bir söyle. (Dilek kipi)
11. Anlaşmayı zor da olsa kabul etmiş. (Bildirme kipi)
12. Geçen akşam Alilere konuk olduk. (Bildirme kipi)

2. tema içerisinde hedeflenen dil bilgisi kazanımlarında *Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder* ve *Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar* kazanımı –sA biçimbirimi kapsamaktadır. 1. temanın kazanımlarında da *Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder* kazanımı yer almaktaydı. *Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar* kazanımıyla bildirme ve dilek kiplerinin alt üyelerinin çekimsel özelliklerinin kazanılması hedeflenmiştir:

DİL BİLGİSİ				
1. Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama				
1. Fiillerin anlam özelliklerini kavrar.				
2. Kip ve çekimli fiili kavrar.				
3. Bildirme kipleriyle dilek kiplerini ayırt eder.				
4. Bildirme kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.				
5. Dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar.	X			
6. Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar.		X		
7. Zarfların cümledeki işlevlerini fark eder, zarfları işlevlerine uygun olarak kullanır.			X	
8. Kelimeleri cümlede farklı görevlerde kullanır.				X

Dilek kiplerinin kullanım özelliklerini kavrar kazanımına yönelik olarak öğrencilerle nasıl çalışmalar yapılmasının önerildiği bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerde dilek kiplerinin dört kullanımının yer aldığı belirtilmiştir. Öğrencilere sorulan sorularla dört kullanımın farklı anlamlar içerdiğinin bulunması istenmiştir:

2. TEMA

Atatürkçülük

D. DİL BİLGİSİ

Öğrencileriniz bundan önce dilek kiplerinin bildirme kiplerinden farklı olduğunu, bunların daha gerçekleşmemiş bir eylemin gerçekleşmesine dönük bir isteği, emri, gerekliliği ya da şartı ifade ettiğini öğrenmişlerdi. Onların dikkatlerini konuya çekmek, ön bilgilerini hatırlamalarına ve yeni öğrenmelerini gerçekleştirmelerine (K: Dil Bilgisi, Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama, 5) yardımcı olmak amacıyla şu yolu izleyebilirsiniz:

Öğrencilerinize, dilek kiplerinin özelliklerini sorunuz. Onlardan fiili dilek kipleriyle çekimlenmiş cümleler söylemelerini ve bu cümleleri tahtaya yazmalarını isteyiniz. Cümlelerinin doğruluğunu sınıfça değerlendiriniz.

► Aşağıdaki cümleleri tahtaya yazınız / yansıtınız:

Sabah gazeteyi ben alayım.

Öğretmenin sözlerini çok dikkatli dinle!

Paramız yeterse bu takımı alabileceğiz.

Sağlıklı yaşamak için dengeli ve düzenli beslenmeliyiz.

Öğrencilerinizden cümlelerdeki altı çizili fiillerin hangi kipte çekimlenmiş olduğunu söylemelerini ve bunu nereden anlamlarını açıklamalarını isteyiniz. Onlara bu cümlelerdeki fiillerin bildirdikleri iş ya da durumların gerçekleşmesiyle ilgili dileğin aynı biçimde mi yoksa farklı biçimde mi ifade edilmiş olduğunu sorunuz. İpucu niteliğinde sorular sorarak dilek kipleriyle, fiilin ifade ettiği iş, oluş ya da durumun gerçekleşmesiyle ilgili dileğin dört farklı biçimde ifade edildiğini fark etmelerini sağlayınız.

İpucu soruları: Birinci cümlede dilek, istek, emir, şart ya da gereklilik biçimlerinden hangisiyle ifade edilmiştir?

► Öğrencilerinizin dilek kiplerinden istek kipinin kullanım özelliklerini kavrayabilmeleri için aşağıdaki kısa metni tahtaya yazınız / yansıtınız:

Annesi oğlunu okula gönderirken arkasından şöyle diyordu: Zihnini açık ola. Derslerini anlayasın. Okuyup büyük adam olasın. Ben de gurur duyayım.

Öğrencilerinizden aşağıdaki sorulara cevap vermelerini isteyiniz:

Anne, oğlunun arkasından hangi dileklerini ifade ediyor? Bu dileklerini emrederek mi, şart koşarak mı, gerekli olduğunu belirterek mi, yoksa sadece istek olarak mı ifade ediyor?

Öğrencilerinize metindeki altı çizili fiillerin dilek kiplerinden istek biçiminde çekimlenmiş olduğunu belirtiniz. Onların fiillerin istek kipinde hangi kişilere göre hangi eklerle çekimlendiğini kavramaları için aşağıdaki tabloyu tahtaya çiziniz / yansıtınız:

! Dilek kiplerinden istek kipinin günlük dilde her kişiye göre kullanımı çok yaygın olmadığı (geleler) ve yurdumuzdaki yörelere bağlı olarak söyleyiş farklılıkları (gelem, gelesiz vb.) bulunduğu için bu etkinlikte kip ve kişi ekleri özellikle doğrudan verilmiştir.

Kişiler	Fiil kökleri / gövdeleri	
	gel-	başla-
1. teklik kişi: ben	geleyim	
2. teklik kişi: sen	gelesin	
3. teklik kişi: o	gele	
1. çokluk kişi: biz	gelelim	
2. çokluk kişi: siz	gelesiniz	
3. çokluk kişi: onlar	geleler	

125. sayfada şart kipi ile istek anlamının da verilebileceğinin vurgusunun öğrencilere yapılması istenmiştir. Öğrenci Çalışma Kitabında yer alan 6. Etkinliğin cevap anahtarında da –SA biçimbirimi ile çekimlenen fiillerin şart kipiyle istek anlamında kullanıldığı görülmektedir:

2. TEMA

Atatürkçülük

Öğrencilerinizden, bu bilgileri aracılığıyla istedikleri fiilleri istedikleri kişilere göre istek kipinde çekimleyerek cümleler kurmalarını, bu cümlelerini tahtaya yazmalarını, fiillerin kökünü/gövdesini ve eklerini göstermelerini, istek kipinin hangi kullanım özelliğine örnek olduğunu açıklamalarını isteyiniz.

♦ Dilek kipinin emir, şart ve gereklilik biçimleri üzerinde yukarıdaki etkinlikte izlenen yola uygun olarak durunuz.

! Öğrencilerinizin emir kipinin istek, uyarı, umursamama, dua vb. anlamları vermek amacıyla da kullanıldığını fark etmeleri için uygun örnekler üzerinde durmayı unutmayınız.

Örnekler: Hoşça kal.
Sağlıkla kal.
Afiyet olsun.
Bu sözüme alınma.
Biliyorum kızacaklar. Kızınlar.
Bu işe pek bulaşma.

! Öğrencilerinizin şart kipinin istek anlamı vermek amacıyla da kullanıldığını fark etmeleri için uygun örnekler üzerinde durmayı unutmayınız.

Örnekler: Turgut Özakman'ın Şu Çılgın Türkler kitabını o da okusa.
Hafta sonu bize gelseniz.

♦ Öğrencilerinize, öğrendiklerini pekiştirmeleri amacıyla *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki 6. etkinliği yapmalarını söyleyiniz.

6. etkinliğin cevap anahtarı aşağıda verilmiştir:

DİLİMİZİ TANIYALIM

6. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde çekimli fiillerin altlarını çiziniz. Bunların hangi dilek kipi-ne ve kişiye göre çekimlenmiş olduğunu yazınız.

- Keşke, annem bugün erken gelse. (.....)
- Ödevini öğleye kadar bitirsin. (.....)
- Şimdi, güzel bir yemek hazırlayayım. (.....)
- Bu çiçekleri her sabah sulamalıyım. (.....)
- Size iyilik edenleri daima hatırlayın. (.....)
- Öğretmen olduğu günleri görsen. (.....)
- Grup çalışması için görevleri paylaşmalılar. (.....)
- Bin yaşayasınız. (.....)
- Buralara gelip de doğdukları yerleri görseler. (.....)
- Yaptığın hatayı vakit kaybetmeden düzelt. (.....)
- Güzel günler göresin. (.....)
- Bundan böyle daha dikkatli davranmalı. (.....)
- Hemen bunun nedenini açıklasın. (.....)

6. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde çekimli fiillerin altlarını çiziniz. Bunların hangi dilek kipine ve kişiye göre çekimlenmiş olduğunu yazınız.

- Keşke, annem bugün erken gelse. (Şart kipi – Üçüncü teklik kişi)
- Ödevini öğleye kadar bitirsin. (Emir kipi – Üçüncü teklik kişi)
- Şimdi güzel bir yemek hazırlayayım. (İstek kipi – Birinci teklik kişi)
- Bu çiçekleri her sabah sulamalıyım. (Gereklilik kipi – İkinci çokluk kişi)
- Size iyilik edenleri daima hatırlayın. (Emir kipi – İkinci çokluk kişi)
- Öğretmen olduğu günleri görsen. (Şart kipi – Birinci çokluk kişi)
- Grup çalışması için görevleri paylaşmalılar. (Gereklilik kipi – Üçüncü çokluk kişi)
- Bin yaşayasınız. (İstek kipi – İkinci çokluk kişi)
- Buralara gelip de doğdukları yerleri görseler. (Şart kipi – Üçüncü çokluk kişi)

125

Dilek kipi kullanılan cümlelerin işaretlenmesinin istendiği ek etkinlikte yer alan 5. cümlede –sA biçimbirimli fiil istek anlamıyla kullanılmıştır. Verilen fiillerin istek, şart, gereklilik ve emir kipleriyle doldurulmasının istendiği ek etkinlik çalışması da bu sayfada yer almaktadır:

2. T E M A

Atatürkçülük

10. Yaptığın hatayı vakit kaybetmeden düzelt. (Emir kipi – İkinci teklik kişi)

11. Güzel günler göresin. (İstek kipi – İkinci teklik kişi)

12. Bundan böyle daha dikkatli davranmalı. (Gereklilik kipi – Üçüncü teklik kişi)

13. Hemen bunun nedenini açıklasın. (Emir kipi – Üçüncü teklik kişi)

Ek Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerden dilek kipleriyle çekimlenmiş olanların başına "X" işareti koyunuz.

() 1. Bu kış geçen yıla göre daha soğuk olacak.

(X) 2. Yarınki yolculuk için valizimi hazırlamalıyım.

(X) 3. Erken yatalım, erken kalkalım.

() 4. Su uyur, düşman uyumaz.

(X) 5. Büyüklerine karşı daima saygılı olсан.

() 6. Yarışma programlarını zevkle izliyorum.

(X) 7. Olayın ayrıntılarını bir de benden dinleyn.

(X) 8. Toplum olarak eğitime gereken önemi vermeliyiz.

() 9. Doğum günümü kutlamayı asla unutmaz.

(X) 10. Eve gelirken halasına da uğramayı unutmasın.

Ek Etkinlik: Aşağıdaki tabloyu örnekteki gibi istediğiniz kişiye göre doldurunuz.

Fiil kökü/ gövdesi	İstek Kipi	Şart Kipi	Gereklilik Kipi	Emir Kipi
yürü-	yürüyelim	yürüseniz	yürümelisin	yürüyün
bak-				
uyu				
çalış-				
öğren-				
koş-				
araştır-				
düşün-				
beğen-				
yolla-				
yüz-				
oyna-				
konuş-				
inan-				
iste-				

126

Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru şekillerinde çekimlenmesinin hedeflendiği kazanımda tüm kip eklerine yer verilmiştir. Bu özellikler ile fiilde yapı ve anlam unsurlarının değiştiği bilgisi aktarılmıştır. 6. etkinlikten sonra öğrencilere yapı ve anlam özelliklerini fark etmeye yardımcı sorular yöneltilmiştir:

2. TEMA

Atatürkçülük

D. DİL BİLGİSİ

Öğrencilerinizin fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru biçimlerini fark edebilmelerine ve fiilleri bu farklı biçimlerle çekimleyebilmelerine yardımcı olmak için aşağıdaki yolu izleyebilirsiniz (**K**: Dil Bilgisi, Kelime türleriyle ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama, 6):

♦ Öğrencilerinizin dikkatlerini konuya çekmek için aşağıdaki cümleleri tahtaya yazınız / yansıtınız:

Bu konuyu anladı.
Bu konuyu anlamadı.
Bu konuyu anladı mı?
Bu konuyu anlamadı mı?

Onlardan cümleleri incelemelerini ve aralarındaki farkları söylemelerini isteyiniz.

♦ Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru biçimlerindeki çekimleriyle ilgili özellikleri kavrayabilmeleri için öğrencilerinizden *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki **6. etkinliği** yapmalarını isteyiniz. **6. etkinliği** yaptıktan sonra öğrencilerinizden olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru biçimlerinde çekimlenmiş fiillerin anlam ve yapı özelliklerini söylemelerini isteyiniz.

Atatürkçülük

Tabloda farklı biçimlerde çekimlenmiş fiillerin anlam ve yapı özellikleriyle ilgili aşağıdaki sorulara cevap veriniz:

Hangi biçimde çekimlenmiş fiiller, eylemin gerçekleşme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak ifade etmektedir?

Hangileri, eylemin gerçekleşme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak ifade etmektedir?

Hangileri, eylemin gerçekleşme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak anlamak amacını ifade etmektedir?

Hangileri, eylemin gerçekleşme durumunu belli bir zamana ya da dileğe bağlayarak anlamak amacını ifade etmektedir?

Olumlu biçimde çekimlenmiş fiiller, kip ve kişi eklerinin dışında herhangi bir ek almaktadır mı?

Olumsuz biçimde çekimlenmiş fiiller hangi eki almaktadır? Bu eki, çekimli fiilin neresinde yer almaktadır? Bu eki, hangi kurala bağlı olarak hangi ses değişikliklerine uğramaktadır?

Olumlu soru biçimde çekimlenmiş fiiller hangi eki almaktadır? Bu eki, çekimli fiilin neresinde yer almaktadır? Bu eki nasıl yazılmaktadır? Hangi kurala bağlı olarak hangi ses değişikliklerine uğramaktadır? Hangi kiplerde ve hangi kişilerde soru eki kişi ekinden önce ya da sonra yer almaktadır?

Atatürkçülük

Konuşma sırasında yapılan dil ve anlatım yanlışları:

Konuşmadaki şu özellikleri örnek almaya çalışım:

DİLİMİZİ TANIYALIM

Fiillerin Olumlu, Olumsuz, Soru ve Olumsuz Soru Biçimleri

6. Etkinlik: Aşağıdaki tabloda farklı biçimlerde çekimlenmiş fiilleri inceleyiniz.

Olumlu	Olumsuz	Olumlu Soru	Olumsuz Soru
bilimiyim	bilmemiyim	bilmiş miyim	bilmemiş miyim
yapadın	yapamadın	yapadın mı	yapamadın mı
bekliyorsun	beklemiyorsun	bekliyor musun	beklemiyor musun
oturacağız	oturmayaacağız	oturacak mıyız	oturmayaacak mıyız
yürünüyorsunuz	yürümebilirsiniz	yürür müsünüz	yürümebilirsiniz
gülüşünler	gülmesinler	gülüşünler mi	gülmesinler mi
yazalım	yazmayalım	yazalım mı	yazmayalım mı
görseniz	görmesiniz	görseniz mi	görmesiniz mi
icmeliyim	icmemeliyim	icmeli miyim	icmemeli miyim

-sA biçimbirimi isimlere gelerek ek-fiil oluşturmaktadır. 8. etkinlikte haber ve dilek kiplerinin yapı ve anlam özellikleri göz önünde bulundurularak isimlerin bu kiplerden hangisiyle çekimlenmiş olduğunun bulunması istenmiştir. -sA biçimbirimi bu cümlelerde şart kipi olarak kullanılmıştır:

4. TEMA

Duygular ve Hayaller

Tarif ettiği kitapçı okulumuzun karşısındakıyse ben oraya bakmıştım.

Bu akşam bize gelecek kişi Nihan'dı.

Radyoda dinlediği en sevdiği şarkıymış.

Çalışkansa bu sınavda başarılı olur.

Gururumuz bütün öğrencilerimizin başarısıdır.

Bu, Bitlis'e gidebilmem için iyi bir fırsattı.

Büyük Ağrı Dağı 5137 metre ile Türkiye'nin en yüksek yeridir.

Türk tarihinin bilinen ilk yazılı eserleri Orhun Anıtları'dır.

Öğrencilerinizden cümlelerde bulunan ek fiille çekimlenmiş isimlerin altlarını çizmelerini isteyiniz. Bu etkinlik öğrencilerinizin ön öğrenmelerini hatırlayıp hatırlamadıklarını ve varsa eksik ya da yanlış öğrenmelerini belirlemenize, onları eksiklerini tamamlamaları ve yanlışlarını düzeltmeleri için yönlendirmenize fırsat sağlayacaktır.

İsimlerin ek fiil aracılığıyla hangi kiplerde çekimlendiğini fark edebilmeleri için öğrencilerinizden *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki 8. etkinliği yapmalarını isteyiniz. 8. etkinliğin cevap anahtarı aşağıda verilmiştir:

8. Etkinlik: Aşağıdaki cümleleri inceleyiniz. Cümlelerde altı çizili olan ek fiille çekimlenmiş isimlere dikkat ediniz. Bunların isim olan kısımlarını kırmızı kalemle yuvarlak içine alınız. İsimden geriye kalan kısmın ek fiil olduğunu biliyorsunuz. Haber ve dilek kiplerinin yapı ve anlam özelliklerini daha önce öğrenmişsiniz. Bunları hatırlayınız. İsimlerin ek fiil aracılığıyla hangi kipte çekimlenmiş olduğunu bulabildiniz mi? Aşağıdaki tabloda aynı kipte çekimlenmiş isimler "X" işareti ile belirtilmiştir. Sütunlarda boş bırakılan yerlere hangi kip olduğunu yazınız.

Ek fiille çekimlenmiş isimler	Görülen geçmiş zaman kipi	Duyulan geçmiş zaman kipi	Geniş zaman kipi	Şart kipi
Eskiden çok <u>güzelmış</u> , bilenler öyle söylüyor.		X		
Eskiden <u>güzeldi</u> , çok iyi hatırlıyorum.	X			
Buranın yemekleri her zaman <u>güzeldir</u> .			X	
Yemekler <u>güzelse</u> yeriz.				X
Onda laf hep <u>çektur</u> .			X	
Bir zamanlar parası <u>çoktu</u> .	X			
Ödevin <u>çoksa</u> çarşıya yarın çıkalım.				X
Dedemin çocukluğunda burada <u>ağaç çokmuş</u> .		X		

8. etkinlik yoluyla öğrencileriniz isimlerin ek fiille görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman, geniş zaman ve şart kiplerinde çekimlendiğini bulduktan sonra bir kez de siz söyleyebilirsiniz.

Ek fiille çekimlenmiş isimlerin taşıdığı kip ve kişi özelliklerini fark edebilmeleri ve öğrendiklerini pekiştirebilmeleri amacıyla öğrencilerinizden *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki 9. etkinliği yapmalarını isteyiniz. 9. etkinliğin cevap anahtarı aşağıda verilmiştir:

9. etkinliğin 1. kısmında boş bırakılan yerlerin kip ve kişilere göre çekimlenmesinin yer aldığı bir tablo yer almaktadır. 2. kısımda ise çekimlenen fiillerin kip ve kişi özelliklerinin tespit edilip yazılması istenmiştir. -sA biçimbiriminin çekimsel özelliklerinin yer aldığı tablo ile şart kipi olduğunun örneklendiği cümleler şu şekilde gösterilmiştir:

4. TEMA

Duygular ve Hayaller

9. Etkinlik: I) Aşağıdaki tabloda boş bırakılan yerleri kişi özelliğini dikkate alarak doldurunuz.

Kişi özelliği	Kip özelliği			
	Görülen geçmiş zaman kipi	Duyulan geçmiş zaman kipi	Geniş zaman kipi	Şart kipi
1. teklik kişi	güzel-di-m	güzel-miş-im	güzel-im	güzel-se-m
2. teklik kişi	güzel-di-n	güzel-miş-sin	güzel-sin	güzel-se-n
3. teklik kişi	güzel-di	güzel-miş	güzel-dir	güzel-se
1. çokluk kişi	güzel-di-k	güzel-miş-iz	güzel-iz	güzel-se-k
2. çokluk kişi	güzel-di-niz	güzel-miş-siniz	güzel-siniz	güzel-se-niz
3. çokluk kişi	güzel-di-ler	güzel-miş-ler	güzel-dirler	güzel-se-ler

II) Aşağıdaki cümlelerde ek fiille çekimlenmiş isimlerin kip ve kişi özelliklerini altlarına yazınız.

1. Özge'nin bize tavsiye ettiği kitap buydu.

(Görülen geçmiş zaman – 3. teklik kişi)

2. Dayımın akşamları gittiği yer bilgisayar kursuymuş.

(Duyulan geçmiş zaman – 3. teklik kişi)

3. Tarif ettiği kitapçı okulumuzun karşısındakiyse ben oraya bakmıştım.

(Şart kipi – 3. teklik kişi)

4. Bu akşam bize gelecek kişi Nihan'dı.

(Görülen geçmiş zaman – 3. teklik kişi)

5. Radyoda dinlediği en sevdiği şarkıymış.

(Duyulan geçmiş zaman – 3. teklik kişi)

6. Çalışkansa bu sınavda başarılı olur.

(Şart kipi – 3. teklik kişi)

7. Bu, Bitlis'e gidebilmem için iyi bir fırsattı.

(Görülen geçmiş zaman – 3. teklik kişi)

8. Büyük Ağız Dağı 5137 metre ile Türkiye'nin en yüksek yeridir.

(Geniş zaman – 3. teklik kişi)

9. Türk tarihinin bilinen ilk yazılı eserleri Orhun Anıtları'dır.

(Geniş zaman – 3. teklik kişi)

— Duygular ve Hayaller

9. Etkinlik: I) Aşağıdaki tabloda boş bırakılan yerleri kişi özelliğini dikkate alarak doldurunuz.

Kişi özelliği	Kip özelliği			
	Görülen geçmiş zaman kipi	Duyulan geçmiş zaman kipi	Geniş zaman kipi	Şart kipi
1. teklik kişi	güzel-di-m	güzel-miş-im	güzel-im	güzel-se-m
2. teklik kişi				
3. teklik kişi	güzel-di	güzel-miş	güzel-dir	güzel-se
1. çokluk kişi				
2. çokluk kişi				
3. çokluk kişi				

II) Aşağıdaki cümlelerde ek fiille çekimlenmiş isimlerin kip ve kişi özelliklerini altlarına yazınız.

- Özge'nin bize tavsiye ettiği kitap buydu.
(Görülen geçmiş zaman – 3. teklik kişi)
- Dayımın akşamları gittiği yer bilgisayar kursuymuş.
()
- Tarif ettiği kitapçı okulumuzun karşısındakiyse ben oraya bakmıştım.
()
- Bu akşam bize gelecek kişi Nihan'dı.
()
- Radyoda dinlediği en sevdiği şarkıymış.
()
- Çalışkansa bu sınavda başarılı olur.
()
- Bu, Bitlis'e gidebilmem için iyi bir fırsattı.
()
- Büyük Ağız Dağı, 5137 metre ile Türkiye'nin en yüksek yeridir.
()
- Türk tarihinin bilinen ilk yazılı eserleri Orhun Anıtları'dır.
()

Düzeltilme ve tamamlama etkinliklerinde verilen metinde geçen ek-fiillerin hangi kipte çekimlendiğinin cevaplanması istenmiştir. -sA biçimbirimi şart işlevindedir:

DÜZELTME VE TAMAMLAMA ETKİNLİKLERİ

1. Etkinlik

Aşağıdaki metni çoğaltarak öğrencilerinize dağıtınız / tahtaya yansıtınız / öğrencilerinizin defterlerine yazdırınız. Onlardan ek fiille çekimlenmiş isimleri listelemelerini ve bunların hangi kipte çekimlenmiş olduğunu yanlarına yazmalarını isteyiniz.

Babam, "Karnen iyiye tatile daha neşeli gideriz." demişti. Zihnimizin ve gönlümüzün dinlenmesi için bu gerekliliymiş. İşte, üç haftadır Ayvalık'tayız. Dün, burası olağanüstü kalabalıktı. Pazar kurulmuştu yine. Ben de pazartaydım; her tezgâhı iyice dolaştım. Çocuğun biri kitap satıyordu. Satışa çıkardığı kitaplar, okuduğu kitaplarıymış. Bu kitapların büyük bir özenle korunduğu belliydi.

iyiye: Şart kipi
gerekliliymiş: Duyulan geçmiş zaman kipi
Ayvalık'tayız: Geniş (şimdiki) zaman kipi
kalabalıktı: Görülen geçmiş zaman kipi
pazartaydım: Görülen geçmiş zaman kipi
kitaplarıymış: Duyulan geçmiş zaman kipi
belliydi: Görülen geçmiş zaman kipi

274

Bu sayfada, -sA biçimbiriminin de yer aldığı cümlelerin hangi kişi ve kipe göre çekimlendiğinin de yer aldığı uygulama yer almaktadır:

D. DİL BİLGİSİ

Öğrencileriniz bundan önce isimlerin ek fiille hangi kiplerde çekimlendiğini öğrenmişlerdi. Dikkatlerini konuya çekmek, öğrendiklerini hatırlamalarına ve ek fiili işlevine uygun olarak kullanabilmelerine yardımcı olmak amacıyla şu yolu izleyebilirsiniz (K: Dil Bilgisi, Fiil kiplerinde zaman ve anlam kaymasıyla ilgili bilgi ve kuralları kavrama ve uygulama, 4):

◆ Aşağıdaki cümleleri tahtaya yazınız / yansıtınız:

Gerçekten alışkanlık pek yaman bir hocadır ve hiç şakası yoktur. (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)
Uf ağzım yandı! Çorba çok sıcakmış. (Duyulan geçmiş zaman kipi – 3. teklik kişi)
Başlangıçta kuzu gibi sevimli, alçak gönüllüdür. (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)
Hava güzelse bahçede kahvaltı edelim. (Şart kipi – 3. teklik kişi)
Asıl eğitimimiz bizi emzirip büyüyenlerin elindedir. (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)
Sen benim için çok iyi bir arkadaştın. (Görülen geçmiş zaman kipi – 2. teklik kişi)
Oysa bunlar zalimliğin, zorbalığın, dönekliğin asıl tohumları, kökleridir. (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)
Bu kötü yönsemeleri yaşın küçüklüğüne ve işin önemsizliğine bakarak hoş görmek tehlikeli bir eğitim yoludur. (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)
Gerçek dostsak bu sorunu çözmek için birlikte çabalamalıyız. (Şart kipi – 1. çokluk kişi)
Önce şu bakımdan ki çocukta doğa egemendir ve doğa asıl yeni tomurcuk salarken katkısız ve gürbüzdür. (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)

292

Öğrenci Çalışma Kitabında yer alan 9. etkinlikte şart kipiyle çekimlenmesi istenen sözcükler bulunmaktadır. Bu sözcüklerde dilek kiplerinden şart kipi, ek-fiillerde şart işleviyle kullanımdadır. Öğretmen kılavuz kitabında –sA biçimbirimli sözcüklerin yer aldığı kısım ve cevap anahtarı yer almaktadır:

5. TEMA

Alışkanlıklar

10. Çantamı kaybettiğim için çok (üzgün / Görülen geçmiş zaman kipi)

11. Çiçekler (taze / Şart kipi) anneme bir demet alalım.

12. Hava çok (soğuk / Şart kipi) kazağını dolaptan çıkarabilirim.

13. Kestiği etmek dilimleni (incecik / Görülen geçmiş zaman kipi)

14. Okula gelirken giydiği gömlek (ütülsüz / Duyulan geçmiş zaman kipi)

15. Bu, şimdiye kadar görülmemiş bir (fırtına / Görülen geçmiş zaman kipi)

B) Aşağıya ek fiille çekimlenmiş isimleri kullanacağınız altı cümle yazınız. Ek fiille çekimlenmiş isimlerin altlarını çiziniz. İsimlerin ek fiille hangi kipte ve kişiye göre çekimlendiklerini belirtiniz.

1.
2.
3.
4.
5.
6.

Alışkanlıklar

Dün sabahdan akşama kadar evdeymişsiniz. (Duyulan geçmiş zaman kipi – 2. çokluk kişi)

"İğne çaldı, ama altın çalmak aklına bile gelmez." diyenlere benim diyeceğim şudur: "İğneyi çaldıktan sonra niçin altını da çalmasın?" (Geniş zaman kipi – 3. teklik kişi)

Öğrencilerinizden cümlelerde bulunan ek fiille çekimlenmiş isimlerin altlarını çizmelerini ve bunların hangi kiplerde, hangi kişiye göre çekimlendiklerini söylemelerini isteyiniz. Bu etkinlik öğrencilerinizin ön öğrenmelerini hatırlayıp hatırlamadıklarını ve varsa eksik ya da yanlış öğrenmelerini belirlemenize, onları eksiklerini tamamlamaları ve yanlışlarını düzeltmeleri için yönlendirmenize fırsat sağlayacaktır.

♦ Ek fiili işlevine uygun kullanabilmelerini pekiştirmelerine yardımcı olmak amacıyla öğrencilerinizden *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki 9. etkinliği yapmalarını isteyiniz. 9. etkinliğin cevap anahtarı aşağıda verilmiştir:

9. Etkinlik: A) Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri yayıracı içinde verilen isimleri istenen kiple çekimleyerek doldurunuz.

1. Yeni taşındıkları ev okula çok uzaktı. (uzak / Görülen geçmiş zaman kipi)
2. Onlar Eskişehir'e taşındıklarında ben çok küçükmüşüm. (küçük / Duyulan geçmiş zaman kipi)
3. Bana göre karanfil, gülden daha güzeldi. (güzel / Geniş zaman kipi)
4. Sınıfımızın bütün öğrencileri çalışkandı. (çalışkan / Geniş zaman kipi)
5. Atatürk, herkesin saygı duyduğu bir liderdi. (lider / Geniş zaman kipi)
6. Toplumumuzdaki en büyük hastalık dedikoduymuş. (dedikodu / Duyulan geçmiş zaman kipi)
7. Türkiye'nin başkenti Ankara'dır. (Ankara / Geniş zaman kipi)
8. Herkesin beğenerek okuyacağı bir kitaptı. (kitap / Görülen geçmiş zaman kipi)
9. Dışarı çıktığında çantasının fermuarı açılmış. (açık / Duyulan geçmiş zaman kipi)
10. Çantamı kaybettiğim için çok üzgündüm. (üzgün / Görülen geçmiş zaman kipi)
11. Çiçekler tazeysen (taze / Şart kipi) anneme bir demet alalım.
12. Hava çok soğuksa (soğuk / Şart kipi) kazağını dolaptan çıkarabilirim.
13. Kestiği etmek dilimleni incecikti. (incecik / Görülen geçmiş zaman kipi)
14. Okula gelirken giydiği gömlek ütülsüzü. (ütülsüz / Duyulan geçmiş zaman kipi)
15. Bu, şimdiye kadar görülmemiş bir fırtınaydı. (fırtına / Görülen geçmiş zaman kipi)

293

Bu tema içerisinde birleşik yapıya yer verilmiştir. Şart kipinin geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman kipi ile birlikte birleşik yapıda çekimlenmiş fiiller oluşturduğu açıklanmıştır. Bu açıklama kitapta yer alan dilek kiplerinin zaman bildirmediği bilgisiyle örtüşmemektedir: (İlerleyen sayfalarda detaylarıyla yer verilecektir.)

5. TEMA

Alışkanlıklar

niz.

- (X) 1. Görmek istediği filme gitme fırsatını ne yazık ki kaçırmıştı.
- (X) 2. Doğru düşünen bireyler yetiştirmek istiyorsak ana dili öğretimine önem vermeliyiz.
- () 3. Kitaptaki ilk hikâyenin konusu köy hayatıdır.
- () 4. Üç gündür bekliyorum, ne arayan var ne soran.
- (X) 5. Hiç durmadan koşuyor, bir türlü durmak bilmiyormuş.
- (X) 6. Bahçeye değişik meyve ağaçları dikecekti.
- (X) 7. Doktorun verdiği ilacı alırsa hemen iyileşeceğine inanıyordu.
- () 8. Yarın sınavımız olduğunu unutma.
- (X) 9. Tren Erzurum'a kaç saatte ulaşacakmış?
- (X) 10. Keşke mektubu daha okunaklı yazabilseydi.

Ek Etkinlik: Aşağıdaki metinde geçen ek fiille birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin altlarını çiziniz.

Köyden kasabaya taşınmıştık. Cadde üstünde, sol tarafta bahçesi olan beyaz boyalı bir ev satın almıştık. Bahçemizden, komşu bahçeden gelen küçük bir su yolu geçiyordu. Bu su, yan duvarın altından aşağıdaki bahçelere akıyordu. Bizim bahçenin bir köşesinde ufak bir kümes vardı. Dip tarafta domates, biber, yeşil salata ekilmişti. Cadde tarafında sardunyalara, pembe karanfiller, hanımelleri bulunurdu.

◆ Aşağıdaki cümleleri tahtaya yazınız / yansıtınız:

Tiyatroya gidiyor.

Tiyatroya gidiyordu.

Tiyatroya gidiyormuş.

Tiyatroya gidiyorsa karşılaşırlar.

Öğrencilerinizden cümlelerde altı çizilmiş olan çekimli fiilleri incelemelerini isteyiniz. Onlara aşağıdaki soruları sırayla sorunuz. Öğrencileriniz, sorduğunuz bir sorunun cevabını vermeden bir sonraki soruya geçmeyiniz:

Hangi cümledeki fiil birleşik yapıda çekimlenmiştir?

Birinci cümledeki fiil hangi kipte çekimlenmiştir?

Diğer cümlelerdeki fiiller hangi kiplerde çekimlenmiştir? Bunu hangi eklerden anlıyorsunuz?

! Öğrencilerinize ek fiilin yalnızca görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kiplerinde çekimlenerek birleşik yapıda çekimlenmiş fiiller oluşturabileceğini belirtiniz.

◆ **Mehmet Okur** başlıklı metinde geçen aşağıdaki cümleleri tahtaya yazınız / yansıtınız:

Okur çiftinin ilk çocuğu 1972'de doğan kızları Yasemin'di.

Nimet Okur, Mehmet'i evlerinde bir ebe yardımıyla doğurmak durumunda kalmıştı. (Duyulan geçmiş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi)

Diğer birçok göç etmiş aile gibi Okurlar da hayata sıfırdan başlamak zorunda kalmışlardı. (Duyulan geçmiş zaman kipi-

Öğrenci Çalışma Kitabında yer alan 12. Etkinliğin cevap anahtarı verilmiştir. Öğrenci Çalışma Kitabı 138. sayfada yer alan 11. etkinlik de bu sayfada yer almaktadır, bu etkinliğin cevap anahtarı yukarıda yer alan 303. sayfadadır. Etkinlikte –sA biçimbirimiyle çekimlenen sözcükler şart ve istek işlevleriyle birleşik yapıdadır:

Alışkanlıklar

Görülen geçmiş zaman kipi)

Mehmet'ten yedi yıl sonra Seda dünyaya geldi.

Bu beş kişilik ailenin kökleri bir taraftan Bosna'ya dayanı-yordu. (Şimdiki zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi)

"Amerikan Standardı" kavramını önemli bir ölçü birimi hâline getirmişti. (Duyulan geçmiş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi)

Mehmet Bey, Adapazarı'na göç etmiş.

Abdullah Okur, Yalova Belediyesinde çalışmaya başlayan bir memurdu.

Öksürük, gecenin karanlığı çöktükçe daha da kötüye gidi-yordu. (Şimdiki zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi)

Mehmet günde ortalama dört litre taze süt içiyordu. (Şimdiki zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi)

Aileler çocuklarını yedi-sekiz yaşlarında antrenörlere teslim ediyorlardı. (Şimdiki zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi)

Öğrencilerinizden cümlelerdeki birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin altlarını çizmelerini, bunların hangi kiplerde çekimlenmiş olduklarını yanlarına yazmalarını isteyiniz.

♦ Öğrencilerinize, öğrendiklerini pekiştirmeleri amacıyla *Öğrenci Çalışma Kitabı*'ndaki 12. etkinliği yapmalarını söyleyiniz. 12. etkinliğin cevap anahtarı aşağıda verilmiştir.

12. Etkinlik: Aşağıdaki cümlelerde altları çizilmiş olan birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin kiplerini altlarındaki boşluklara yazınız.

Örnek: Bir işe başlamadan önce iyice düşünürdü.

Geniş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi

1. Düzenli bir eğitim görseymiş harika bir insan olurmuş.

Şart kipi-Duyulan geçmiş zaman kipi

2. Ağlarsa anam ağlar, başkası yalan ağlar.

Geniş zaman kipi-Şart kipi

3. Akşam bize ders çalışmaya gelecekti.

Gelecek zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi

5. TEMA

Alışkanlıklar

DİLİMİZİ TANIMALIM

Birleşik Çekimli Fiiller

10. **Etkinlik:** Aşağıdaki şirde geçen, ek fiille birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin altlarını çiziniz.

Baykus, Baykus derledi de
Görmeyi çok isterdim.
Adı "Bay" olduğuna göre
Kibar bir kuş zannedirdim.

Üstelik gün içinde
Görünmezmiş ortalarda.
Mimn, tamami, şindi anlamı
Suçlu olmalı mutlaka.

Yok, yanılgımın. Meğer
İyi görmüyormuş gözleri.
Bu yüzden çatılmış kaşları
Uçamazmış gündüzleri.

Ayşe ÇINARÖĞÜ

11. **Etkinlik:** Aşağıdaki cümlelerde ek fiille birleşik yapıda çekimlenmiş fiil bulunanları başına "X" işaretli koyarak gösteriniz.

1. Görmek istediği filme gitme fırsatını ne yazık ki kaçırmıştı.
2. Doğru düşünen bireyler yetiştirmek istiyorsak ana dili öğretimine önem vermeliyiz.
3. Kitaptaki ilk hikâyenin konusu köy hayatıdır.
4. Üç gündür bekliyorum, ne arayan var ne soran.
5. Hiç durmadan koşuyor, bir türlü durmak bilmiyormuş.
6. Bahçeye değişik meyve ağaçları dikcekti.
7. Doktorun verdiği ilaç alırsa hemen iyileşeceğine inanıyordu.
8. Yarın sınavımız olduğunu unutma.
9. Tren Erzurum'a kaç saatte ulaşacakmış?
10. Keşke mektubu daha okunaklı yazabilseydi.

12. **Etkinlik:** Aşağıdaki cümlelerde altları çizilmiş olan birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin kiplerini altlarındaki boşluklara yazınız.

Örnek: Bir işe başlamadan önce iyice düşünürdü.
Geniş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi

1. Düzenli bir eğitim görseymiş harika bir insan olurmuş.

2. Ağlarsa anam ağlar, başkası yalan ağlar.

Alışkanlıklar

3. Akşam bize ders çalışmaya gelecekti.

4. Ödevin için yeni bir konu alacaksan ön hazırlığını iyi yapmalısın.

5. Bu kalenin vaktiyle dört kapısı varmış; dördü de ayrı yönlere bakarmış.

6. Geçen gün sinemaya gittiydi.

7. Bu çalışmaya iki ay önce başlamalıymış.

8. Televizyon seyrediyorsan meşgul etmeyeyim.

9. Gecenin bu saatinde sokakta kimse kalmamıştı.

10. Babem sabah telefon etti; bu akşam bize misafir gelecekmiş.

11. Dersini iyi çalışırsan sınavda başarılı olacaksın.

12. Kendine yeni bir çanta alınmasın istiyormuş.

13. Gizem'in başka bir işi olmasaydı mutlaka gelirdi.

14. Buraya kadar yürüyerek geldiyseniz hayli yorulmuşsunuzdur.

Birleşik yapıda şart kipi, fiilin bir kip eki ile çekimlenmesinin üzerine gelen –sA eki ile oluşmaktadır. 12. etkinliğin devamı olan bu sayfada –sA ile çekimlenen fiiller şart işlevinde birleşik yapıyı meydana getirmişlerdir. Etkinliklerin verildiği bu kısımda, birleşik yapıdaki özellikle zaman bilgisinin açıklanmaması dikkat çekicidir:

5. T E M A

Alışkanlıklar

4. Ödevin için yeni bir konu alacaksan ön hazırlığını iyi yapmalısın.

Gelecek zaman kipi-Şart kipi

5. Bu kalenin vaktiyle dört kapısı varmış; dördü de ayrı yönlere bakarmış.

Geniş zaman kipi-Duyulan geçmiş zaman kipi

6. Geçen gün sinemaya gittidi.

Görülen geçmiş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi

7. Bu çalışmaya iki ay önce başlamalıymış.

Gereklilik kipi-Duyulan geçmiş zaman kipi

8. Televizyon seyrediyorsan meşgul etmeyeyim.

Şimdiki zaman kipi-Şart kipi

9. Gecenin bu saatinde sokakta kimse kalmamıştı.

Duyulan geçmiş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi

10. Babam sabah telefon etti; bu akşam bize misafir gelecekmış.

Gelecek zaman kipi-Duyulan geçmiş zaman kipi

11. Dersini iyi çalışmışsan sınavda başarılı olacaksın.

Duyulan geçmiş zaman kipi-Şart kipi

12. Kendine yeni bir çanta alınmasını istiyormuş.

Şimdiki zaman kipi-Duyulan geçmiş zaman kipi

13. Gizem'in başka bir işi olmasaydı mutlaka gelirdi.

Geniş zaman kipi-Görülen geçmiş zaman kipi

14. Buraya kadar yürüyerek geldiyseniz hayli yorulmuşsunuzdur.

Görülen geçmiş zaman kipi-Şart kipi

Birleşik yapıda biçimlenmiş eylemlerde, birden çok zamanın yer almadığı belirtilmiştir. Bu yapılarda zaman bildiren unsurun ek fiilin çekimlendiği geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipinde olduğu vurgulanır. Bu açıklama dilek kiplerinin zaman bildirmediği görüşüyle karşıtlık oluşturmaktadır:

5. TEMA

Alışkanlıklar

Öğrencilerinize aşağıdaki soruları sırayla sorunuz. Öğrencileriniz, sorduğunuz bir sorunun cevabını vermeden bir sonraki soruya geçmeyiniz:

Birinci cümledeki çekimli fiilin bildirdiği işin zamanı nedir?

İkinci cümledeki çekimli fiilin bildirdiği işin zamanı nedir? Birden fazla zaman söz konusu olabilir mi? Çekimli fiilin bildirdiği iş şu anda devam ediyor mu yoksa geçmişte mi olmuştur? Bunu hangi ekten anlıyorsunuz? Bu ek ne ekidir?

Yukarıdaki etkinlikte ikinci cümle için sorduğunuz soruları üçüncü ve dördüncü cümleler için de sorunuz. Öğrencilerinizden ek fiilin birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerin zamanıyla ilgili işlevini söylemelerini isteyiniz.

Öğrencileriniz yukarıdaki sorulara cevap verdikten sonra şu açıklamayı yapabilirsiniz: Birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerde birden fazla zaman söz konusu değildir. Birleşik yapıda çekimlenmiş fiillerde zaman bildirme işlevi ek fiilin çekimlendiği kiptedir.

Öğrencilerinizin fiillerin birleşik yapıda çekimlenmesinin onlara zamanın yanı sıra farklı anlam özellikleri de kazandırdığını kavramaları amacıyla aşağıdaki yolu izleyiniz:

Balıkçıl başlıklı metinde geçen aşağıdaki cümleleri tahtaya yazınız / yansıtınız:

Dolaşıyordu bir su kıyısında.

Güzel turna kardeş fır dönüyordu içinde.

Balıkçılar yaklaşıyorlardı.

Bu sefer de sazanlar dolaşıyordu suda.

"Sazana mı kaldı" diyordu, "kuşların beyi?"

Uzansa hepsini yakalayıverecekti.

Bekleyecekti.

Kalmamıştı suda balığın adı.

Hoşuna gitmemişti.

Acıkmıştı, bir sümüklü böceğe rastladı.

Muntazam yaşardı, vakitsiz yemek yemezdi.

Beğenmezdi öyle değme yemeği.

Açgözlülük ederseniz eldeki de gider.

Öğrencilerinizden cümlelerdeki birleşik yapıda çekimlenmiş fiilleri göstermelerini ve bunların hangi kiplerde çekimlenmiş olduklarını söylemelerini isteyiniz. Bu fiillerin bildirdikleri işin, oluşun ya da durumun sürmekte mi, bitmiş mi, genellikle mi olduğunu yoksa ileride mi olacağını; bir şarta bağlı olup olmadığını; gerçekleşip gerçekleşmediğini sorunuz.

Balıkçıl başlıklı metinde geçmeyen aşağıdaki cümleleri de tahtaya yazıp / yansıtıp uygun sorular yoluyla öğrencilerinizin fiillerin birleşik yapıda çekimlenmesiyle ilgili farklı kullanım özelliklerini de sezmelerine yardımcı olunuz:

Akşam bize gelecektiniz. (Gerçekleşmemiş.)

Parası olsaydı köyde bir ev yaptırırdı. (Gerçekleşmemiş.)

Arka kapıdan çıktıysa gittiğini görmemişlerdir. (İhtimal.)

Bu köpek de bizi korusa... (İnanmazlık, alay ya da küçümseme.)

Ne söylediğini bilerek konuşmuşmuş. (Şüpheli.)

5. temanın Tema İçin Değerlendirme çalışmasında çoktan seçmeli bir soruda –SA biçimbirimi şart işleviyle kullanılmaktadır:

5. TEMA

Alışkanlıklar

8. Aşağıdaki seçeneklerin hangisinde fiilin bildirdiği işin gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğu birleşik çekim vardır?

A) Az önce havada göçmen kuşlar uçuyormuş.

B) Yanlış zile bastıysam özür dilerim.

C) Bize hep "Elinizdeki işi zamanında bitirin." derdi.

D) Cam vazoyu benim kırdığımı zannetmişti.

Puan: 1

Düzeltilme ve Tamamlama Etkinliklerinde yer alan 2. etkinlikte sözcüklerin birleşik yapıya uygun olarak çekimlenmesi istenmiştir. 3. etkinlikte ise ek fiilin geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kipinde çekimlenen fiillerin anlam özelliklerine yer verilmiştir:

2. Etkinlik

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere yay ayraç içinde verilen fiilleri birleşik yapıda uygun biçimde çekimleyerek yazınız.

Örnek: Acı biber ağzımı yakmıştı / yaktıydı / yakıyordu. (yak-)

1. Bu tarla çok iyi ürün (ver-)
2. Babam işten eve geldiğinde ödevlerim henüz (bitme-)
3. Amcamlar daha geniş bir kiralık ev hemen taşınacaklar. (bul-)
4. Ninem bizi nasıl bilemezsin. (sev-)
5. Ali hafta sonları simit satarak ailesinin geçimine katkı (sağla-)
6. Cebindeki parayı idareli bu kadar sıkıntı çekmezdi. (kullan-)
7. İki gün sonra okul bahçesinde futbol oynamaya (git-)
8. Vapur, düdüğü sesiyle birlikte denize (açıl-)
9. İhtiyaç sebebiyle ilçemizde yeni bir okul daha (açıl-)
10. Arabanın ön tekerleği nereden arka tekerleği de oradan geçer. (geç-)

3. Etkinlik

Aşağıdaki cümlelerde birleşik çekimli fiillerin altlarını çiziniz. Bunların anlam özelliklerini altlarına yazınız.

1. Köyün ileri gelenleri su borularının döşenmesi için sözde bütün köylülerden para toplayacaklardı.
(Gerçekleşmemiş niyet)
2. Sınıf arkadaşlarıyla birlikte bu oyunu on günde sahnelemeye hazır duruma getireceklermiş.
(Şüpheli)
3. Deprem olursa pek çok bina korkarım hasar görecektir.
(Şarta bağlı endişe)

5.2.2. 7. Sınıf Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe Ders Kitabı (2019-2020)

Bu etkinlikte yer alan tanımda istek, gereklilik, şart ve emir kiplerinin dilek kipleri olduğu ve bu kiplerin zaman anlamı taşımadığı bilgisine yer verilmiştir:

6. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümlelerde dilek (tasarlama) kipiyle çekimlenmiş fiillerin altını çiziniz. Bu kiplerin cümlelere kattığı anlamları örnekteki gibi yazınız.

Büyüklerimize saygı gösterelim.
İstek anlamı katmıştır.

Kitap okumaya zaman ayırmalıyız.

Vaktinde çalışsa daha iyi olur.

Sözümü kesmeden beni dinle.

Bu akşamki konsere ben de geleyim.

Eklendikleri fiillere dilek, tasarı anlamı katan eklerle "dilek (tasarlama) kipleri" denir. Bu kipler zaman anlamı taşımaz.

Bu etkinlikte de dilek kipleri istek, gereklilik, şart ve emir anlamlarını karşılayıp zaman anlamı taşımamakla ayrılmıştır. Bu bilgiler 2007-2008 eğitim-öğretim döneminden başlayarak 5 sene süreyle ders kitabı olarak onaylanan kitapta da yer almaktaydı:

6. ETKİNLİK

Aşağıdaki fiillerden zaman anlamı taşıyanları pembe, dilek anlamı taşıyanları sarı çuvala örnekteki gibi yazınız.

çalışıyor	sevseler
çizmeliyim	susacaksın
öğrendik	yaşlanalım
anlatmışsınız	topla
beklesek	dinliyoruz
yanıtladı	buluşmalıyız
yazıyorum	yapayım
düzenlese	kazanmışlar

Milli Mücadele ve Atatürk temasının tema değerlendirme çalışmalarında yer alan doğru-yanlış seçenekli etkinlikte dilek kiplerinin fiillere zaman anlamı katmayacağı ifadesi doğru olarak yer almıştır:

Ç. Aşağıdaki ifadelerden doğru olanların başına "D", yanlış olanların başına "Y" yazınız.

- (...) 1. Dilek kipleri eklendikleri fiillere zaman anlamı katmaz.
- (...) 2. Bağlaç olan ki "sanki, oysaki, mademki, belki, hâlbuki, çünkü, meğerki" sözcüklerinde kalıplaşmış olduğu için bitişik yazılır.
- (...) 3. Bir kişinin başından geçen ya da tanık olduğu olayların anlatıldığı yazı türüne hikâye (öykü) denir.
- (...) 4. "Okuduğumuz her kitap hayatımıza ışık tutar." cümlesinde "ışık" sözcüğü gerçek anlamda kullanılmıştır.
- (...) 5. "1919 yılı Mayıs'ının 19'uncu günü Samsun'a çıktım." cümlesinde altı çizili fiil haber kipiyle çekimlenmiştir.
- (...) 6. Bir cümlede özel olarak vurgulanmak istenen sözler tırnak içine alınır.

Bu etkinlikte koşul-sonuç anlamı ifade eden cümlelerin belirlenmesi yer almıştır. Örnek cümlelerde –sA biçimbirimli cümleler yer alır ve altında yer verilen bilgi kutucuğunda koşul ya da şart cümlelerinin tanımı verilir:

5. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümleleri anlam ilişkisi yönünden inceleyiniz. Koşul-sonuç anlamı taşıyan cümlelerin başındaki kutucuğa "✓" işareti koyunuz.

☐ Binanın sağlam olmasını istiyorsanız işin ustalarını bulmanız gerekir.

☐ Yıkamak için sadece kazma sallamayı bilmek yeter.

☐ İşler düşünülüp taşınarak yapılırsa faydalı sonuçlar alınabilir.

☐ Yıkıcı olabilirsiniz ama yerine yeni bir şeyler yaparsanız.

☐ Bir eser ortaya çıkardım diye övünebilirsiniz.

Bir yargının gerçekleşmesinin başka bir yargı ya da duruma bağlı olduğunu anlatan cümlelere "koşul (şart) cümlesi" denir.

Haber ve dilek kiplerinin tespit edilip doğru kutucuğa işaretlenmesinin istendiği etkinlikte –sA biçimbirimli son örnek şart işleviyle kullanılmakta ve dilek kipleri kategorisinde yer almaktadır:

8. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili fiillerin bildirdiği kipi uygun kutucuğu işaretleyerek gösteriniz.

Cümleler	Haber Kipi	Dilek Kipi
Güzel bir bina ne kadar zor <u>yapılıyor!</u>		
Önce bir mimar <u>bulacaksınız.</u>		
Malzeme de iyi cinsten <u>olmalı.</u>		
Bir de böyle bir binayı yıkmayı <u>düşününüz.</u>		
Eseri birkaç haftada yerle bir <u>ederler.</u>		
Yıkığımız şeyin yerine yenisini <u>yapalım.</u>		
İnsanları mutlu etmek için <u>çalıştı.</u>		
<u>Bilse</u> bize her şeyi anlatırdı.		

Bu etkinlikte çekimli fiillerin bulunup taşıdıkları anlama göre belirlenip cümlelerin karşısındaki bölmeye yazılmaları istenmiştir. Kipler haber ve dilek olmak üzere iki bölümde ele alınmıştır. Son örnekte yer alan –sA biçimbirimli sözcükler, bu etkinlikte istek işleviyle kullanılmıştır:

3. TEMA

7. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümlelerde geçen çekimli fiilleri bulunuz. Bu fiillerden haber anlamı taşıyanların karşısına "H", dilek anlamı taşıyanların karşısına "D" yazınız.

Susayan bir karga, yarisına kadar dolu bir sürahiye su içmek üzere yaklaşmış.	...
Bataklığı geçtikten sonra başak tarlalarına gelinir.	...
Sınava yetişmek için erken yatmalısın.	...
Gözlerimizi kapatıp sobamızın tüttüğü çocukluğumuza dönelim.	...
Bilge; çocuğun gözlerinin içine merhametle, sevgiyle baktı.	...
Yağmur yağsa bir kuş konsa badi parmağıma.	...

Duygular temasının tema değerlendirme çalışmalarında çoktan seçmeli bir soruda koşul-sonuç, amaç-sonuç ve neden-sonuç olmak üzere ayrılan anlama dayalı cümlelerden koşul anlamı taşıyan cümlelerin belirlenmesi istenmiştir. -sA biçimbirimin yer aldığı cümle ana cümledeki eylemin başka bir duruma bağlı olduğunu ifade ederek sorunun doğru cevabı olmuştur:

D. Aşağıdaki soruların doğru yanıtlarını işaretleyiniz.

1. Aşağıdaki cümlelerden hangisi koşul anlamı taşımaktadır?

- A) Bana yardım edersen işimi daha çabuk bitiririm.
- B) Başkalarını mutlu etmek için çalışanlar var.
- C) Bahar geldiği için içimizi bir sevinç kapladı.
- D) Arkadaşlarım geldi diye heyecandan yerimde duramıyorum.

Koşul-sonuç, amaç-sonuç ve neden-sonuç cümlelerinin seçenek olduğu bir eşleştirme etkinliğinde, -sA biçimbirimli fiiller koşul anlamı taşımaktadır. Fiilde bahsedilen durumun başka bir yargı ya da duruma bağlı olduğunu ifade eden cümleler koşul-sonuç cümlesi olarak tanımlanmaktaydı:

MİLLİ KÜLTÜRÜMÜZ

5. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümlelerin anlam özelliklerini belirleyip uygun eşleştirmeleri yapınız.

Siz yazarsanız maddeler değişecek.	Koşul - Sonuç Cümlesi
Para ödülü konulduğu için bütün ısrarlara rağmen yarışmaya katılmamıştı.	
İstiklâl Marşı, çok beğenildiğinden dört kez okundu.	Amaç - Sonuç Cümlesi
Hamdullah Suphi, İstiklâl Marşı'nı yazması için Mehmet Âkif'i ikna etmeye çalıştı.	
Ödül kaldırılırsa yazarım, dedi.	Neden - Sonuç Cümlesi
Millî marşın yazılması için Meclis yarışma açmıştı.	
Marş okunduğu sırada Mehmet Âkif, mahcubiyetinden Meclis'te kalamamıştı.	

Öğrencilerden b. maddesindeki etkinlikte isimleri ek fiil zamanlarına göre çekimlemeleri istenmiştir. Buradaki zaman ifadesi dikkat çekicidir. Geniş, duyulan geçmiş ve öğrenilen geçmiş zamanın haber kipi olup zaman anlamı taşıdıkları bilgisi aktarılmıştı. Ancak şart kipi zaman değil, dilek aktaran bir kip olmakla nitelendirilmişti:

7. ETKİNLİK

a. Aşağıdaki cümleleri inceleyiniz. Cümlelerde yargı bildiren sözcüğün isim soylu olduğu cümlelerin başındaki kutucuğu işaretleyiniz.

- ☐ Başarının ilk şartı kendine güvenmiş.
- ☐ Anadolu bir kültür coğrafyasıdır.
- ☐ Sabahları gün ışığı pencereme vuruyor.
- ☐ Kemal, sınıfın en çalışkan öğrencisiydi.
- ☐ Bütün işleri vaktinde yapmayı sever.
- ☐ Sağlık varsa huzur da vardır.

Ek fiil, isim soylu sözcüklere gelerek onları yargı bildirir hâle getirir.

b. Aşağıdaki isimleri istenilen ek fiil zamanlarına göre çekimleyerek birer cümlede kullanınız.

- yalnız / Ek fiilin geniş zamanı
.....
- güzel / Ek fiilin duyulan geçmiş zamanı
.....
- mutlu / Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanı
.....
- tatlı / Ek fiilin şartı (koşulu)
.....

8. ETKİNLİK

Aşağıya, kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarılmasında üzerimize düşen görevlerin neler olduğunu belirten bir metin yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Bu sayfada A maddesinde –sA biçimbirimi alan son cümle şart işleviyle kullanımdadır. B maddesinde eklendiği sözcüğe zaman ve anlam bakımından nasıl bir katkıda bulunduğu sorulması, birleşik zaman için bir vurgu oluşturmaktadır. C maddesinde de –sA biçimbirimli örnekler, birleşik zamanlı fiil örneklerini oluşturmaktadır:

6. ETKİNLİK

a. Aşağıdaki cümlelerde geçen altı çizili fiillere, verilen eklerden uygun birini getirerek cümleleri tamamlayınız.

- Yaptıkları akrobatik hareketler bazen dakikalarca sürer..... .
- Büyük bir ringa balığı sürüsüne rastlamak düğün bayram oluyor..... .
- Buz gibi sulara dalıp dalıp çıkıyor..... .
- Yine de ailesine kavuşabilmek için çaba harcıyor..... .
- Çöpler denize atılır..... bütün canlılar zarar görür.

-muş
-dı
-miş
-sa
-du

b. Ekleri getirdikten sonra cümlelerdeki fiillerin zaman ve anlamında nasıl bir değişiklik oldu? Aşağıya yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Ek fiiller, basit zamanlı fiilleri birleşik zamanlı fiillere çevirir.

c. Aşağıdaki cümlelerde geçen birleşik zamanlı fiillerin altını çiziniz. Bu fiillerin zamanını noktalı yerlere yazınız.

- Gemilerin dümen suyuna takılıp yaşamını sürdürüyordu. (.....)
- Sonra birdenbire kayboluveriyorlarmış ortadan. (.....)
- Yüzlerce balığı zahmetsizce yutuvermişlerdi. (.....)
- Kardeşleriyle yüzme yarışı yaparmış keyifle. (.....)
- Kirliliğe seyirci kalırsak doğamız yok olur. (.....)
- Bir şeyler yapacaksak hemen yapmalıyız. (.....)

Bu etkinlikte –sA biçimbirimli sözcük, şart işleviyle yer almaktadır:

7. ETKİNLİK

a. Aşağıdaki cümlelerde geçen ek fiil almış sözcüklerin altını çiziniz.

- Karnı acıkınca ailesinden uzaklaştığının ayrımına varabilmişti.
- Küçük Yunus da oburun biriydi.
- Oyun oynamak için ailesinden geri kaldığı oluyordu.
- Yıldızların terk ettiği gözlerini karanlıklar perdelemişti.
- Parlak beyaz karnı gün ışığında ıslak mermer çakıntıları içindeydi.
- Eğer açık denizlerde yol alan bir geminin güvertesindeyseniz her şeye tanık olursunuz.
- Her canlının temiz bir doğada yaşamaya hakkı vardır.

b. Altını çizdiğiniz sözcüklerden hangilerinin birleşik zamanlı fiiller olduğunu söyleyiniz.

Cümlelerin anlamlarına göre işaretlenmesinin istendiği etkinlikte –sA biçimbirimli üç cümle vardır. Bu cümlelerden biri –sA ekinin tipik istek anlamıdır. Diğer örneklerde ise öneri ve küçümseme cümlelerinde –sA ekinin anlama katkısı vardır:

7. ETKİNLİK

Aşağıdaki tabloda yer alan cümlelerin belirttiği anlamları örnekteki gibi işaretleyiniz.

Cümleler	Anlamlar									
	Pişmanlık	Uyan	Öneri	İstek	Özlem	Küçümseme	Üzüme	Beğenme	Şaşıma	Varsayım
Arkadaşlarını üzdüğünün farkında mısın?		X								
Vah vah, ne hâle gelmiş bu adamcağız!										
Bir an için yemyeşil kırlarda olduğumuzu düşünelim.										
Gecenin bir yarısı kapımız çalınmasın mı?										
Bu yaz belki teyzemler Ankara'ya gelir.										
Çalışırken yalnız olmayı tercih edersen konuya daha rahat odaklanırsın.										
Keşke bugün babam işten erken dönse.										
O kadar lezzetli yemekler yapıyor ki bir yiyen bir daha yemek istiyor.										
Memleketin dağları, ağaçları, sarı başak tarlaları gözümde tütüyor.										
Çalışmalarını dört dörtlük hazırlamışsın.										
Galiba bugünkü geziye katılamayacağım.										
Siz, isteseniz de bizim gibi başarılı olamazsınız.										

6. temanın 4. Etkinliğinde cümlelerin amaç-sonuç, neden-sonuç ve koşul-sonuç ilişkilerinden hangisine sahip olduğunun belirlenmesi istenmiştir. –sA ile çekimlenen fiiller, cümle içerisinde kullanıldıklarında yan cümle oluştururlar. Bu yapı, anlamına göre cümle çeşitlerinden koşul-sonuç cümlelerini oluşturmaktadır:

6. TEMA

4. ETKİNLİK

Aşağıdaki cümlelerin taşıdığı anlam ilişkilerini örnekteki gibi karşılarına yazınız.

	Amaç - Sonuç
• Karagöz muayene olmak için Hacivat'a gitmiş.	
• Hacivat bulduğu kitaba bakarsa Karagöz'e derman olur.	
• Temel, hastalandığı için çok üzgünmüş.	
• Karısı, komşuları geleceğinden Karagöz'ü evden göndermiş.	
• Sana hesap sormaya geldim.	
• Bana yardım edersen işlerimi çabucak bitiririm.	
• Hacivat, Karagöz'den kurtulmak için evden kaçmış.	

Bu etkinlikte fiillerin hangi kip ve kişiyle çekimlendiğinin belirlenmesi istenmiştir. –sA biçimbirimi de kişi eklerinin tamamıyla çekime girebilen bir kip eki olarak tabloda yer almıştır. *Bulmasanız* sözcüğü şart kipinin olumsuz çekimindedir. 2. çoğul kişiye göre çekimlenmiştir:

7. ETKİNLİK

Tablodaki fiillerin hangi kip ve kişi ekiyle çekimlendiğini örnekteki gibi yazınız.

Fiiller	Kip Eki	Kişi Eki
çalıştım	-tı, geçmiş zaman kipi eki	-m, 1. tekil kişi
geleceksin		
bitirmeliyiz		
yaparım		
bulmasanız		
okuyacak		
gidelim		

239

Bu etkinlikte cümlelerin anlamına göre olan ilişkisi doğrudan cümle verilerek değil, ifadelerin öğrenciler tarafından eşleştirilmesi üzerine kurgulanmıştır. –sA biçimbirimin yer aldığı yan cümle, ana cümle ile eşleştğinde koşul-sonuç işlevindedir:

BİLİM VE TEKNOLOJİ

5. ETKİNLİK

Aşağıdaki ifadeleri aralarında sebep-sonuç, amaç-sonuç, koşul-sonuç ilişkileri kurarak eşleştiriniz.

Hemen beyaz kapılı odaya koşun	bu uçsuz bucaksız odanın neresi olduğunu bulacaksınız.
Hem kendinizi korumak hem etrafınızdaki yetişkinleri bilgilendirmek için	çünkü pek çok şeyi kolaylıkla, olduğundan farklı gösterebilirler.
Bilgisayarınıza herhangi bir yazılım indirmeden önce büyüklerinize danışın	harekete geçme zamanı.
Biraz daha düşünürseniz	yoksa ödevinizi yetiştiremeyeceksiniz.
Üstelik kötü niyetli insanların işi internette çok daha kolay	çünkü indirdiğiniz yazılım bilgisayarınıza zarar verebilir.

Bilim ve Teknoloji temasının tema değerlendirme çalışmalarında çoktan seçmeli bir testte yer alan 3. soruda, farklı anlam ilişkisi olan cümle buldurulmak istenmiştir. Burada A, C ve D şıkları koşul-sonuç cümlesidir. C şığında –sA biçimbirimi kullanılmamıştır. *Göründüğünde sözcüğünde görünürse, görüldüğü zaman* anlamı vardır:

3. Aşağıdaki cümlelerin hangisinde farklı bir anlam ilişkisi vardır?

- A) Bilimin ışığında ilerlersek tüm karanlıklar aydınlanır.
- B) Hayatını havacılığa adanmış için yaşamı havada geçmiştir.
- C) Gökyüzünde kara bulutlar görüldüğünde yağmur yağmaya başlar.
- D) Sokak lambaları hava kararmaya başlarsa yanar.

5.2.3. Türkçe Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi

2007-2008 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta bildirme ile dilek kiplerinin ayırımına yer verilmiştir. Bildirme kiplerinde zaman, dilek kiplerinde ise gerçekleşmemiş bir fiile yönelik istek, emir, gereklilik ve şart anlamlarının mevcut olduğu belirtilmiştir. Dilek kiplerinin zaman anlamı taşımadığı ise ayrıca belirtilmiştir. Bu kitapta –sA biçimbirimi ile hem şart hem gereklilik anlamının verilebildiği örneklerle desteklenmiştir. Ayrıca birleşik

yapı olarak adlandırılan yapıda birden fazla zaman algısının olmadığı, zamanın ek fiil ile çekimlenen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart anlamlarında bulunduğu belirtilir.

2019-2020 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta ise –sA biçimbirimi, 2007-2008 yılındaki kitapla aynı olarak dilek kipleri içerisinde yer almaktadır. Yine benzer şekilde dilek kiplerinde zaman anlamının olmadığı belirtilmiştir. 2007-2008 yılında birleşik yapı olarak adlandırılan terim burada birleşik zamanlı fiil olarak adlandırılır. Kitapta yer alan etkinliklerde ayrıca –sA biçimbirimli cümleler istek ve şart anlamlarının dışında öneri ve küçümsemeyi işaretleyecek şekilde farklı kipsel değerlerde işaretlenmiştir. Kitapta yer alan tema değerlendirme sorularından birinde farklı anlam ilgisinin yer aldığı seçenek sorulmuş ve üç seçeneğin koşul anlamını bildirdiği saptanmıştır. Ancak burada ilgi çekici olan kısım –sA biçimbirimi ile çekimlenmeyip –DİğIndA ile çekimlenen bir sözcükle –sA, -DİğI zaman anlamlarının karşılanıyor oluşudur.

İlgilenen iki kitaba bakıldığında ortak olarak kip teriminin mevcudiyeti görülmüştür. –sA biçimbirimi ise dilek kipleri içinde yer almaktadır. Şart anlamıyla dilek kipleri içinde yer aldığı ancak ekin bir de istek anlamının olduğu bilgisi verilmiştir. Ortak olarak dilek kiplerinde zaman anlamının olmadığı da vurgulanmıştır. Bu bilgi 2007-2008 kitabında birleşik yapı, 2019-2020 kitabında birleşik zaman olarak adlandırılan kavramlar düşünüldüğünde kusurludur. Bu kavramlarda –Dİ, mİş ve –sA ile zaman anlamının verilebileceği bilgisi mevcuttur. Ancak kipler konusunda dilek kiplerinin zaman anlamının olmadığı belirtilmişti. Böylesi bir bilgi –DİğI zaman anlamına gelerek zaman anlamı veren –sA için ikircikli bir durum sergilemektedir.

BÖLÜM VI

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Tartışma

Geleneksel dil bilgisi çalışmaları incelendiğinde –sA biçimbiriminin genel kabul olarak kip kategorisinde yer aldığı saptanmıştır. Ancak incelenen çalışmalarda alt kategorilerdeki adlandırmada farklı terimler kullanıldığı göze çarpmaktadır. Kipleri ikiye ayırırken Banguoğlu’nun *asıl zaman* ile *uyarı* kipleri; Gencan’ın *bildirme* ile *dilek* kipleri; Ergin, Özdemir ve Türkyılmaz’ın *bildirme* ile *tasarlama* kipleri; Korkmaz’ın *bildirme* ile *istek* kipleri; Güneş’in *tasarlama* ile *haber* kipleri ifadelerini kullandığı izlenmiştir. Bu adlandırma farklılığı bile başlıkla birlikte içerik sorunu da doğurmaktadır.

–sA’nın genel olarak iki işlev taşıdığına belirtildiği geleneksel dil bilgisi çalışmalarında –sA eki için Banguoğlu dilek-şart, Gencan dilek-koşul, Ergin, Korkmaz, Ercilasun, Özdemir ve Bassarak şart kipi ifadesini kullanmıştır. Ekin hem istek hem şart içerdiğini doğrudan başlıktan anlamak mümkündür. Ancak şart kipi olarak adlandıran Ergin, Korkmaz ve Özdemir ekin istek anlamının da olduğunu belirtmiş; böylece işlevinin şartla sınırlanmadığını belirtmişlerdir. Ancak bu durumda alt kategorilerdeki adlandırma sorunu bir kez daha gündeme gelmiş olur ki başlıklar, içeriği de doğrudan etkilemektedir. Eklerin adlandırıldığı gibi bir ya da iki işleve sahip olduğu gibi bir çıkarımı doğurmaktadır. Oysa bu durum, dil gibi ifade olanağı sınırlı olmayan bir yapı için uygun görünmemektedir ve işlevsel değildir.

Geleneksel dil bilgisi çalışmalarındaki diğer sorun –sA’nın Gülsevin ve Karahan tarafından zarf-fiil ya da gerundium olarak adlandırılmasının belirtilmesidir. Gülsevin, gerundiumların birkaç ekin bir araya gelmesiyle de oluşabileceğini Gencan’ın da kullandığı –mektense yapısıyla örnekler. İstek bildiren az kullanımı haricinde asıl cümle yüklemi olamayan –sA biçimbiriminin istek işlevinde de şart işlevinin yer almadığı belirtilir. –sA’nın şart işleviyle kullanıldığı zaman hal ve durum gerundiumları gibi asıl cümle yüklemine bağlandıkları söylenmiştir. Karahan ise –sA’nın literatürdeki yerinin ölçü esasına göre yapılmadığını, bu esas gözetilerek yapılan çalışmanın Gülsevin’in çalışması olduğunu belirtmiştir. Kiplerin de zarf-fiiller gibi fiil ile ilgili bir unsur olmasının kipler ile zarf-fiilin ayırımında ölçüt olamayacağını görüşlerine eklemiştir. –sA’nın kişi ekleri almasının da zarf-fiillerin değişik yapılaraya sahip görünüm sergilemesinden dolayı zarf-fiil olarak adlandırılmasına engel olmadığı belirtilmiştir. Türkyılmaz da ekin şart bildirdiği durumlarda

temel cümleye zarf ilgisiyle bağlandığı görüşünü paylaşır. Bu görüşleri eleştiren Develi ise yeterli örnek sayısının olmaması ve –sA ile oluşan birçok yapının mevcut olmasından dolayı görüşlere karşı çıkar. Kerimoğlu ise bu konudaki ayrımın ölçünün ne olduğuna bağlılığıyla açıklar. Şart ekinin yargı bildirmemesi yönüyle kip eklerinden ayrılmasının kip olmaya tam bir engel olmadığı ifade edilir. Diğer taraftan zarf-fiillerin fiil köküne direkt olarak eklenebilen yapısının –ken ekinde görülmediğini, ancak –ken ekinin de zarf-fiil olduğu vurgulanır. Bu durumda Kerimoğlu, genel kabul olarak kip denilmesinin yerinde olacağını ancak diğer niteliklerinin de belirtilmesini ifade etmiştir. Bu sorun özellikle cümlede öge tespit ederken görülmektedir. *Hava düzelirse pikniğe gideriz* cümlesinde öge ayrımı yapılırken fiile sorulan *ne zaman* sorusuna *hava düzelirse* sözcük grubu cevap vermektedir. Bu kullanım ise öge olarak zarf tümleci olarak adlandırılır ve özünde zarf olan kategoriye işaret eder. –IncA zarf-fiilini –sA yerine yerleştirdiğimizde durum daha somutlaşır: *Hava düzelince pikniğe gideriz*. –IncA ekini zarf-fiil olarak değerlendirip yerini tutabilen ve *ne zaman* sorusuna da cevap verebilen –sA yapısını burada kip olarak ele almak dilde var olan kullanımı zorlaştırmaktadır. İşlevsel olarak özellikle cümlelerin ögelerinde karşımıza çıkan bu durumu görmezden gelmek, dil bilgisi öğretimini tamamen ezber kalıplarla ifade etmekten ötesi değildir.

Dil bilgisinde bir ezber sorunu da dil bilimi çalışmalarında da ele alan –sA ile –A eklerinin karşılaştırmasında görülür. Kipler anlatılırken özellikle dilek kiplerinde istek kipi –A ile şart kipi ise –sA ile ifade edilir. Ancak günlük hayatta 1. tekil ve çoğul kişi çekimleri hariç işlek olmayan –A eki, öğrencilerde salt ezberlemeyle sonuç bulur. Örnek olarak *sev* sözcüğünü kullanırsak kişilere göre çekimlenmesi *sev-e-yim, sev-e-sin, sev-e, sev-e-lim, sev-e-siniz, sev-e-ler* şeklindedir. Ancak *Ben şu köpeği seveyim* ya da *Hadi! Biz de şu köpeği sevelim* cümleleri hariç diğer kullanımlar dilde işlek olmadığı için söyleyene ve dinleyene tuhaf görünmektedir. Ancak yıllardır süregelen dil bilgisi öğretiminde istek –A ile işaretlenmeye devam etmiştir. Öğretim programlarında dahi –sA şart kipi olarak aktarılmış, ders kitaplarında –sA ile isteğin de karşılanabileceğine vurgu yapılmıştır. Ancak bu durum hem öğretmeyi, hem öğrenmeyi zorlaştırmış; kullanımı işlek olmadığı halde istek kipi denildiği zaman –A eki direkt olarak verilen cevap olmuştur.

Banguoğlu, Gencan ve Bassarak tarafından farklı adlandırılan ancak dilek kipleri diyebileceğimiz terim alanında zaman anlamının varlığından bahsedilmiştir. Ancak dilek kiplerinde asıl olanın zamandan ziyade anlamlarının olduğu vurgulanmıştır. Zaman bildirip bildirmeme sorunu dil bilimi çalışmalarında da görülmektedir. Öğretim programları ve ders

kitaplarında da geleneksel dil bilgisi anlayışıyla haber kipleri zaman bildirirken dilek kiplerinin zaman bildirmediği bilgisi yer almıştır. Ancak 2007-2008 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta birleşik yapı, 2019-2020 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta birleşik zamanlı fiil olarak adlandırılan yapıda –sA biçimbirimi bu yapıyı oluşturan bir ek görünümündedir. Ancak dilek kiplerinin zaman bildirmediği de literatürde, programda ve aynı ders kitaplarında bahsedilmekteydi. Bu durum, kendi içinde çelişkiler barındıran bir dil bilgisi ile açıklanabilir elbet. Ancak çözümü adeta yokmuş gibi yıllardır bu şekilde devam etmesi de ezbercilikle açıklanabilir.

Dil bilimi çalışmalarında ise Uzun'un tek ekle tek bir kategorinin aktarılabilceği düşüncesi diğer dil bilimciler tarafından kabul gören bir yaklaşım olmamıştır. Zaman, kip ve görünüş kategorilerinin fiil ile ilgili olmaları ve karşılıklı olarak etkileşimde bulunmaları nedeniyle diğer dil bilimciler Uzun gibi ayrı olarak işaretlenebildiği görüşünde değildirlir.

Aslan Demir çalışmasında –sA ile –A eklerinin farkına değinmiş, geleneksel dil bilgisi anlayışındaki istek kipi –A ile dilek kipi –sA adlandırmasına farklı bir bakış getirmiştir. –A ile çekimlenen sözcükteki hareketin artık tasarlanmaktan ziyade yapılmasına yönelik bir vurguyu üzerinde taşıdığı, –sA ile çekimlenen sözcükteki hareketin ise hala tasarlanmasının söz konusu olduğu belirtilmiştir: *Yarın erken kalksam* ve *Yarın erken kalkayım* (Aslan Demir, 2007, s. 108 ve Aslan Demir, 2008, s. 114). –A ile harekete geçme anlamının sağlandığı Johanson tarafından da aktarılır.

Aslan Demir ve Kerimoğlu –sA'nın istek anlam bilimi içerisinde daha yaygın olarak yer almasını istek kipi –A'nın kullanımının işlek olmayışına bağlamışlardır. Kerimoğlu (2008) ve Sebzecioğlu; işlev esasına dayalı bir sınıflandırma yapılmasını önermiş, böylece kiplik kategorilerinin ifade imkânlarının çeşitlendirilebileceği vurgulanmıştır.

Aslan Demir, geleneksel dil bilgisi yaklaşımlarında kabul gören –sA'nın yalnızca istek ifade ettiği durumlarda bağımlı cümle kurabildiği görüşüne katılmaz. –sA'nın sınırlı sayıda da olsa şart ve varsayım ifade ettiği durumlarda da bağımsız cümle kurabildiğini belirtir: *Hey ne yapıyorsun? Ya biri görürse?* (Aslan Demir, 2007, s. 114 ve Aslan Demir, 2008, s. 120)

Dilaçar ve Kerimoğlu, kip ve zaman kategorilerinin farklı olduğunu belirtmişlerdir. Kerimoğlu (2016), dilek-şart veya tasarlama kiplerine kip denilmesinin uygun olduğunu ancak gelecek zaman kipi, geçmiş zaman kipi gibi ifadelerin zaman olarak adlandırılmasının kip ve zaman kategorilerinin farklılığına dikkat çekmek için ayırıcı nitelik taşıyacağını

bildirir. Sebzecioğlu ise dil bilgisi yaklaşımlarından farklı olarak zaman bildiren bir biçimbirimin görünüş, zaman bildiren bir biçimbirimin ise kip bildirebileceğine vurgu yapar. Sebzecioğlu özellikle geleneksel dil bilgisi çalışmalarında dilek kiplerinin zaman bildirmediği ancak birleşik zaman yapabildiği görüşüne karşı çıkmıştır. Bildirme kiplerinin bazılarının zaman bildirmeyip kip ve görünüş bildirmesi nedeniyle her bildirme kipiyle bile birleşik zaman yapılamayacağını görüşlerine eklemiştir. Bu durumun düzeltilmesi adına Sebzecioğlu ve Kerimoğlu'nun kiplerin kategoriye oluşturması ve kategoriye temsil eden biçimbirimlerin yerleştirilmesi önerisine ek olarak Sebzecioğlu, bir biçimbirimin kategoriye oluşturmasını ve işaretlediği kiplerin sıralanmasını da önermiştir. Benzer (2010) ise –sA'nın çok işlevli olmasından dolayı dilek-şart kipi olarak adlandırılması yerine –sA eki veya –sA kip eki olarak adlandırılmasının daha uygun olacağı görüşünü paylaşır.

Kocaman; bağlamdaki kullanımların, edimsel karşılıkların, subjektif ve objektif perspektiflerdeki görünümünün göz ardı edilmemesi gerektiğini söyleyerek özellikle bağlam vurgusuna yer veren bir çalışmadır. Çalışmada kiplenin yalnızca ekler aracılığıyla yapılmasının yetersizliği, sözcükleşmiş kiplerlerin de kipsel anlamları karşılamasından dolayı kip kategorisinde yer alması gerektiğine değinir. Kocaman ve Dilaçar, bir ek ile bir kip değerinin örtüşmediğini belirten çalışmalardır.

Öğretim programlarına bakıldığında incelenen beş programda –sA, 7. sınıf düzeyindeki amaç ve kazanımlarda saptanmıştır. Ancak öğrenme alanlarında farklılıklar gözlenmiştir. 2006 yılında dil bilgisi öğrenme alanında yer alan ilgili konu 2015 yılında yazma öğrenme alanı içerisinde; 2017, 2018, 2019 yıllarındaki programlarda ise kip olarak kullanılan biçimbirimi okuma öğrenme alanında kullanılırken ek fiil olarak kullanılan biçimbirimi ise yazma öğrenme alanı içerisinde ele alınmıştır. 2006 İlköğretim Türkçe Öğretim Programında ve 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programında kipler, geleneksel yaklaşımlarda olduğu gibi ikiye ayrılmıştır. 2006 yılında bildirme ve dilek, 2015 yılında ise haber ve dilek kipleri olarak farklı adlandırmalar yapılmıştır. 2017, 2018, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programlarında 2015 yılına benzer biçimde çekim ekleri içerisinde ilgili biçimbirimine yer verilmiştir. Açıklamada yer alan ifadede kip denilmiş ancak diğer programlardaki gibi bir ayırım gözlenmemiştir.

Ders kitaplarında ise 2007-2008 yılından itibaren kullanılan kitapta bildirme kiplerinde zaman; dilek kiplerinde ise gerçekleşmemiş bir fiile yönelik istek, emir, gereklilik ve şart anlamlarının mevcut olduğu belirtilmiştir. 2007-2008 yılından itibaren kullanılan kitap ile 2019-2020 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta ayrıca dilek kiplerinin zaman

anlamı taşımadığı bilgisine yer verilmiştir. 2007-2008 yılından itibaren kullanılan kitapta birleşik yapı olarak adlandırılan yapılar, 2019-2020 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta birleşik zamanlı fiil olarak adlandırılmıştır. 2007-2008 yılından itibaren kullanılan kitapta iki zaman algısının olmadığı; zamanın ek fiil ile çekimlenen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart anlamlarında bulunduğu belirtilmiştir. Bu durum geleneksel dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarında yukarıda da değinilen tartışmanın ders kitaplarındaki boyutunu oluşturmaktadır. Dilek kiplerinin zaman bildirmediği belirtilmiş ancak birleşik yapı ya da birleşik zamanlı fiilde –sA’nın zaman bildirdiği söylenmiştir.

2007-2008 yılından itibaren kullanılan kitapta –sA ile istek, şart ve gereklilik anlamlarının verilebildiği örneklerle verilmiştir. 2019-2020 öğretim yılından itibaren kullanılan kitapta ise –sA’nın istek ve şart anlamıyla beraber öneri ve küçümsemeyi karşılayacak şekilde farklı kipsel değerleri işaretlediği saptanmıştır. Ayrıca bu kitapta farklı anlam ilgisinin yer aldığı bir çoktan seçmeli soruda koşul anlamı –DığIndA ile çekimlenen bir sözcükle verilmiştir. Bu kullanımda –DığI zaman anlamı ile –sA’nın koşul işlevi vurgulanmıştır.

6.2. Sonuç ve Öneriler

Gülsevin ve Karahan tarafından –sA’nın zarf-fiil olarak yer alması gerektiği sorunu diğer dilciler tarafından kabul görmemekte, hatta eleştirilmektedir. Ancak özellikle cümle öğeleri tespit edilirken –sA ile çekimlenen sözcük veya sözcük öbeklerinin zarf tümleci olarak yer alması, -IncA zarf-fiilinin yerini tutabilmesi nedeniyle de –sA’nın zarf-fiil olabilmesi de mümkün görünmektedir. Kiplerin ve zarf-fiillerin kendi içlerinde yapısal olarak farklı özelliklerinin yer alması sorunu iyice karmaşık bir duruma getirmektedir. Bu sorunun kolay bir çözümünün bulunmadığı öncelenecek çözümünde mantıksal bir tutarlılığın izlenmesi gerekir. Dil bilgisi çalışmalarındaki –sA’nın yerinin ne olması gerektiğinin incelendiği bu sorunda –sA’nın kipsel değerleri işaretlemedeki genişliği ve yaygın kabulü düşünüldüğünde bir kip olarak yer alması daha uygun düşecektir. Sorunun çözümüne bir katkı olarak da diğer özelliklerinin vurgulanması, örneğin zarf tümleci olarak yer alması gibi, alana katkı sağlayacaktır.

Dil bilgisi literatüründe kipler ikiye ayrılmış ancak adlandırmada farklılıklar saptanmıştır. Banguoğlu’nun *asıl zaman* ile *uyarı* kipleri; Gencan’ın *bildirme* ile *dilek* kipleri; Ergin, Özdemir ve Türkyılmaz’ın *bildirme* ile *tasarlama* kipleri; Korkmaz’ın *bildirme* ile *istek* kipleri; Güneş’in *tasarlama* ile *haber* kipleri ifadelerini kullandığı izlenmiştir. Diğer alanlarda dil bilgisinde olduğu kadar adlandırma farklılığının olmaması

karışıklığa yol açmamaktadır. Bu adlandırma farklılığı bile başlıkla birlikte içerik sorunu da doğurmaktadır. Bu adlandırma farklılıklarına çözüm olarak hem bu şekilde adlandırılmasının yaygın oluşu hem içeriği kapsayıcı niteliğinden dolayı *dilek kipleri* denilmesi daha uygun olacaktır.

Spesifik olarak ise –sA’nın adlandırılmasında dilek, istek, koşul, şart gibi sözcüklerin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Ancak böyle bir kullanım –sA ile karşılanan diğer anlamsal değerlerin göz ardı edilmesine, ekin bir ya da iki kullanım ile sınırlandırılmasına neden olmuştur. Dilek kipleri aktarılırken özellikle 1. tekil ve çoğul kişiler hariç kullanımı işlek olmayan –A eki ile isteğin karşılanması, sınırlandırma sözcüğü ile açıklanamayacak bir boyuttur. Böylesi bir durum yerine dil bilimi alanında Kerimoğlu ve Sebzecioğlu tarafından önerilen kiplerin kategoriye oluşturması ve kategoriye temsil eden biçimbirimleri ile kipliği karşılayan diğer öğelerin yer alması daha uygun düşecektir.

Ayrıca bir biçimbirimin bir kip olarak kodlanmasının dilin çok işlevli yapısına uygun olmadığı izlenmiştir. Özellikle bağımlı dil bilgisi öğelerinin kip kategorisinde yer alması yetersizdir. Sözcük halinde bulunan kip ifade eden kalıplar; özellikle –sA ile sık kullanılan *bir, da, keşke* sözcüklerinin oluşturduğu dizimsel ilişkiler; vurgu, ezgi, ton gibi bütün bilim alanına giren parçaüstü ses olguları ile de kipliğin işaretlenebileceği değerlendirilmelidir. Bağlamın anlama olan katkısı da öncelenmelidir.

Bir biçimbirimi ile yalnızca kip ya da yalnızca zaman ifade edilebileceği gibi bir tek işlev yaklaşımı benimsenmemelidir. Bu durum, özellikle öğrencilere birleşik zamanlı fiiller anlatılırken ve öğrencilerce öğrenilirken sıkıntı yaratmaktadır. Şu ana kadarki programlar ve ders kitaplarında dilek kiplerinin zaman bildirmediği bilgisi verilirken –sA ile birleşik zaman oluşturulabileceği söylenmektedir. Bu durum, bir karmaşaya yol açmaktadır. Öneri olarak ise duruma şu şekilde yaklaşılabilir: –sA’nın bağlamdan bağımsız geçmiş zamana göndermede bulunmadığı açıktır. *Gelse/gelseydi/gelseymiş iyi olurdu* cümlelerinde geçmişi işaretleyen yüklemdeki geçmiş zaman ekidir. Dileğin yerine getirilmesi istenen şey olduğu düşünüldüğünde gelecek zamana vurgu yapması da kaçınılmazdır. –sA’nın şart bildirdiği durumlarda da eylem henüz gerçekleşmemiştir, gerçekleşmesi bahsedilen şartın yerine getirilip getirilemeyeceği esasına bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle öğretim programları ve ders kitaplarında dilek kiplerinin zaman anlamının olmadığı bilgisine yer verilmemesi gerekir.

KAYNAKÇA

- Aslan Demir, S. (2007). Türkiye Türkçesinde isteme anlam birimi: dilbilgisel ve toplum dilbilimsel bir inceleme. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği semantik-pragmatik bir inceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Bassararak, A. (1997). Türkçe zaman kiplerinin doğallık dereceleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 43(1995), 31-36.
- Benzer, A. (2008). Fiilde zaman görünüş kip ve kiplik. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı.
- Benzer, A. (2010). -sA ekinin işlevleri ve dilek-şart ayrımı / optative - conditional differences and function of -sA suffix. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (28), 131-140.
- Boz, E. (2012). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi (tasnif denemesi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bulak, Ş. (2011). “-sA” ekinin işlevleri / the functions of the suffix “-sA”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(46), 25-38.
- Demirel, M. V. (2018). Türkçenin kiplik özelliklerinin belirlenmesi ve bunların dil bilgisi öğretimine yansıtılması. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Develi, H. (1997). -sA morfemli yardımcı cümleler ve bunlarla kurulan birleşik cümleler üzerinde bir inceleme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 43(1995), 115-152.
- Develi, H. (2014). -sA eki nedir? kip mi, zarf-fiil mi?. *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 0(1), 91-94.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 19, 83-145.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1988). *Üniversiteler için Türk dili*. İstanbul: Bayrak Basım.

Ergin, M. (2003). *Edebiyat ve eğitim fakültelerinin Türk dili ve edebiyatı bölümleri için Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.

Erkman-Akerson, F. (2000). *Dile genel bir bakış*. İstanbul: Multilingual.

Erkman-Akerson, F. ve Özil, Ş. (2015). *Türkçede niteleme sıfat işlevli yan tümceler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gencan, T.N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: a comprehensive grammar*. London ve New York: Routledge Yayınevi.

Gülsevin, G. (1990). Türkçede –sa Şart Gerundiumu Üzerine. *Türk Dili*, (467), 276-279.

Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (2014). Eski Türkiye Türkçesinde “istek kipi” üzerine. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeler*, (13), 35-50.

Güneş, S. (2009). *Türk dili bilgisi*. İzmir: Çağlayan Yayınevi.

Johanson, L. (2009). Modals In Turkic. *Modals in the Languages of Europe*, Berlin: Mouton de Gruyter, 487-510.

Karahan, L. (1994). –sa/-se Eki Hakkında. *Türk Dili*, (516), 471-474.

Karahan, L. (1997). *Türkçede söz dizimi -cümle tahlilleri-*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kerimoğlu, C. (2008). Türkiye Türkçesi gramerciliğinde çokluk ve istek kategorileri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*,5(3), 140-155.

Kerimoğlu, C. (2016). *Sorularla dilbilgisi yazımı ve öğretimindeki tartışmalar dilbilgisi yazımı ve öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Kocaman, A. (1983). Türkçede kip olgusu üzerine görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*,28-29, (1980-1981), 81-85.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kuznetsov, P. İ. (1997). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*,43(1995), 193-262.
- Özdemir, E. (1967). Türkçede fiillerin çekimlenişine toplu bir bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*,15, 177-203.
- Rentzsch, J. (2015). *Modality in the Turkic languages*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Ruhi, Ş. - Zeyrek, D. - ve Turan, Ü.D. (2000). Koşul tümcelerinde varsayımsallık ve gerçek karşıtlığı. *XIII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Sebzecioğlu, T. (2004). Türkçede kip kategorisi ve -yor biçimbiriminin kipsel değeri. *Dil Dergisi*, (124), 18-33.
- Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama kiplerinin işlevleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, N.E. (2004). Dünya dillerinden örnekleriyle dilbilgisinin temel kavramları Türkçe üzerine tartışmalar. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları.
- Uzun, N. E. (1998). Türkçede görünüş/kip/zaman üçlüsü. *Dil Dergisi*,(68), 5-22.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

İNCELENEN METİNLER

BİYOĞRAFI

Gürpınar, İ. (2005). *İçimden Geldiği Gibi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kısakürek, N.F. (1986). *Benim Gözümde Menderes*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

DENEME

Montaigne. (2015). *Denemeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

DERS KİTABI

Erkal, H. ve Erkal, M. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı*. Ankara: Özgün Matbaacılık.

Yangın, B., Çelepoğlu, A. ve Türkyılmaz, F. (2008). *İlköğretim Türkçe 7 Öğretmen Kılavuz Kitabı*. Ankara: Pasifik Yayınları.

DİNİ METİNLER

Karaman, H., Çağrı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S. (2018). *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit. (1996). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.

FABL

Beydeba. (2005). *Kelile ve Dimne*. İstanbul: Timaş Yayınları.

GEZİ YAZISI

Kural, O. (Ed.). (2000). *Sefername*. İstanbul: Gezinler Kulübü Derneği.

HİKÂYE

Abasıyanık, S. F. (2002). *Son Kuşlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ak, S. (2006). *Uçurtmam Bulut Şimdi*. İstanbul: Can Çocuk.

Karay, R. H. (2000). *Memleket Hikayeleri*. İstanbul: İnkılâp.

Seyfettin, Ö. (1976). *En Güzel Hikâyeler*. İstanbul: Sander Yayınları.

Seyfettin, Ö. (2001). *Perili Köşk*. İstanbul: Masal Yayıncılık.

Seyfettin, Ö. (2007). *Yalnız Efe*. İstanbul: Simge Yayıncılık.

Tolstoy. (2006). *İnsan Ne İle Yaşar*. İstanbul: Antik Dünya Klasikleri.

MASAL

Aisopos. (1949). *Masallar*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

La Fontaine. (1960). *Masallar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tezel, N. (1971). *Türk Masalları*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

ROMAN

Ali, S. (2011). *Kürk Mantolu Madonna*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Atsız, H. N. (2019). *Ruh Adam*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aytmatov, C. (1991). *Beyaz Gemi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Budayıcıoğlu, G. (2003). *Madalyonun İçi Bir Psikiyatristin Not Defterinden*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Cervantes. (2005). *Don Kişot*. İstanbul: Antik Dünya Klasikleri.

Fawer, A. (2008). *Empati*. Ankara: April Yayıncılık.

Güntekin, R. N. (2000). *Çalılıkusu*. İstanbul: İnkılâp.

Kulin, A. (2019). *Her Yerde Kan Var*. İstanbul: Everest Yayınları.

Mithat, A. (2005). *Dürdâne Hanım*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.

Özakman, T. (2006). *Şu Çılgın Türkler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Özakman, T. (2008). *Diriliş - Çanakkale 1915*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Özkan, S. (2009). *Kayıp Gül*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Rauf, M. (2006). *Eylül*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.

Safa, P. (2000). *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*. İstanbul: Ötüken.

Sezâî, S. (2005). *Sergüzeşt*. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.

Tahir, K. (2009). *Esir Şehrin İnsanları*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Ümit, A. (2017). *Elveda Güzel Vatanım*. İstanbul: Everest Yayınları.

ŞİİR

Asaf, Ö. (2018). *Lavinia*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cansever, E. (2018). *Yerçekimli Karanfil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ersoy, M.A. (1988). *Safahat*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Madak, D. (2017). *Ah'lar Ağacı*. İstanbul: Metis Yayınları.

Süreya, C. (2010). *Sevda Sözleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

EKLER

EK 1.

ÖĞRENCİNİN AKADEMİK ÖZGEÇMİŞİ

Kişisel Bilgiler			
Adı ve Soyadı	Yeliz Kapucu Köse		
E-postası/Web Sayfası			
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Uzmanlık Alanı	Türkçe Eğitimi		
Öğrenim Bilgileri			
	Üniversite	Bölüm	Yıl
Lisans	Dokuz Eylül Üniversitesi	Türkçe Öğretmenliği	2013-2017
Tez Başlığı	-sA Biçimbiriminin Betimlenmesinde ve Öğretilmesinde Yöntemsel Sorunlar		
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Caner Kerimoğlu		
Akademik Eserler			
(Makale, kitap, kitap bölümü, bildiri, poster, sergi, konser vb. eserlerden kaynakça yazım kurallarına göre en fazla 10 eser yazılmalıdır.) Tezden üretilen yayınlar * ile işaretlenmelidir.			
Alanıyla İlgili Bilimsel Kuruluşlara Üyelikler			
Alanıyla İlgili Aldığı Ödüller			

